

*Мої спомини присвячую дочці Мирославі,
зятю Володимирові та вірному онукові
Захарію на згадку.*

Євген Куцик.

Мої спомини описують час від початку Другої світової війни до звільнення з концтаборів сталінсько-комуністичного режиму. Метою їх є донести до сучасного покоління методи та суть репресивної антилюдської комуністичної влади, через яку пройшли мільйони людей, народів колишнього СРСР.

Ті, яким не довелося витримати таких каторжних умов перебування в концтаборах при суворих умовах клімату, залишилися по вік лежати в мерзлоті Сибіру, Магаданської області та інших краях комуністичної імперії.

Мабуть, через кілька десятків літ не залишилося і сліду від їхніх поховань, проте пам'ять про них не зникне з наших сердець, і повторімо собі: «Вічна їм пам'ять».

Своїми споминами я хочу внести ту маленьку лепту про їх страждання.

В основному, метою написання своїх споминів є бажання донести до сьогоденного покоління роз'яснення про те, що представляв собою комуністичний режим, в якій би він формі не подавався.

Україна як самостійна держава повинна бути вільною і незалежною від всіх «благодійників, як із Заходу, так і зі Сходу тим більше».

Читаймо історію і вивчаймо помилки своїх батьків для того, щоб їх не повторювати.

Слава Україні!

Євген Куцик. Львів, 2004 рік.

Напередодні Другої світової

Жалі та претензії поляків до українського народу з причин шістдесятирічної давності волинських подій, викликали в мене спомини про наше життя в останні роки Жечи Посполитої, тобто в останні роки польської окупації на теренах Галичини.

Десятки років минувши в більшості стерли з пам'яті події, але деякі з них гостро врізалися в мою тодішню юнацьку свідомість. Хоч мої спогади вже були написані, але за хронологією подій я вирішив цей розділ розмістити першим.

1938–1939 роки були знаменні політичними загостреннями в країнах Європи. Це вплинуло також на відносини між українцями та поляками на теренах Галичини, як в селах так і в містечках, а особливо у Львові.

Нарвані еНДеки в своїх круглих студентських маймурках (шапочках), з перекинутими через руку порохівиками (так тоді називали літні плащі), маршируючи через центр міста, особливо через «корзо», так тоді називали вулицю Академічну (теперішній проспект Шевченка), викрикували:

Бій жида!

Бій русіна, кабана!

Кінцевим результатом еНДецького (Націонал-Демократична Партія Польщі, до якої переважно належала студентська молодь) демаршу було розбиття крамничних вітрин, які належали, або власниками яких були жида або українці. В такому хаосі часто були порозбивані також і вітрини поляків. Вже пізніше магістрат зобов'язав власників крамниць — поляків вивішувати на вітринах орлів.

Але вже через декілька днів польське страхове агентство виплачувало компенсацію за розбиті вітрини. При тих всіх заворушеннях найбільше користали львівські батяри, які зуміли вдягнутися, випити та ще й закусити.

Москва і тут не могла пропустити такої нагоди, щоб не спровокувати кривавих подій, яскравим прикладом яких стало вбивство та похорони муляра Едварда Козака. КПЗУ, керована з

Москви, члени якої з приходом «визволителів» були або розстріляні, або засуджені, викликала великі заворушення в місті.

Перевернуті трамваї, страйки та інші дії великих масштабів викликали оголошення поліційної години в місті. По задуму це мала б бути міні революція. Але один Львів не міг вирішити долі цілої Польщі. Крім цього «босячня» з цього скористалася.

Особливо польський уряд гальмував розвиток української кооперативної промисловості. «Маслосоюз», «Центросоюз», «Сільський Господар» своєю продукцією захоплювали ринки збуту та були конкурентноспроможні витіснити з ринку польські звйонзки. Таким яскравим прикладом було те, що «Звйонзек Млечарські» таємно закупував у «Маслосоюзу» цеголки масла, перепаковував у свої обгортки та продавав як свій виріб. Про це не раз писала та малювала карикатури гумористична газета «Комар», яка виходила до 1939 р., тобто до приходу «визволителів».

Повстання Закарпатської України завдало сильного удару польській владі та її шовіністичним елементам. Ті елементи переходили на Закарпаття, щоб там вести диверсійну роботу проти української влади. Для них кордон був відкритий. Це був точний аналог роботи, яку робили НКВДисти з перевдяганням російських солдат у вишивані сорочки, які під маркою УПівців катували українських селян, щоб викликати ненависть населення до своїх повстанців. На превеликий жаль, в багатьох випадках цей метод спрацьовував.

Щоб уникнути непотрібних інцидентів та небачених жертв, з боку Закарпатської Січі передано попередження переходити кордон тільки по каналах організації.

Поляки не згадують про те, як допомагали Гітлерові нищити Закарпатську Україну, за що пізніше гірко заплатили, втративши свою державу. Прислів'я каже правду: «не копай ні під ким яму, бо сам в неї попадеш».

Щоб українцеві отримати роботу, необхідно було свою метрику з церкви занести до костелу, тобто зі своєї греко-католицької перейти на римо-католицьку віру. І то не тільки на державних посадах вимагали, але і деякі поляки, власники кам'яниць, приймали на тих умовах на роботу дозорців (замітайла). Власники кам'яниць — жиди, того не робили, приймали гоя без того. Фактично це була денаціоналізація або ополячення хоча б на тлі віри.

Та і тепер це проявляється. Коли поляк приїде до Львова, то швидше заговорить по російськи, ніж по українськи. Ми троє українців розмовляємо по своєму, а приступить москаль, переходимо на «загальноприйнятий». Те саме я бачив і в Америці, тільки там «загальнозрозумілим» є англійський. А хто ж нас примушує до того, як не ми самі себе. В першу чергу мусимо перебороти своє нутро та позбутися рабського духу.

1 вересня 1939 року розпочалася німецько-польська війна. Мій двоюрідний брат був мобілізований в польську армію. Зі Стрия виїхав поїзд, який на кожній станції забирав мобілізованих і віз до Львова на збірний пункт. Я попросив його взяти мене із собою, щоб доїхати до родичів. Доїхали ми лише до Скнилова, бо Львів бомбардували німецькі літаки. Летовище Скнилів було зоране бомбами. Польські літаки, брезентові двоплатовці поперекидувані, та з них висіло дрантя. Де-не-де валялися трупи летунів чи обслуги. Постоявши деякий час, поїзд рушив далі, але проїхавши декілька кілометрів, зупинився. Тепер вже було не до жартів. Німці взяли під прямий приціл наш поїзд і годі було вже чогось чекати. Треба було негайно драпати, поки ми ще були цілі. І тепер вперше я почув перші присмаки війни та прелюдію бойового хрещення у вигляді відірваного обцаса від мешта за допомогою дрібного уламка від бомби.

Виїхавши з двоюрідним братом ще раненько, я лиш в обід зміг прийти додому на вулицю Глибоку, де мешкали мої батьки. З приходом (другим) більшовицької орди, нас «визволили» з того помешкання разом зі всім хатнім майном і навіть одягом.

В перші дні війни, особливо коли ніч місячна, як правило, був наліт. Виють сирени, прожектори шукають в небі ворожих літаків, час від часу «відзиваються» зенітки, але це не спиняє німців сипати бомби на місто. Горять рафінерії Бачевського, люди у виварках носять додому спирт, грабують склади, навіть добираються до деяких крамниць. Поліції чомусь не видно.

Проте, поліцію було добре видно на Зелені свята, коли на могилах Січових Стрільців почали співати: «Не пора, не пора...». Тоді вони із всією силою, з палицями кидалися на безборонних людей і били, не дивлячись, чи то жінки, чи то діти. Навіть офіцери поліції, ідучи на конях, били плашмя шаблями людей. Тут вже не було ніякого гонору чи офіцерської честі.

Вже в перші дні війни матки та панянки стоважишеня «Єзусового Мілосердзя» ходили по помешканнях та збирали нові та старі чисті полотна, білизну та постіль для поранених жовнірів, бо не було їх чим перев'язати. Мабуть все пропила або програла шляхта в карти. Чи не кожний другий офіцер мав борг у кравця чи шевця за одяг або за взуття.

Був такий випадок, коли жінка (мабуть польська шовіністка), не витримавши ганьби польської армії, викинулася з балкону зі словами «О Польско, Польско як сен броніш!». Устами тієї жінки був висловлений безмежний розпач та ганьба польській армії. Та чи була це дійсно польська армія, коли чи не одна її третина складалась з українців, і за що вони мали боротися та чим, коли на німецькі танки посилали уланів на конях з шаблями або моторизовану піхоту — жовнірів на велосипедах.

Бомбові нальоти відбувалися не тільки в місячні ночі, але також, коли місяць не світив. Тоді німці ставили «свічки», тобто випускали на парашутах світляні ракети і вправно робили своє «чорне діло».

Повітряну тривогу майже завжди оголошували заздальгідь. Мешканці кам'яниць сходили вниз до пивниць, ніби до бомбосховищ, якщо це можна так назвати. Пивниці не були обладнані під бомбосховища, бо війна «ніби» виникла раптово, хоча в повітрі вже давно «повіяв запах війни».

Одного разу стався такий інцидент. Було оголошено повітряну тривогу, і ми, всі мешканці кам'яниці зійшли вниз, але гулу літаків не було чути і тому ніхто не заходив у пивницю, а лише стояли в сінях та розмовляли між собою. І тут нараз до брами заходить якийсь шмаркач в мундирі, з карабіном та питається:

«гдзе ту сов русіні, я їх повистшелям»!

До нього підійшов наш сусід, українець і сказав: «я є українець» та схопивши його за карабін, тріпнув один раз так, що орльонтко відлетіло в кут. Він розладував карабін, взяв орльонтко за вшах (ковнір), викинув його на вулицю, а за ним викинув карабін та набої, не забувши дати орльонткові доброго копняка в дупу на дорогу.

На перший погляд цей інцидент нічого не значить, але багато про що говорить. Це було орльонтко, яке збиралося захищати Польщу від ворога, не від німця чи москаля, а від українців. Від свого власного розуму він того не робив, бо на жаль його в нього не було, а керувався

чиєюсь настановою, мабуть старших. Мимоволі заходить думка, чи всі вони були такі.

Наприкінці розпаду Польщі, Львів, з населенням 380 тисяч збільшився майже до мільйона. Вся польська еліта драпала через Львів до Румунії. Боронили свої маєтки, а не державу. Тепер зверталися до нас «браця українці бронце паньство». Тепер ми вже не були ні русинами, ні кабанами, а лише братами. Тобто як каже руський: «когда петух в ж... клюнет».

Годі обминути в своїх споминах і про те, коли німці вже були на підході до Львова, а поляки готувалися до оборони міста. Якби то не була війна, то виглядало б на анекдот.

На вулиці Льва Сапіги (теперішня С. Бандери), після розвилки трамвайної колії на вулицю Генерала Чупринки, викопали рів шириною 1,5 метра та глибиною 1 метр. Бруківку та землю викинули перед ровом. Перед тим валом наставили в кошиках бутлі з кислотою. Це мав бути оборонний вал перед німецькими танками. На запитання мого батька до поляка, який там працював, для чого ці бутлі, він відповідав, що в них є кислота, і якщо танк їх роздушить, то кислота попалить йому гусениці. Не дивлячись на те, танк міг легко об'їхати цей рівчак через тротуар.

Ще один із прикладів польського вояцтва. На боковій вежі костелу св. Ельжбети (тепер церква св. Ольги і Володимира), поляки обладнали спостережний пункт та поставили легку гармату для обстрілу німців, які вже знаходилися на підступах до Львова. Та німцям вистарчало два рази вистрілити, а за третім лише дрантя полетіло з того спостережного пункту. Тут поляки зняли галас, що німці стріляють по костелах. Та чи можна було використовувати святиню для військових дій. Зрештою, чого дивуватися, коли під час пацифікацій, на Волині, поляки з православних церков робили стайні для кавалерії. Є наше прислів'я: «сама свиня мішок дре і сама квичить».

Про відносини поляків до українців та про репресії польських каральних органів, як до 1939 року, так і за часів німецької окупації, досить чітко і детально описує *п. Петро Дужий у своїй книжці: «Р. Шухевич політик, воїн, громадянин.» (Галицька видавнича спілка. Львів. 1998 р.)*

З ганьбою закінчилося існування Жечи Посполитої Польщі, а разом із тим двадцятилітня окупація Західноукраїнських земель. На зміну

прийшла чергова більшовицька окупація. Ще страшніша, жорстокіша та кривавіша окупація більшовиків (перша) за час свого буття (22 місяці) пролила набагато більше людської крові, ніж поляки за двадцять років.

Якщо Польща мала один із найстрашніших концентраційних таборів в Березі Картузькій, то більшовики мали таких тисячі, розташованих в жахливих кліматичних умовах, які допомагали в тортурі знищувати в'язнів.

«Визволителі», як вони себе називали, а точніше червона орда — чубарики увірвалися у Львів. Вже сам вигляд тієї армії наводив жах. В будьонівках на конях, де замість сідла подушка або брудна ряднина, одна нога в черевіку, друга в галоші, монгольські морди, за спиною гвинтівка зі штиком. Дивляться по вікнах та кричать: «закривай вікно». Спочатку те все викликало посмішки, які в подальшому змінилися на спотворені жахом обличчя місцевого населення.

На початках, сприйняття нашого населення їх як братів, почало перетворюватися у відразу та страх до них.

На вулицях можна було побачити, як люди, обступивши червоноармійця, розпитували в нього про життя та побут в СРСР. У їхніх відповідях можна було довідатися, що все гаразд, всього досталь, навіть заводи виробляють помаранчі, цитрини, банани. Після таких розмов все ставало на свої місця.

Час йшов, а з ним і підколювання ставало все небезпечнішим. Невинний жарт часто розумівся ними, як ворожа пропаганда чи антирадянщина, за що не одна людина потерпіла чи заплатила за це своїм життям. І це все виявиться при зміні чергового окупанта, тенденцією якого є показати себе кращим за свого попередника, про що і буде описано в наступному розділі.

Чергова окупація

Літо 1941 року не можна забути. Яким контрастом подій юно було насичене. Після 22-місячної жорстокої більшовицької окупації «могучая, нікем непобедімая» щезла, як привид, як лиха мара, залишаючи по собі кривавий слід та труп'ячий сморід гниючих тіл, невинно закатованих в'язнів львівських (і не тільки) тюрем: Бригідки, Льонцьке, Замарстинів, Судова. Та що перечисляти, коли навіть в маленьких містечках, таких як Щирець, було закатовано 28 людей, не вбито, а закатовано!

Хто не бачив того жаху, тому буде дуже важко повірити, що це могли робити люди. А ту криваву розправу таки робили «люди», якщо після того їх можна так назвати. Це були вампіри советські, із синіми верхами кашкет, тобто війська НКВС.

За часів більшовицької окупації люди ночами не спали, сиділи на клунках і підслуховували, чи часом перед їхнім домом не зупиниться «решето». Так тоді називали 1,5-тонні машини, якими людей вивозили на Сибір.

На збори давали не більше 20 хвилин. Навіть середньозаможні сім'ї або причетні за часів Польщі до національного чи навіть торгівельно-кооперативного руху, були заздалегідь приречені на репресію в тюрму, а в кращому випадку, бути вивезеними. Вагома причина бути репресованим — це мати гарне помешкання чи гарне майно, основне, щоб це подобалося чекістові.

Це все забиралося, і там поселялася «руская семья з ребьонками, бабушками» та ріднею, які одразу ж з'їжджалися з глибокої Росії, а точніше, втікали від «розкішного» життя, яке було в колгоспах чи ще де в іншій організації чи підприємстві. Лише тут вони могли побачити Європу і лише краєчком ока.

Справжнє лице більшовизму народ побачив лише тоді, як шляк трафив «братів».

Люди «кинулися» до тюрем відшукувати своїх рідних, близьких та знайомих. І тоді весь жах більшовизму став наявним фактом.

В такій масі понівечених тіл знайти когось і розпізнати було надзвичайно важко. Носи, вуха повідрізувані, животи порозпорювані,

руки і ноги зв'язані колючим дротом. В одного священника був розпорений живіт, а в середину запхане немовля. Деякі тіла мали пробиті цвяхами руки, ноги, а в декого з очних ям стирчали цвяхи. Фактично те, що я побачив, не можливо описати.

По тюрмах ходили також і вермахтівські офіцери та старшини і фотографували ті страхіття. Це були в боях загартовані вояки, які не одне бачили, але, мабуть, таке побачили вперше, бо хапалися за голови та розводили руками. По їхньому відношенню до побаченого можна було чітко визначити їхню лють і ненависть до більшовизму.

В моїй пам'яті залишився назавжди такий епізод. Перед головним входом в політехнічний інститут була кругла клумба, посередині якої стояла статуя ката Сталіна. З приходом німців студенти негайно її розбили. Голова ката Сталіна покотилась аж на вулицю на тротуар. Тим тротуаром йшла проста селянська жінка, боса, несучи перекинуті зв'язані черевики, мабуть, шкодуючи їх збивати до міського каміння. І треба було бачити, як вона, знявши з плеча свої черевики, почала трощити ними голову ще недобитого ката, при тому виражаючись на весь голос галицькою лайкою, її обличчя палало люттю.

Я майже впевнений, що та жіночка прийшла до Львова (поїзди ще не їздили) й ходила по тюрмах, розшукуючи когось із рідних або близьких.

В той час в місті було багато селян, мабуть, всі вони поприходили з тою самою ціллю, що і та жіночка.

Нас троє друзів, однокласників зі школи № 34 (колишня ім. М. Шашкевича), пішли по тюрмах шукати нашого директора, сл. п. Василя Беня, якого заарештував НКВС на третій день початку війни, а також брата нашого товариша — А. Мороза, студента політехнічного інституту, який був заарештований в 1940 році.

Ми ходили по тюремних камерах. В деякі камери годі було зайти через трупний сморід гниючих тіл, які лежали один на одному. В інших камерах підлога по кістки була залита напівзастиглою кров'ю, — це була темно-коричнева маса, яка вже перетворилася на дриглі. Багато камер були замуровані, а деякі з них були порожні або напіврозбиті.

Для нашого людського розуму були незрозумілими дії більшовицької зграї. Кожна окупаційна влада розстрілює своїх ворогів, розстрілює або вішає, але катування — це є щось особливе.

Знаючи, що ворог наступає на п'яти та земля горить під ногами, НКВСівська згряя мордує невинних людей. Вони не ідуть захищати свою криваву «родіну» на фронт перед ворогом, а купаються в тюрмах в людській невинній крові. Вони добре знають, що на фронті небезпечно, можуть вбити, а тут сам катуєш беззахисного, який тобі нічого не заподіє.

Скільки часу б не минуло, тим катам не повинно бути прощення. Теперішнє та прийдешні покоління завжди повинні пам'ятати про ті невинні жертви України. Москва була, є і завжди буде катом України.

Як писав Хвильовий: «Геть від Москви». Це істинна правда вчора, сьогодні і завтра, і горе тим, хто про це забуде!

Почалися масові захоронення по селах та містечках всієї Галичини.

Спільні братські могили з березовими хрестами, які з другим приходом більшовицької орди вже через декілька днів були зруйновані та розрівняні дощентно.

Похорони, плач, патріотичні промови над невинно убієнними. Не сподівалися лише промовці та патріоти, що через кілька років їх зустрине майже така сама доля, як тих, над чийми могилами вони тепер промовляли.

Майже в кожному селі, за Польщі, була корчма, якщо велике село, то і дві. Корчмарями були жиди. І знали селяни, що кожний корчмар був донощиком польської поліції. За часів більшовицької ж окупації корчми були позамикані, але корчмарі були добре усвідомлені, хто чим «дихає», і тими інформаторами користувалося НКВС. Велику долю вини у винищенні свідомих селян та патріотів можна «завдячити» несвідомому елементові (пиякам) та іншим покидькам, які під час другого більшовицького приходу пішли служити донощиками — стрибками.

Якщо я щось не так розумію, тоді постає питання: звідки будь-яка окупаційна влада може знати про ставлення окремих громадян до встановленого нею порядку чи режиму?

Львів змінив назву на Лемберг. Лозунги «вперйот к победе комунізма» змінились на «Дойчлянт зігт ан аллеєн фронтен» (Німечина перемагає на всіх фронтах), «Слава труду» на «Редер міссен ролен фюр ден зіг» (Колеса повинні крутитися для перемоги). Одним словом, змінилася мова, а суть залишилася та ж сама.

Німці створили залізничну поліцію — банщук, в якій служили українці і поляки. Різниця тільки в тому, що українці несли службу в Польщі, а поляки в Галичині. Ті б'ють пасажирів там, ті тут. Німці тільки ретельно наглядають, чи по-справжньому б'ють, чи виконують свої завдання. В німецькій службі халтура не проходить. Вони того не люблять.

Створюють німці українську поліцію, а пізніше також і жидівську поліцію, яка діяла виключно на теренах гетто.

Про українську поліцію багато писали негативного матеріалу, особливо в советській пресі. Але нема чого дивуватися, та преса завжди була брехливою і навіть тепер такою залишилась. Наші хлопці із поліції були свідомі і знали, як служити, тому не одному врятували життя чи звільнили від примусового виїзду в Німеччину на роботу. В облавах вони не приймали участі, бо німці їм в тих справах не довіряли. Багато із них зі зброєю перейшли в УПА і поклали свої молоді голови за волю України.

В іншому випадку, про жидівську поліцію ніколи і ніде не згадується, якби її і не існувало. І тим не менше, жидівська поліція була більш жорстокою до своїх одновірців. Зрештою, жидівська ментальність є відома: жид, щоб врятувати себе, готовий продати всіх і вся. Ситуація, яка при даних обставинах склалася, дала можливість виявити сповна єврейську ментальність. Щоб підтвердити не тільки свою думку і не бути голослівним, наведу як приклад декілька епізодів, які повинні це підтвердити.

З початком заснування другої державної української гімназії, для неї віддали приміщення в задній частині дому, де колись знаходився театр ПРИКВО по вулиці Городоцькій. Ми не раз, йдучи в гімназію на навчання чи виходячи з лекцій, бачили, як трамвай тягнув дві трамвайні платформи, на яких сиділи жиди. На розгалуженні трамвайних колій Городоцька — Шевченка трамвай зупинявся, і з нього виходив моторовий (водій) та переводив вайху (стрілку) вручну. Тоді ще автоматів не було. Охороняли жидів два старі вермахтівці, які дрімали, та десь з шість жидівських поліцаїв. Їх всіх везли на розстріл, який проводився в кінці вулиці Шевченка (тоді ще називалася Янівська).

Свідомі того, що з ними будуть робити, вони спокійно та покійно їхали на свою загибель. В момент зупинки трамваю вони мали

можливість встати та розбігтися серед людей. Мабуть, один чи два були б застрелені, але решта таки врятувалися б.

Ми не раз в гімназії обговорювали цю тему і ніяк не могли зрозуміти їхнього ставлення до своєї трагічної долі, питалися про це старших, але і вони не могли дати нам на те відповіді. Лише пояснювали нам, що такий в них характер.

Хочу написати ще про один епізод, про який розказав моєму батькові знайомий поляк.

Знайомий батька, кравець за фахом, переховував знайомого жида, також кравця. Цей єврей помагав йому при шитті, і так вони разом працювали, як тоді говорили, пхали біду вперед. Якось до них вечором постукала поліція, причиною їхнього приходу було погано заслонене вікно, тобто через нього проходило світло. Господар швидко заховав єврея в шафу та наказав тихо сидіти, а сам відчинив двері. Зайшло два німецьких поліцаї та наказали краще заслонити вікно, що господар і зробив. Один із поліцаїв зразу вийшов, а другий сів собі коло верстату та закурив. Чого мав поспішати, служба йде. Жид міг сидіти собі тихенько в шафі та чекати, поки господар його закличе, та ні. Жид із шафи питає: «Прошу пана, вони вже пішли?» Поліцай встав, засвистів, покликав другого поліцає, витягнули жида із шафи та забрали їх разом із господарем. Але це ще не все. По дорозі, коли їх вели, жид розповів поліцаєм, що його знайомий також переховується, та дав їм адресу, тим більше, що поліцаї його ні про що не питали. Щастя, що дружині знайомого вдалося викупити чоловіка із концтабору, і він тому мав змогу розповісти про це батькові. Через своє добро чоловік попав в біду, але добре, що все так щасливо для нього закінчилося, могло бути гірше.

Траплялися також і інші випадки, коли переховували євреїв з метою наживи. Такий випадок трапився на вулиці Сьнядецьких (теперішня Політехнічна).

Одного дня в будинку забилася каналізація. Викликали аварійну каналізаційну службу, і робітники, відкривши каналізаційний люк, витягли з нього труп молодої жидівки. Робітники зі шланга її помили, привезли труну та поклали. Поліція приїхала, подивилась та й поїхала, ніхто тим більше не займався. Чого вартувало тоді людське життя — нічого.

Мешканці того будинку та сусіднього здогадувалися, чия це робота. Знали одну сім'ю, як вони жили до того, так як стали жити розкішно. Але раз влада (!?) тим серйозно не зайнялася, то і решта мешканців боялися втручатися в ту справу, тим більше, що та сім'я бандитська.

В той час набрали розмаху і збройні сутички між українцями та поляками. Українці були на своїй землі та боролися проти окупації за свою незалежність. А на що надіялися поляки на чужій землі? Якщо німці не віддали українцям України, то тим більше не віддадуть її полякам. Але під впливом німецької провокаційної політики їм вдавалося проливати кров двох народів, та тримати їх в покорі.

На торцевій стіні, де тепер Стрийський ринок, був намальований екран і на ньому часто показували «вохеншау», тобто тижневик чи останні новини з фронту. Звичайно показували героїчну боротьбу німецьких вояків не тільки на Східному фронті, але і на інших фронтах. Це була «Вікторія», Німеччина перемагає на всіх фронтах. Вже точно не пригадую собі, чи то було в 1942 р. чи в 1943 р., коли в тижневику показали розкопки захоронень замордованих польських офіцерів та старшин НКВСівською зграєю. Докази були настільки переконливими, що годі було сумніватися в їх фальші. Тим більше, що народ переніс те все на своїй власній шкірі і впізнав бандитів по їхньому почерку. За радянської влади те все замовчувалося.

З кожним днем більшовицька орда наближалася до Галичини. Німецькі фронтові повідомлення пояснювали відступ німецьких збройних сил необхідністю вирівнювання фронтової лінії для підготовки контрнаступу. Народ в ті пояснення не вірив, і на ту тему з'явилося багато анекдотів: як скорочення штанів, щоб легше було втікати.

Як було важко за часів німецької окупації, все одно народ з тривою і страхом очікував приходу більшовицької орди. Хто мав якусь можливість або був чимось заангажований, старався евакуюватися на Захід.

Ще деякі малесенькі надії на можливість припинення наступу більшовицької орди мали фанатичні промови Гітлера. Як опісля виявилось, вони не були вже такі небезпідставні.

Висадка німецьких військ в Норвегію викликала в народі розмови, типу «дурний німець висадився в Норвегію, чим розпорочив свої сили. Чого він там шукає, коли там нема ні хліба, ні нафти».

Але німець не шукав там ні хліба, ні нафти, він добре знав, що там того нема. Він шукав дейтерій — важку воду для виробництва атомної зброї, яка розроблялася в німецьких лабораторіях. А важка вода там була, черпай і вези. Для того, щоб її виготовити, потрібні були колосальні затрати електроенергії, яких і так в Німеччині бракувало.

І хто його знає, чи не справдились би погрози Адольфа, якби не страх Західних держав, розвідка яких виявила в ріках Німеччини радіоактивність, що стало підтвердженням припущень виробництва атомної зброї.

Ті всі результати мабуть стали стимулом для прискорення відкриття другого фронту. Події почали розвиватися швидким темпом, і час не терпів зволікань.

Але повернемося спиною до подій в Західних державах, вони і так нам нічим не допомагали, а лицем до наших Галицьких справ, бо Україна вже була в кривавих московських лапах і нічим було допомогти.

З початком травня на стінах Львова з'явилися чергові оголошення (бекантмахунг).

Тим розпорядженням німецька влада оголошує тотальну мобілізацію молоді, включаючи 1927 рік народження.

Вся молодь визначеного віку зобов'язана зголоситися в свої районні арбайсамти (уряди праці). За неявку молоді відповідальність несуть їхні батьки.

Той проклятий бекантмахунг годі знайти як в архівах Німеччини, так і України. Для Німеччини, зрозуміло, це не вигідно (та може і не бути), але чому Україна не може його опублікувати, тим самим визнати примусову мобілізацію молоді у віці 17 років, що за міжнародним правом є злочином.

Для молоді до вибору залишалось три шляхи:

1. Каторжна робота в Німеччині;
2. Дивізія «Галичина»;
3. УПА.

Найкращим виходом із цієї ситуації була боротьба в лавах УПА. Бездіяльність була рівносильною зраді своєму народові. Але УПА не в стані було прийняти стільки молоді. Та і небезпечним було без рекомендацій вливатися в лави. Вже дуже багато було провокаторів. Та

й не кожен з міських хлопців був в стані переносити тяжкі умови боротьби з ворогом.

З обставин, які на той час для мене склалися, найкращим було зголошення в юнаки, з подальшою перспективою, набравшись досвіду та гарту, переходу до лав УПА.

Я вчинив згідно з народним прислів'ям: «краще з мудрим загубити, чим з дурним знайти». Хоча німців після такого провалу не вважав мудрими, а більшовиків швидше вважав за підлих, ніж за дурних. Але, на жаль, Україна ніколи собі ворогів не вибирала і ніколи на нікого не нападала, завжди було навпаки. До багатьох моїх товаришів доля була ласкавіша ніж до мене, що дуже мене тішить. Хорони їх Господи!

В юнаки

Мій юнацький світогляд формувався під впливом спогадів мого батька. Мій батько колишній УСус, учасник боїв за Маківку, пройшов трагедію «чотирикутника смерті», а також брав участь в боях за Львів під командуванням Дмитра Вітовського. Після війни був інтернований поляками та деякий час знаходився під наглядом польської поліції.

Духовно-спортивне виховання я також одержував при відвідуванні спортивного товариства «Сокіл-Батько», що тоді знаходилося по вул. Руській, 20.

Глибоко вплинули на мене події червня 1941 року. Побачені мною звірства більшовицької зграї врізалися в пам'ять на все життя. І не даремно говорять, що один раз побачене, вартівніше за десять разів від прочитаного.

Який жаль, що тоді не були так розвинуті фото та відеоапаратура. Це були б найкращі свідчення більшовицького варварства. Хоча після другого приходу «визволителів», матеріали були б знищені, але все одно дещо б таки залишилось. В ті часи фотоапарат був значним досягненням техніки і коштував дорого, так що не кожний міг собі дозволити його купити. Мені здається, що таких світлин можна було б знайти більше в Німеччині серед ще живих старих вояків Вермахту, але хто це буде шукати.

Зголошуся в юнаки. Після дводенного перебування на збірному пункті, що знаходився при вулиці Боулярда, в теперішньому домі консерваторії ім. Лисенка, колоною в 240 юнаків маршем ідемо на залізничний двірєць та сідаємо в пасажирський поїзд Львів — Краків. До Кракова не доїжджаємо, а виходимо на станції Неполоміце, яка знаходиться 30 км перед Краковом. Вже північ. Нас приводять на збірний пункт. Вільних місць в бараку немає, лягаємо спати на подвір'ї, хто де примостився. Перша ніч поза домом.

До того, я багато ночей ночував поза домом, але все було в більш-менш людських умовах. А тут, як худобина, хоч і та має підстилку при нормальному господареві, прямо на голій землі, тільки свій клунок під

головою. Ніч місячна та, слава Богу, хоч дощ не падає. Не спиться, різні думки «лізуть до голови», чи добре я зробив, пішовши в юнаки?

Тільки почав дрімати, як почалася стрілянина. Ранком довідався, що це була спроба АК розігнати цей табір, та охорона добре спрацювала, і тому напад не вдався.

Ранкове вмивання, снідання. Один на одного лізе, пручаються, доходить до бійок, — якась дичина. Німецький нагляд приводить до порядку. Зрештою, чого вимагати, то є ще цивільбанда, 80 % хлопців із сіл Львівщини.

Після сніданку (чорна вівсяна кава люра та кусник хліба з маргарином) виходимо на лінійку, де вже за столами сидить військова та медична комісії. За викликом кожний підходить до медичної комісії, яка проводить огляд і всі заміри, а пізніше до військової, де записують всі дані. Може було і навпаки.

Після тих процедур ідемо в лазню, при виході із лазні одержуємо білизну (дві пари) та повний солдатський екіпунок, крім зброї.

Мундири сіро-голубого кольору (люфтваффе — повітряні сили). Ремені (куплі) з пряжками, на яких витиснений сокіл з розпростертими крилами, в пазурах якого свастика, на рукаві синьо-жовта пов'язка з ромбом, посередині жовтий лев. Формують чоти (шари) і проводять заняття. Основне марширувати та співати. Як це все важко вдавалося, а особливо повороти вправо, вліво. Один до одного повертаються лицем, — комедія. Сіно — вправо, солома — вліво. Я згадав собі батька, як він часто про те розповідав. Але потроху ситуація з маршем стабілізується і щораз менше один одному наступає на обцаси.

В неділю ранком (вже тепер вишкіл в складі 240 юнаків) сідаємо на поїзд і ідемо до Кракова. З залізничного двірця, маршем через цілий Краків з піснями йдемо на якийсь стадіон. Мабуть, це було якесь свято, бо крім нас, там вже було повно німецького війська з різних частин.

Були якісь виступи, ігри та ще щось такого, що мені було не цікавим. Сонечко пригрівало, в мундирі гаряче, і ми, спарившись, дрімали та чекали, щоб те все швидше закінчилося.

Думаю, що не тільки я, але і всі були далекі від того, що там показують. Мабуть, майже всі були думками з рідними на Україні.

Після закінчення того балагану нам дали вільно походити по місту. Збір о 22 год. на Краківському залізничному дворці. Це вже було щось цікавіше.

Цікаве та гарне є місто Краків і нагадує Львів. На вулицях я зустрів кількох своїх гімназійних товаришок, які емігрували з батьками. Зустрів також і свого двоюрідного чи десятирідного швагра.

Швагро по національності був німець і звали його Швайсер Леопольд. Походив він з Вербіжа, що біля Дроговижа (Миколаївський р-н), тобто з батькового села. На селі у Вербіжі його кликали Липонь, і був він ковалем. За ним люди шкодували, бо був порядною людиною та ще до того добрим спеціалістом. Тепер, як німці його мобілізували, змушений служити в СД.

Перші слова при зустрічі були: «Геню, нащо ти то зробив? Німець програє. Що будеш робити?» В розмові він шварготів, як звичайні німці. Ми походили, випили пива та розпрощалися. Після війни він мешкав в Лондоні. Але з деяких, від мене незалежних причин, я не мав змоги переписуватися. Та і ним цікавилися советські власті.

Вечором збираємося на залізничному дворці. Подано для нас шість товарних вагонів, які причіпляють до поїзду на південь. Ще поки не знаємо куди нас везуть.

Їдемо через Австрію. Дуже мальовничі краєвиди, а їх доповнюють види містечок та сіл. Практично їхнє село швидше подібне на наше маленьке містечко. Домівки гарно розмальовані, наче казкові. Все компактне, а про чистоту навіть і говорити не приходиться. Це все має позитивний вплив на хлопців. Бачу, що вже і вони стараються бути акуратнішими.

Доїжджаючи до якоїсь більшої станції, бачимо, що нас вже на пероні чекають сестри червоного хреста з гарячою їжею. Перше, друге та чорна вівсяна кава. Роздають швидко, справно, без зайвих рухів та розмов. Кави можеш попросити, скільки хочеш, але додаткову їжу, як попросиш, то дадуть, але при тому зроблять таку міну, що пожалкуєш, що попросив. Старші одержують маршовий пайок на наступний день.

Встигаємо поїсти та ще і помити за собою менажки. Наших шість вагонів причіпляють до наступного поїзда, і ми їдемо далі, не витрачаючи зайвого часу.

Крім сестер червоного хреста, на перон виходить черговий лікар та питається, кому потрібна медична допомога. На щастя, серед нас таких випадків не було.

Вранці приїжджаємо до Відня на Нордбандгоф. Це двірець північно-східного напрямку. Верх скляний, критий, такий, як у Львові,

лише більш загострений, тобто готичної архітектури. На торцях вітражі (мозаїка) із кольорового скла. На перонах чистенько і людей дуже мало. Відчувається якийсь напружений настрій.

Команда висідати. Тут будемо до вечора. Далеко не відходити, але в районі двірця можна походити по місту. Згрупуємося по два-три юнаки та радимося, куди піти. Хоч ми і палити не вміли, але на «вар'ята» запалюємо і закашлюємося, викидаємо цигарку. Біля нас нехайно з'являються старші сиві пани, елегантно одягнені, з циліндрами на голові (тип капелюха) та, проходячи мимо нас, вправно проколюють «бичок» (недопалок) на цвяшок, що є на кінці палички, та ховають їх до кишені. Мені шкода стало того чоловіка. Я підійшов до того пана й дав йому пачку цигарок. Яка невимовна радість була в нього на обличчі! Він віддарував мені авторучку фірми «Пелікан». Хоч як я не хотів її брати, але він її майже насильно запхав в кишеню. Ми розговорилися, і він розказав мені, що вони на карточку табакварен (тютюнові вироби) одержують з розрахунку по три цигарки денно. Як для курця, це є дуже мало. Ми в пайок також отримували три цигарки денно, але майже ніхто з нас тоді не палив і тому назбиралося багато цигарок. На нас почала звертати увагу поліція, і ми змушені були закінчити свою розмову. Поліція суворо слідкувала за тим, щоб не велося ніяких «гешефтів», особливо на залізничних станціях.

Вечором збираємося на пероні та очікуємо своїх вагонів, але відізналися сирени, сповіщаючи повітряну тривогу. Крім нас на пероні є ще цивільні пасажери, переважно жінки та діти. Якась німкеня з дітьми та багажем не може дати собі ради. Підходимо вдвох з товаришем до неї. Він бере валізи, я дітей і разом виходимо з двірця.

Навпроти двірця, мабуть метрів за 50, знаходиться великий готичний костел, навколо якого розташований великий парк. Йдемо туди. Там в розмовах проводимо чи перечікуємо сигнал тривоги, який в бесіді швидко минає. На той раз бомби не скидали, і наліт тривав приблизно годину. Після відкликання тривоги вертаємося на свої місця. Хлопці отримали дуже багато подяк від німців, бо не тільки ми, але і всі наші хлопці допомагали цивільним.

Незабаром підігнали наших шість вагонів, причеплених до пасажирського поїзду, і після посадки, поїзд від'їжджає. Прощай Відень, ідемо далі, напрям — Каринтія. Минаємо міста Клягенфурт, Філлях і в місті Шпітталь висідаємо.

В Шпітталі на станції нас вже чекають автобуси.

Сідаємо в автобуси. Надворі вже темно, мабуть пізній вечір. Їдемо крутими альпійськими дорогами. З одного боку дороги гірські скелі, з другого — провалля, нічого не видно, тільки чути шум гірської річки. Водії-німці досить вправно та швидко ведуть автобуси крутою гірською дорогою, іноді аж дух запирає. Минаємо старовинне містечко Гмюнд, приїжджаємо в село Мальта, де розташований наш вишкільний табір.

Мальта

Мальта — це досить велике гірське село, зі сторін оточене високими стрімкими альпійськими горами. На віддалі приблизно 50 м за табором, знаходиться гора Гросгльокнер, висотою 3798 метрів, вершина якої була покрита білою шапкою льодовика. Від того льодовика бере початок водоспад висотою шестиповерхового будинку. Під водоспадом є невелике озеро, мабуть, і вибите тим водоспадом. Під дією водоспаду вода в тому озері неначе кипить. Коли стати на протилежному пагорбі та подує легенький вітерець, тоді весь краєвид долини можна спостерігати в різних кольорах веселки. На протилежній стороні знаходиться гора Назе (з нім. — ніс), та й подібна вона до людського носа. Будинки муровані, великі. Господарські будівлі мають ніби два поверхи. На верху стріха, де складають сіно, солому, а внизу стайня для худоби. Майже кожен господар мав свій маленький водяний млин. Чи не на кожному будинку висить вивіска «Гастгаус» (гостиниця), і продається пиво.

Ми заходили в будинок і кликали господаря, щоб продав пиво, але в будинку нікого не було. Ми чим швидше виходили, боялися, щоб не запідозрили в чомусь, але пізніше нам німці пояснили: «Якщо ви хочете напитися пива, налийте собі його в гальбу, покладіть двадцять феніків на тарілку та сідайте за стіл і пийте на здоров'я. Ми маємо роботу і не будемо на вас чекати». І хлопці чесно того дотримувались, скарг не було.

Табір побудований чотирикутником, розташований під горою на початку села Мальта і дуже чистий. Дерев'яні бараки побілені та пофарбовані. Доріжки висипані шутром, по краях обкладені великими каменями та побілені. Обабіч доріжок побудовані бар'єрчики з білих березових жердин. Одним словом — порядок.

Видають нам посуд: миску, горнятко, ложку, виделку та постіль. В кожну штубу (кімнату) поселяють до 20 юнаків та призначають старшого. Після всіх процедур негайно спати, після приїзду нам дали на годину більше поспати. А зазвичай вставати треба було о 7 год. на свисток чергового по табору.

З 7 до 8 год. — туалет, фізкультура, сніданок. О 8 год. початок занять. Розклад занять висить на дошці біля входу в їдальню. Щоб зайти в їдальню, треба спершу показати чисті руки та чистий посуд, інакше можна було залишитися без їжі, що для кожного з нас було дуже неприємно.

Годували нас три рази на день, непогано, але як на альпійський гірський клімат та ще після екецирки, для нас, молодих хлопців цього було замало. Хоча і мали гроші (платили), але щось прикупити з їжі, крім пива, було майже неможливо. Все було на картки.

Найбільше ми не любили екецирку (муштрування). Це були для нас «каторжні» вправи гінлеген, ауф, ляшріфт марш, зінген або айн лід і т. д. Після тих піхотних вправ ми були вимордувані.

Геленди (терен) ми любили. Це було орієнтування по місцевості, креслення карти заданої місцевості. Проводилися політзаняття та вивчення пісень, тобто співи. Основне горланити в такт.

З 19 год. вільний час, після спуску прапора, звичайно німецького. Кожен робив, що хотів: писали листи додому, які поверталися з печаткою «цур дай ніхт цуштедбар», тобто, тимчасово не доставляються. Та як могли доставлятися, коли там вже була більшовицька орда.

В 22 год. цапфенштрайх, тобто «замри». Всі в ліжках і ніби сплять. Черговий по табору приймає штуби. Мундири повинні бути зложені в кістку, ноги чисті, як і черевики, підлога підметена. І, не дай Бог, десь завалється якась смітнинка, тоді вся штуба в повному еквіпунку з піснями і дзвіночком на ряднині виносять її на смітник.

В неділю ми отримували додатковий пайок у вигляді пудингу чи кусочка торта. Іноді приїздив священик, який відправляв польову Службу Божу.

Після обіду був вільний час. Щоб вийти в місто, чи кудись, треба було стати на апель, тобто на перевірку: чи ти чистий, чи чистий гребінець, хустинка і т. д. Іноді, після тих всіх апельів, вже і не хотілося кудись виходити, та по правді говорячи, і не було так дуже куди ходити, хіба що в гори.

Ще можна було поїхати в містечко Гмюнд. Гмюнд — старовинне австрійське містечко, розташоване на віддалі приблизно 20 км від Мальти. Готичної архітектури, з розфарбованими 2-3-поверховими будиночками. Центр містечка був оточений п'ятьма арками-в'їздами.

Така була архітектура. Вулички вузькі, короткі. Людей майже не було видно. Дівчат годі було зустріти.

Крамнички маленькі та годі було в них щось купити, бо все було на картки, хіба що конверти та пару листків паперу до них. Ще можна було купити мило, яке не пінилося, але добре райбувало, бо було з піском.

Був в містечку один кінотеатр. Ми ходили туди тільки на той фільм, в якому грали Тео Лінгеж і Ганс Мозер — коміки (на зразок Тонця і Щепця).

А якщо в загальному, то в містечку була повна нудота.

Історична довідка: Гмюнд місто в Дол. Австрії в Каринтії з населенням 4000 мешканців. В 1914–1918 рр. — табір для біженців і виселенців із Галичини. Побутові умови спричинили велику смертність. (ЕУ. т. 2 стор. 476. вид. 1993.)

В цілому вишкіл проходив нормально, крім одного смертельного випадку.

У вихідні дні, в неділю, ми із задоволенням ходили в гори, там було набагато цікавіше. Захопилися збиранням едельвейсів. За квітку німці платили по дві марки. Це були надзвичайно чудові квіти і росли переважно в недоступних місцях, майже на скелях.

Одного недільного вечора прибігли наші юнаки до табору та сповістили нам сумну новину. Один із наших юнаків пішов в гори збирати едельвейси. Досягаючи одну із квіток, яка мабуть росла на недоступному місці, зірвався із скелі та розбився. Його вклали в домовину (за пазухою в зошиті було, мабуть, двадцять таких едельвейсів) разом із тими квітами, які принесли йому смерть, і похоронили за всіма християнськими традиціями на сільському цвинтарі. Панахиду відправив місцевий римо-католицький пастор.

Було кілька неприємних моментів, коли над Мальтою пролітали ескадрильї американських чи англійських літаків. Тоді від гулу моторів літаків сипалося із гір каміння. Ми тоді розбігалися хто куди. Страшно було лише від того, якщо б лавина каменюк посипалася на нас. Якби трохи більша каменюка попала в барак, то з нього залишились би тільки тріски. Але на наше щастя, все обходилося страхом.

Підходив кінець серпня, а з ним і кінець нашого вишколу.

Першого жовтня вишкіл закінчився. Зворотна дорога майже та сама. Автобусами їхали до станції Шпіттал, де вже на нас чекають

шість товарних вагонів, які підчіпляють до якогось поїзда. В Бреславі наші вагони причіпляють до якогось військового ешелону, який прямує на північ. Фактично, ми ще не знаємо, куди їдемо. Але вже трохи здогадуємося, що нас везуть до дивізії в Нойгамер. Це і справдилося. Ми на станції Саган.

Дивізія

«Після численних домагань з боку ВУ (військової управи) та дивізійного штабу, німецьке командування, під оперативним керівництвом якого тоді перебували протиповітряні формування у складі 6547 українських юнаків з Галичини, погодилося перевести тільки 250 з них (до того перевезених через Неполоміце до вишкільного табору в Мальті, Австрія) для восьми тижневого навчання поводженню із зенітною артилерією. Більшість з них скеровані на підстаршинський вишкіл до Ляуенбургу.»^[1]

Тут я повинен внести своє доповнення.

1. В Мальті з нами ніяких навчань по поводженню із зенітною артилерією не проводилося. Зеніток тут не було, і ми їх в очі і не бачили.

2. Мене в числі 60 стрільців скеровано на підстаршинський вишкіл радіозв'язку до Нюрнбергу.

За долю наших побратимів, одновишкільників з табору в Мальті, я не можу нічого написати, бо ми були першими, яких вислали на вишкіл.

До Відня їдемо тією ж зворотньою дорогою, а далі прямуємо на північ до станції Саган. Від станції Саган маршем приходимо до того «славною» для нашої дивізії вишкільного табору Нойгамер.

Сумний це був табір та навколишня природа. «Ляскі та п'яскі» (як кажуть поляки). Поселили нас в конюшнях, мабуть тому, що ми скоро мали звідти від'їхати. Воно так і сталося, бо вже вся дивізія виїхала, лише деякі частини ще тут були.

За їжу навіть не хочу згадувати. Ми звикли в Мальті до трохи кращих харчів і тому стали співчувати нашим побратимам та їхній витримці. При такій екзецирці та таких харчах дуже важко.

Суворі умови, такі як німецька дисципліна та муштра, які інколи набирали вигляду знущання та ідіотизму.

Поневолі пригадалися правдивість слів пісні, яку співали наші старші побратими:

Послухайте ви, панове,
Який еСеС є моровий:
В п'ятій рано ми встаємо,
Чорну каву фасуємо.
А в семій ідем в геленди,
Штурмшарфюрер каже зінген,
А в гелендах екзецирка,
Шітцен, кеттен знову збірка,
Як з гелендів ми вертаєм,
Аусбільдерів проклинаєм:
Бодай ви всі поздихали!
Що нам нині в сраку дали.
Ми фасуєм чвертку хліба,
Деко масла, як на діда,
А як бульба де знайдеться,
Молодий еСеС аж сміється,
А в десятій йдемо спати,
Бо за нами йдуть шукати.

На наше щастя, тих три дні, які ми пробули в Нойгамері, нас нікуди не ганяли, мабуть все командування було зайняте передислокацією рештків дивізії на Словаччину. Про свою подальшу мандрівку ми вже тут дізналися. Ті самі вагони причіпляють до великого ешелону, яким виїжджають рештки нашої дивізії. На той раз напрям змінюється на південь.

12 жовтня прибуваємо в Словаччину, в місто Жиліну, і нас розташовують в касарнях ім. Масарика. Касарні знаходилися в передмісті, були дуже великі і займали майже цілий квартал.

Ми були дуже приємно здивовані, що в Європі є ще держава, де можна купити білий хліб без карточок, де виноград продається вільно та багато інших продуктів і предметів.

При нашій місячній платні 200 марок, що в переводі на словацькі крони дорівнювало 2000 крон (буханець білого хліба коштував 20 крон), можна було собі підкупити дещо із їжі та засобів гігієни. Наприклад, ми вже повикидали німецьке мило з піску і купували справжнє та багато дечого іншого, потрібного для вояцького життя.

Дуже великою справою було те, що ми могли майже вільно спілкуватися з населенням. Слов'янські мови та їх спорідненість

давала нам цю можливість.

Місцеве населення ставилося до нас привітно, особливо дівчата, що було важливим для вояків. Ми в свою чергу відповідали їм своєю чемністю та привітністю і чим могли, допомагали.

Словаки часто приймали нас за чехів, тому що ми мали на ковнірах левів. Емблемою чехів також були леви, лише з трьома хвостами, і це вводило їх в оману. Ми все це старалися їм пояснити, і взаємна довіра між нами ще більше скріплювалася.

Нас, прибулих 240 юнаків з вишколу з Мальти (через Неполоміце), вводять в склад дивізіону зв'язку. Створено дві компанії телефоністів та дві компанії радистів.

Здаємо на склад свої мундири юнаків зенітників та одержуємо мундири дивізійників з жовтою окантовкою чорних погон, тобто зв'язок.

Крім мундирів, одержуємо повний вояцький екіпунок: наплічники, патронташі. Це все чеського виробництва, правдиве шкіряне. Одержуємо також і зброю: карабіни фірми «Шкода», короткі, легкі, з полірованими прикладами, до них багнети. Німецькі карабіни та багнети порівняно з чеськими були «дубові», тобто на вигляд були менш якісні. Але цим нема чого втішатися, основне, що їх легше носити. В марші кожних сто грам ваги віддає кілограмом.

Нашим командиром стає унтерштурмфюрер Рачинський.

Унтерштурмфюрер Рачинський (на жаль забув ім'я) — старша приємна людина, він відносився до нас більш по-батьківськи, ніж зверхньо, мав поранену ліву руку, тому майже завжди тримав її зігнутою. За провину ніколи нікого не карав, лише, прочитавши «літанію» (як ми називали), відпускав з «миром». Ми його шанували і тому старалися не порушувати дисципліну.

Після мого повернення додому в розмові з однією панею я довідався, що він був старшиною в українській армії. За часів польської окупації мешкав на вулиці Міялчинського (пізніше Уральська, тепер Парфановичів), і тому вона його добре знала. Більше даних про нього я не знаю, як і не знаю про його подальшу долю.

Заступником чи помічником унтерштурмфюрера Рачинського був штандартенюнкер Поліщук. Говорили, що він родом з Волині. Був малорозмовний, рідко посміхався. Ставився до нас офіційно, в контакти з нами не вступав і тому годі про нього щось сказати.

Шпісом (це щось подібно до відділу кадрів) був штабшарфюрер на прізвище Сливка, галичанин. Низького росту, грубенький, любив при апелі пожартувати і часто, де потрібно і не потрібно, вставляв слово «отже кажу», що приводило нас до сміху, особливо тоді, коли рапортував німецькому офіцерові, вставляючи своє слово «отже кажу». Це також приводило до сміху німців. До нашої служби він не втручався, а займався кадровими та господарськими справами.

Після жорстокої німецької дисципліни на вишколі в Мальті ми полегшено зітхнули. Дисципліна була набагато м'якшою, чого про службу й годі сказати. Як пізніше з'ясувалося, служба була важчою та небезпечнішою.

Ми проходимо інтенсивний курс вивчення морзянки, вивчаємо і радіоапаратуру.

Радіоапаратура була німецького виробництва «Телефункен», типу «Берта-1», «Берта-2», переносні польові радіостанції передавально-приймальні, вагою в 4 кг., було що носити, окрім акумуляторів та іншого причандалля, як унформери, акумулятори.

При виході на місцевість, під розписку, нам видавали діючі шифри, ключі, якими ми користувалися при передачі повідомлень. За втрату шифру група несла відповідальність перед військовим трибуналом, а це звісно був тільки розстріл. І тому ми їх дуже берегли.

Паралельно з навчанням радіосправи проводять з нами піхотні навчання. Стрільба по цілі, метання гандгранат, стрільба з фаустпатронів та іншої зброї. Те все робиться з виїздом у навколишні села поблизу міста Жиліни (тоді Зіліна).

Крім вишкільних занять, нас посилають для охорони (варти) важливих об'єктів, а також патрулювання по місту.

Після попереднього вишколу радіозв'язку нас посилали на практику в терени, тобто в села. Для того ми мали право тимчасово реквізувати будь-яку хату чи об'єкт для встановлення радіостанції. Перед тим наші командири завжди нам нагадували про коректне відношення до місцевого населення. Ті приписи ми виконували ще з більшою старанністю. Бачучи бідну хатину, ми не тільки робили свою справу по радіозв'язку, але допомагали, чим могли в господарстві. Нарубували дров чи відремонтовували паркан або стайню та інше. Мешканці села старалися нам віддячити, чим могли, тобто нагодувати

гарячим обідом. Особливо було там весело, де знаходилася дівчина чи гарна вдовиця, там зав'язувався роман.

Були прохання зі сторони жінок залишитися та гарантії переховування на час війни, але за час нашого перебування не було ні одного випадку дезертирства з нашого батальйону. Хлопці не піддалися агітації (не у вірності німцям, а в солідарності до своїх побратимів).

Дуже часто нас вивозили на вантажних авто для облав та прочісування навколишніх сіл та лісних масивів від більшовицьких банд. Партизанами їх годі назвати, бо це буде зневага до нашої УПА.

Це була зграя грабіжників, бандитів та насильників. Прикриваючись назвою «партизани», вони в своїх діях допускалися злочинів під виглядом боротьби з фашизмом, нехтуючи всіма законами людяності до місцевого населення.

Ми заходили в хати, світлиці та перевірили, що там нікого більше немає, виходили. Ми не робили так, як співають у пісні: «розбивають старі скрині, шукають бандьорів». Наявність будь-якої цивільної речі в стрільця могла викликати підозру в грабунку, і як наслідок польовий суд, який завжди мав трагічні наслідки. Ми навіть не приймали від словаків згортки з їжею, які іноді вони старалися нам подарувати.

Про дії більшовицької зграї ми довідувалися від самих словаків. Місцеве населення було раде здихатися бандитів, які називали себе «партизанами».

Мушу написати правду, що не все словацьке населення ставилося до нас добре. Деякі вели себе стримано, це було наслідком нашої німецької уніформи, леви на ковнірах не бралися до уваги. В меншості було і вороже ставлення до нас, це явно були комуністи. Нас підбадьорювала думка, що вони ще «пізнають, по чому лікоть маслянки», тобто ще їх пізнають, як ми ковпаківців.

Метою советських «партизан» було застрелити якогось німця, щоб пізніше викликати репресію німців на ціле село, яке тоді підлягало знищенню. Наші упівці старалися того не робити. Як робили, то вже між селами, чи ще десь, щоб невинний нарід не терпів.

Словаки старалися терпеливо чекати кінця війни, не вмішуючись в конфлікти. Свідомо знали, що між такими потугами їм нема чого робити.

Важка була наша служба. Іноді доводилося цілу ніч пролежати на снігу, а пізніше по тому снігу брести через ліси, то в гору, то в долину.

Іноді не спрацьовувала кухня і тоді доводилося їсти замерзлий хліб з консервою. Тоді навіть і сто грамів не допомагали, та їх і не було.

На латинське Різдво, 25 грудня, ми одержали святковий пайок, та крім того, ще півлітри горілки на двох. Вільні від служби, ми влаштували собі забаву, а пізніше сіли грати в карти та затрималися аж за північ. На столі ціла купа корон, весело, і не зчулися, як до кімнати зайшов унтерштурмфюрер Рачинський. Він тоді чергував. Побачивши що робиться, він нам прочитав мораль, забрав карти, та згріб ту купу грошей, заявивши, що вони підуть в компанійну касу для закупки продуктів на наше Різдво. Хлопці зуміли при його відході витягнути ті карти з його кишені та продовжили гру до ранку.

Перед нашим Різдвом Рачинський вивів нашу компанію за місто, ніби для муштри, а фактично, роздавши забрані з каси гроші, наказав купити необхідні продукти для святкування Різдва, що було старанно виконано хлопцями та гідно відсвятковане.

Траплялися і неприємні випадки. В комірці під сходами ми знайшли вбитого вояка. Він лежав на смітті. Хто це був і за що його вбили, ми так і не дізналися. Одного разу сталася неприємна подія, коли наш весь дивізіон на світанку підняли по тривозі, але без зброї. Нас всіх маршем вивели за місто в якусь долину та розташували незамкнутим чотирикутником перед двома закопаними стовпами. Незабаром приїхали два авта, вантажне та легкове.

З вантажного вивели двох зв'язаних цивільних чоловіків, а з легкового висіло три німецьких офіцера. Офіцери польового суду прочитали присуд смерті за дезертирство. Команда із двадцяти вояків виконала свою роботу, та невдало. Одного із них, що підсвистував собі якусь мелодію, довелося черговому офіцерові добити із пістолета. Їх поклали в труни, а ми маршем відправились в свої казарми.

З книжки А. Боляновського «Дивізія «Галичина», стор. 274–275, я дізнався про їх прізвища, це дезертири Орлов та Прокоп'як.

Як я вже згадував, ми часто виїздили на вправи по радіозв'язку в задані нам села, а конкретне місце розташування ми самі вибирали. Зима примушувала нас працювати в хаті.

Скромність не дозволяла нам нагло вдиратися в хату, і тому ми в господарів просили дозволу на розташування радіостанції в їхній

оселі. Радо чи не радо, але вони на це погоджувалися. Наша коректна поведінка спрацьовувала, та і їм було це на руку. Тоді вони були певні, що т. зв. «партизан» не суне до них носа. Та краще було пустити до хати українця, ніж німця.

За всі часи наших походів, навчань, наше командування не отримало жодної скарги від населення за нашу погану поведінку, бо її не було. Якщо хтось із нас дозволяв собі зайве, ми самі між собою давали собі раду чи на місці, чи в касарнях.

Місцеве населення іноді приходило під касарні запрошувати нас на якесь свято або на весілля. Так приблизно виглядали наші стосунки з населенням.

Ще хочу описати один епізод в Жиліні. Був лагідний, сонячний зимовий день. Мені припала черга стояти на варті біля головного входу в казарми. Сиренами була сповіщена повітряна тривога. Здалеку було чути гул моторів бомбардувальників. Всі з касарень повибігали. Ми з варті не мали права нікуди відійти. Я побачив ще одного офіцера, який спокійно наближався до виходу. Я став струнко. Той офіцер (о. др. Лаба), зупинившись переді мною, сказав:

— Сину, я тебе десь видів.

— Так, прошу отця. Ви мене вчили катехизму в гімназії.

— Ти боїшся, сину?

— Трошки так, прошу отця.

— Нехай тебе Господь тримає в своїй опіці.

І перехрестивши мене, отець В. Лаба^[2] спокійно пішов до міста. Я вірю, що його благословення дало мені силу і насагу витримати всі негаразди мого життя та допомогло повернутися живим додому.

Від себе хочу доповнити: о. др. В. Лаба був катехитом в другій Держ. Укр. гімназії (дир. Володимир Радзикеви́ч). Вчив мене два роки катехизму.

Я був приємно здивований пам'яттю отця Лаби, знаючи, що мундир дуже змінює вигляд, а ще тим більше, що на голові був шолом, який майже до половини закривав обличчя.

Бомбардувальники (альянтські) ескадрами пролітали над містом і своїми димовими шлейфами заслонили сонце. Остання ескадра таки скинула бомби, але в наші казарми не попала.

Наближався кінець січня. Наші дві компанії радіозв'язківців викликали на апель. Прийшов шпіс Сливка та почав викликати

стрільців поіменно. В тому числі викликали і мене. Решта батальйону пішла на езецирку. До кожного із нас підходив німецький офіцер і проводив коротку бесіду. Це, можна сказати, була перевірка чи екзамен на знання німецької мови. Після цієї процедури нам негайно наказали здати зброю та набої, одержати маршовий пайок. Визначили 60 стрільців на підстаршинські курси, точніше вишкіл радистів.

Прощай, дивізія

Після оформлення всього необхідного ідемо на станцію Жиліна та сідаємо в пасажирський поїзд, який їде в Братиславу. Братислава зустріла нас бомбовим нальотом, після якого сідаємо на пасажирський поїзд Будапешт — Франкфурт і вже вночі, майже доїжджаємо до Нюрнберга.

Пишу майже, бо фактично Нюрнберзький вокзал — це купа покрученого заліза, палаючі вагони, воронки з під бомб, розкидані цегли, розбите скло та покручені рельси. Страшно дивитися на наслідки бомбових ударів.

Висіли майже за півкілометра перед головним двірцем, бо поїзд далі не їде. Ідемо до міста пішки, темно, нічого не видно, спотикаємося. На залізничних насипах працюють аварійні бригади. Дим та сморід від згарищ.

З труднощами, старший команди знаходить військового коменданта, який дає нам провідника, котрий приводить нас в «сольдатенгайм». Цей «сольдатенгайм» знаходиться в бетонованій пивниці, тобто в бомбосховищі.

Заходимо в цей «сольдатенгайм», там вже є з декілька десятків німецьких вояків. Сестри червоного хреста негайно видають нам гарячу їжу та каву. Не роздягаючись валимося спати на голі (з матрацами) ліжка.

Серед ночі був ще один наліт, але ми на нього не реагували, лише дрімали, бо дуже хотілося спати.

Зранку піднялися, обхлюпали лице холодною водою, попили чорної вівсяної люри і гайда далі в дорогу.

Поїзди з головного двірця ще не їздили, і ми пішли пішки до першої приміської станції, це приблизно 4 км., і там стали очікувати свого поїзду.

Подали поїзд. Вагони маленькі, наче іграшкові, з відкритими тамбурами. Мабуть це була вузькоколіяка, і такими вагонами їздили ще наші бабусі при найяснішому цісареві Франц-Йосипові за мамуні Австрії. Посідали, зайнявши цілий вагон, засвистіла «старушка льокомотива», здригнули вагони і поїхали.

Їхали довго в гори до станції Айхштедт. Вже зі станції ідемо дорогою до костелу, який знаходиться на краю містечка. Тепер це вже не костел, бо з нього зробили військовий збірний пункт.

Вівтар накритий плахтами, а головна нава заставлена трьохповерховими залізними ліжками.

В залі повно німецьких вояків з різних частин. Воші цілими арміями повзають по ліжках. Зал майже не опалюється, і тому доводиться спати одягненим.

Читають якісь лекції, яких ніхто не слухає. Нема ніякої дисципліни, німці вештають один поміж другого, де б тільки щось вимінити на куриво. З цією справою тут дуже важко, та і з харчами не весело. Грають в карти та інше. Тримаємося купки і не хочемо з ними мати ніякої справи. В розмовах з ними відчуваємо, що їх настрої знаходиться на найнижчому рівні. Все одно ми їм не віримо. Слава Господу, що ми тут пробули не довго, тобто трохи більше тижня.

Зранку на апелі вичитують наші прізвища. Крім нас, викликають ще 60 вояків німців. Всіх нас разом ведуть купатися, видають чисту білизну, а опісля — на медичний огляд, де роблять прививки. Всіх нас ізолюють від решти завошивленого війська. Наступного дня виїжджаємо.

На збірному пункті, дозволю собі його так назвати, відчуваєш себе завішаним в повітрі, ні вниз, ні вверх. Якби не умови «життя», а вірніше існування та незнання, що тебе чекає в майбутньому, дуже шкода було б покидати таке гарне гірське містечко, навколишній краєвид та ще до того ж спокій і тишу.

Після всіх процедур нас вже 120 вояків, ідемо на станцію і таким самим поїздом ідемо в Нюрнберг. На той раз приїжджаємо на головний вокзал, який вже трохи відремонтований. Зі станції ідемо на другий кінець міста до касарень ім. А. Гітлера, де нас і поселяють.

Місто дуже знищене внаслідок численних бомбових ударів, чого не можна сказати про касарні. На них не впала, мабуть, ні одна бомба, і то виглядає, що тут є найбезпечніше місце.

Касарні дуже великі і займають цілий квартал. Коридори і туалети виліжені білою плиткою. Вимикачі в темноті світяться. Кімнати невеликі, розраховані на шість осіб, радіофіковані. Ліжка металеві, двоповерхові, одним словом, як на ті часи, комфортно.

Нас розподіляють по кімнатах, видають постіль та гарячу їжу. Той день маємо вільне, а завтра вже розпочнуться заняття, згідно з розкладом.

11 УФА вишкіл

На початку на апелі нам зачитують наказ, що відтепер ми рахуємося курсантами 11 УФА лергангу (11 унтерфюрер анвертер лергану), тобто є курсантами підстаршинського вишколу радіозв'язку.

Заняття проводять з нами німецькі підстаршини (мабуть, в цивільну вчителі) на німецькій мові.

Проводяться з нами лекції по фізиці, радіотехніці, методиці користування морзянкою, передаванні, прийманні, шифруванні та дешифруванні тексту. Це все проводиться в спеціально обладнаних кабінетах, де імітуються різні умови: тряска, коливання.

Але ті заняття довго не протрималися. Нас все частіше зривають з занять та використовують на інших роботах (демонтаж гаражного облаштування та інше), яке вантажимо на вантажні авта, що вивозять те причандалля в невідомому нам напрямку.

Частішають також бомбові нальоти, але під кожним корпусом є добре влаштовані залізобетонні бомбосховища, але все одно при падінні бомби все здригається та чути завивання, коли вона летить.

На даху кожного корпусу є майданчики, на яких стоять зенітки. Під час нальоту визначають групу по черзі, яка допомагає зенітникам, як обслуга.

То були дуже неприємні хвилини. Якщо на землі ти маєш можливість десь заховатися, то там ніякої. З даху було видно весь жах бомбових ударів і здавалося, що ти знаходишся всередині пекла.

При даній ситуації між нами в розмовах висловлювалися передбачення, що ми тут довго не затримаємося. Незабаром так і сталося. Ми всі виїжджаємо до Праги, де, пробувши один день, їдемо 30 км на північ від Праги до міста Мельник.

Невелике чеське місто Мельник розташоване над рікою Лабою (Ельба), яка ділить його на дві частини. Східна частина міста в більшості гориста та старовинна, західна полого з піщаним ґрунтом. Дві частини міста з'єднує досить довгий міст. Ріка Лаба тут є ще суднохідною. В східній частині міста є висока гора, на якій розташований старовинний замок з вежею. Цей замок, мабуть,

побудований в XVII–XVIII ст. На вежі того замку німці влаштували спостережний пункт.

За всіма даними, до війни, а може і до нашого прибуття, тут був чеський національний музей.

Після прибуття нас тут поселили. В замку, як в музеї, було на що подивитися та незручно було мешкати. Не було ліжок, не було де прилягти.

На стінах висіла старовинна зброя, якісь портрети та інші старовинні речі. На балюстрадах висіло дуже багато оленячих та ще інших рогів тварин, і під кожними були таблички, коли і де їх впольовано. Роги нам дуже знадобилося, бо на них ми собі порозвішували зброю, «баняки» (шоломи) та інше вояцьке причандалля. Хоча офіцери не дозволяли нам цього робити, але вдавали, що того не бачать. Полягали спати, хто на ліжку під бальдахімом, хто на фотелі, а хто на столі.

Біля замку була прибудівка, де знаходився ресторан. Шпіс видавав нам талони і ми там харчувалися, їжа була смачною, але як завжди, для вояка було мало. Сидячи за столиками, накритими скатертинами, ми почувалися гідно, не дивлячись на те, що чехи від злості скрипіли зубами, але вдіяти нічого не могли.

Одного разу нас з товаришем на подвір'ї замку зустрів німецький офіцер та звернув нам увагу на те, що ми до міста ідемо в старих блюзах. Не слухаючи пояснень, завів нас в кімрку та наказав видати нові блюзи, на ковнірах яких були нашивки еСеС.

Так ми позбулися своїх відзнак приналежності до дивізії «Галичина». Заступитися за нас було нікому, бо всі офіцери були німці.

Зміна нашивок з лева на еСеС була для нас дуже невиконною, особливо, коли виходили до міста, тоді треба було бути більш обережним. Чехи до левів ставилися непогано, чого до еСеС годі сказати. Здогадалися, якими мотивами керувався німецький офіцер, який наказав нам змінити блюзи, фактичною метою його вчинку було змінити нашивки.

На вулицях міста до нас іноді приставали чехи (підвипивші герої) з пропозиціями переходити на їхню сторону, тільки не знати, на яку? (більшовицьку, може?). Але жоден з нас не піддався на їхні провокації, а навпаки, пояснював, хто такі більшовики, але нам не вірили, що таке може існувати. В тому вони самі пізніше переконалися.

Незабаром нас, 120 вояків (вишкіл), передислокували в іншу частину міста, та розташували в якійсь колишній школі. Крім нашого вишколу, в місті було багато інших німецьких частин, в тому числі, вермахту. Можна сказати, що місто в той час було перенасичене військом.

Умови перебування тут були більш сприятливими. Їжу регулярно привозила польова кухня, а іншими побутовими послугами ми користувалися через чеські заклади. Наш командир, німець, унтерштурмфюрер, кожного разу нас попереджував бути обережними і поодинці не ходити. Ми завжди були в бойовій готовності.

Ми займалися різними військовими справами: патрулюванням по місту, несенням варті на різних об'єктах, і не тільки військових. Нас також часто приєднували до німців в акціях проти «червоних партизан», які активізувалися з наближенням фронту. Під впливом комуністичної пропаганди чехи ставали «моцаками».

Одна із таких акцій мені добре запам'яталася, бо відбувалася на самий латинський Великдень. Нас на вантажних автомобілях вивезли в район для прочісування терену від партизан. Більше доби ми знаходилися без сну та їжі, чомусь польова кухня не спрацювала.

Після зняття з позицій ми були дуже змучені та голодні, і нам до приходу транспорту дали вільне. Чехи в той час ситно святкували своє свято.

Під одним тином біля хати була лавка і ми посідали собі та позакурювали. З тої хати вийшли два чехи та гостинно нас запросили до хати. Спокуса була велика, і ми зайшли. В хаті стіл був заставлений всякою їжею та випивкою, Склавши зброю в кут кімнати, накинулися на їжу. Але коли ми запримітили що чехи ховають нашу зброю від нас, ментально щезла наша втома і голод. Ми зірвалися і примусили чехів відступити. Не подякувавши за гостину, вийшли з хати.

Коли ми вже всі були на подвір'ї, чехи стали нас просити, щоб ми нічого не говорили про цей випадок своїм командирам. Ми, порадившись між собою, дали на це згоду, але попередили їх, щоб вони більше не пхалися до війська. Ми були свідомі того, що за нашу поведінку нас можуть німці також покарати (влізли до ворога в хату).

Незрозумілим для мене залишився вчинок чехів. На що вони розраховували? Якщо б ми не прийшли на збори, нас негайно стали б шукати і перевернули б ціле село. У випадку нашої загибелі, це село

стало б другими чеськими Лідіцами. Кожному було зрозумілим, що закінчується війна, але сила німецького війська для такого села була колосальною, тим більше, що Прага була дуже близько, і в тому районі була велика концентрація німецьких військ. Я пояснюю собі це тим, що дії чехів були необдумані і, під впливом алкоголю, могли мати трагічні наслідки.

Приблизно через місяць чехи були звільнені «армією освободительскою» і тоді могли потішитися новою окупацією. Якщо німці до деякої міри поводитися з чехами толерантно, то совети не панькалися, і явно грабували все, що можна було грабувати. Весь цей бандитизм я бачив на свої власні очі, ідучи дорогами Чехії вже після закінчення війни. А що творилося під час війни, то вже можуть розказати самі чехи.

Якщо було б все так добре, то не було б празької весни 1958 року, це майже те саме, що і на Мадярщині, де советські танки місили людей.

Настала перша декада травня 1945 року, а з нею наближався кінець війни. Артилерійська канонада ставала все гучнішою. Безперервний гул пролітаючих літаків. Рух військ жахливий: одні йдуть на схід, інші на захід, повна плутанина, а ще до того сонце нестерпно жарить. Отримуємо наказ готовності та маршовий пайок і в повному бойовому ристунку відправляємось на фронт.

Маршируємо ми майже цілий день з кількахвилинними зупинками на відпочинок. Сонце жарить, пилюка, бо йдемо польовими дорогами. Каву, яку зранку зафасували, давно вже випили, а більше немає де напитися води. Кожна дрібничка з кожним кроком набирає все більшої ваги, і тому все, що можна, викидаємо по дорозі. З кожним десятком метрів все гучніше чути фронтову стрілянину. Над головами часто пролітають винищувачі, які щедро поливають нас з бортової зброї. З початку ми розбігалися та ховалися (не було де ховатися, лише лягали), а далі набридло, перестали звертати на це увагу.

Під вечір заходимо в село Лібох та розташовуємося в якійсь великій стодолі. Напилися з криниці свіженької холодної водички та трошки обмочили лице, а далі треба було б перекусити, але на це вже часу не вистарчало, бо командир оголосив збір, і всі на вихід.

Нашим завданням є стати в шеренгу напоготові зі зброєю і нікого не пропускати позад себе. Перед нами велике скупчення німецького

війська різних частин, навіть є вояки з люфтваффе. Страшний безлад, де-не-де доходить до потасовки. В декого не витримують нерви і стріляють. Офіцери сваряться між собою, навіть хапають один одного за груди. Ми в тій колотнечі вже нічого не вартуємо. Ми в тій масі війська розчинилися, як крапля чорнила в склянці води, це все виглядає як повне вар'яцтво.

Я подумав, щоб то не було, але стріляти у вояка, який носить такий самий мундир, як я, буде дуже аморальним вчинком з моєї сторони. Я не НКВДист, який йшов позаду солдат та при найменшій підозрі стріляв своїм в спину. До кінця війни залишалось кілька годин, а може вже він і був, тому та затія є безглуздою. Треба негайно щось робити, негайно знаходити вихід із цієї прикрої ситуації, щоб не вскочити в ще гіршу або взагалі тут загинути.

Порозумілися ще з одним побратимом, що залишатися тут більше немає ніякого сенсу, треба втікати. Зі зброєю ідемо в бік до сусіднього саду, а там через поля хмелю, в яких заплутуємося, падаємо, встаємо і біжимо, не знати куди. В той час світловими ракетами освітили покинутий нами терен, та починають гатити по ньому артилерією. Горить земля під ногами, може це були вже і «катюші», важко сказати. Ми загубилися, кличемо один одного, але через гул, стрілянину та вибухи не змогли почути себе. На місці нема чого бути, треба іти далі вперед, куди Господь приведе.

Почало світати, коли я вийшов на якусь дорогу вже в селі. На дорозі стоять три німецьких танки та кілька вантажних машин, в яких сидять німецькі вояки. Підходжу до них та питаюся куди їдуть. Їдемо пробиватися на захід, влізай, буде нас більше. Вліз за борт, і через якусь мить поїхали, танки спереду. Кожний раз зупиняємося, і німецькі офіцери щось над картами медитують, після чого їдемо далі.

Цілою кавалькадою заїжджаємо в глибину лібохського соснового лісу. Тут багато офіцерів ведуть між собою дебати, але по їхніх фізіономіях орієнтуюся, що з цього борошна хліба не буде. Ночуємо в лісі.

Вже 11 травня, а залишки танкової дивізії ген. фон Шернера, в якій я тепер знаходжуся, а точніше, до якої я приєднався, старалися пробитися на захід, але не вдалося. Ситуація стає безвихідною. В ліс ніхто не наступає, тобто поки що повна тиша.

В лісі розпалені маленькі ватри, при яких сидять офіцери, вояки варять каву, розігрівають консерви, тощо, навіть випивають. Всі тут рівні.

Підсідаю і я до однієї такої групи біля вогню. Розмова ніяк не клеїться. Згадують своїх рідних і ні слова про війну чи Гітлера. Ніхто ні про що не шкодує, ніхто не нарікає. Офіцери не зривають своїх погон, відзнак і нагород. Всі ніби присіли відпочити.

Біля того вогнища, яке вже майже догасає, сидить сивий, старших років підполковник вермахту та ще декілька вояків, німців. Мені мовчки налили та подали горнятко теплої кави та наперсток коньяку, я подякував та випив. Це було подібно на прощальний ритуал, ніби поминки. Дуже важко було на серці і не від того, що закінчилася війна або що треба з німцями розстатися, а від цієї трагічної ситуації, яка швидше за все нагадувала похорон.

Після короткої мовчанки підполковник звернувся до мене з запитаннями, хто я такий, звідки родом та ще з іншими запитаннями особистого характеру.

Вислухавши уважно мої відповіді, він звернувся до мене. Точно його слів я вже не пам'ятаю, але їх суть вкарбувалася в пам'ять:

«Сину, гра закінчилася і тобі нема вже чого тут чекати та ділити з нами нашої долі. Знаючи слов'янську мову, тобі необхідно скинути свою уніформу і пробитися через оточення в тому напрямі, (показав рукою), та вийти на чехів, але в ніякому випадку не попадайся руським і не вір їм, чого б вони тобі не обіцяли».

Після його слів я встав, віддав йому честь, на що він махнув рукою, та пішов в тому напрямі в гущавину лісу. Відійшовши подалі в ліс, я спакував все, що влізло в планшет: фотографії, листи та пістолет, і закопав в ямі під сосною. Викинув також і свою військову куртку та залишився в одній сорочці, яка трохи була подібна на цивільну. Трохи перепочивши, я пішов далі в тому напрямі.

Вже почало темніти, як я вийшов на край лісу, де починався якийсь хутірець з декількох хатин. Розглянувши уважно що в хутірці немає ніякого війська, я підійшов до крайньої хатини.

На подвір'ї тої хатини була старша жінка та щось робила по господарству. Я зайшов на подвір'я та, привітавшись, попросився переночувати. Вона згодилася.

Жінка швидко завела мене в стодолу та пішла. Через декілька хвилин вона принесла мені коц, подушцинку та ще якусь ряднину, а ще через декілька хвилин принесла горнятко молока та пайду хліба. Я, поївши, гарненько подякував. Відходячи, жінка сказала, що мене замкне в стодолі, і щоб я без неї не виходив на двір. Я зрозумів, що вона здогадалася, хто я такий. Я ліг в стодолі спати та твердо заснув.

Ще було дуже рано, як до стодолі вбігла та сама жінка, несучи під пахою якісь старі штани та вузлик з їжею. Показуючи на двір, вона мені сказала, що в хутір прийшли руські, і мені необхідно втікати, найкраще через городи, бо їх там ще немає. Я переодягнувся, подякував за все та городами, полями вийшов на якусь дорогу.

Так я йшов цією дорогою від села до села. На дорозі таких, як я, було повно, навіть цілими сім'ями поверталися з Німеччини з робіт, тобто як тепер їх називають «остарбайтери», які вже не мали терпіння дочекатися, поки запрацює транспорт, а також колишні військовополонені. Всіх їх пізніше судило «ОСО» на невизначений термін та вивозили в «ГУЛаги», в далекі сибірські та колимські табори, де тримали без терміну.

По дорогах швендяли вантажні авто з п'яною солдатнею. Нас часто зупиняли патрулі та допитували хто ми такі, звідки та куди ідемо. Спочатку вони проклинали німців, а пізніше, обматюкавши нас, відпускали зі словами: «на родині с вамі разберутся».

По дорозі, як треба було попросити їсти чи води напитися, я користувався польською мовою, бо українську від російської чехи майже не відрізняли.

За цей лише десяток днів, які минули від часу визволення чехів, вони круто змінили своє ставлення до «советських освободителей». Та і як могло бути інакше після того, що я побачив на свої власні очі, і то лише маленьку частку того, що діялося в Чехії.

Ідучи дорогами Чехії, я побачив, як проходило «визволення». Грабїж та насильство були атрибутами советської армії.

Деякі дороги Чехії були висаджені фруктовими деревами — вишнями, черешнями, яблунями та іншими. До них підїздили військові авта і солдати, не злізаючи, ламали цілі гілки. Після їх відїзду дерево залишалося голе, наче після урагану. Чехи сумно дивилися на це та хитали головами, боялися звернути увагу, бо були випадки, коли п'яні солдати реагували на те стріляниною.

Танки, авта від болота витирали дорогими жіночими хустинами та іншим одягом. Явно, що це були награбовані, а не куплені чи подаровані речі.

П'яні танкісти, водії, не справившись з керуванням, ламали огорожі, стовпи, і навіть сільські хати.

Минуло багато днів, як я тинявся дорогами Чехії, іноді плутаючись через невірну інформацію.

Одного дня, в неділю, пополудні я прийшов до села Рогожец. Голодний та змучений, на краю села я приліг під цвинтарною огорожею відпочити та незчувся як заснув. Скільки спав, не знаю, але коли мене розбудили, вже смеркалося.

Біля мене стояв чех, років п'ятдесят, з дружиною. Перші його слова були, що я дуже сильно сплю, а далі стали мене розпитувати, хто я такий, куди і звідки іду. В мене були одні пояснення: вертаюся з Німеччини з роботи та хочу дістатися додому.

Після моєї брехливої розповіді, в яку вони не повірили, як я пізніше зрозумів, запропонували мені попрацювати в них на господарстві, бо їх наймити пішли в партизани допомагати руським. Це було так сказано, що я зразу їх зрозумів, як і вони мене.

Я погодився на їхню пропозицію, і ми всі разом пішли до їхньої хати. Я з його цілою сім'єю вечеряв за одним столом. Вони дискретно подивлялися як я їв, мабуть не вірили, що можна бути таким голодним. Це вперше за кілька тижнів я їв по-людськи добру їжу.

Я був дуже радий, що якийсь час буду мати дах над головою, не буду волочитися по дорогах та жебракувати. А там далі якось буде, Господь допоможе.

Я став сільським наймитом в господаря Йозефа Возяба в селі Рогожец, Чаславського повіту, Чехословачія.

Господарство було велике: 86 гектарів землі, дві пари коней, шість корів та з десяток свиней. За нашими галицькими оцінками, це був багач, а по східному — кулак. Комуністична ідіотична назва: людину називати кулаком або хліб кірпічом, таких прикладів можна було б назвати багато, якими і до нині інколи користуються наші люди, але тій темі не тут місце.

Сім'я Возябів це — господарчого дружина, донька 14 років та синок 8 років, є ще батько господаря віком близько 80 років, якого я

називав старим грибом. Крім мене є ще прислуга, яка ходить біля корів та свиней. Всі ми їли за одним столом, наче одна сім'я.

Ранком всі снідаємо, господиня дає кожному вузлик з їжею в поле. Господар з дружиною їдуть одною фірою в поле, а я зі старим грибом другою на інше поле. Спочатку старий гриб «давав мені перцю», але пізніше з'ясувалося, чому саме.

В період першої світової війни старий гриб воював в Росії, і колись там москалі забрали в нього годинник та чоботи. З тих часів він органічно ненавидів москалів. Коли пізніше я йому пояснив, що я не москаль та нічого спільного з ними не маю, його відношення до мене зовсім змінилося.

Часто вечорами після вечері за столом вони розпитували про радянську систему, особливо їх цікавило радянське сільське господарство. Я старався уникати тієї теми, не знаючи їхнього відношення до цієї теми. Але «розкусивши» їх, я став їм говорити правду про колгоспи. Моїм розповідям вони не давали віри, що така система може існувати. Не вірили моїм розповідям, як працювали в колгоспах, про мільйони людей, які вмирили голодною смертю, та про інше. Але це все сприймалося, як брехливі наклепи, фантазія та ворожа пропаганда. Вночі я переживав за ті розмови, що зі мною буде, як вони донесуть на мене, або хтось інший підслухає. На щастя, такого не сталося.

З часом я відчув, що господар з деяких інших джерел отримує інформацію, яка підтверджує мої слова. Вони стали більш довірливо сприймати мої розповіді.

Найбільш болючим місцем для них було те, що при організації колгоспів їм доведеться віддати весь свій господарський реманент. При таких розмовах старий гриб «закипав». Пізніше я вже відмовлявся вести розмови на цю тему, боячись бути причиною його серцевого нападу, про що я сказав йому у вічі, що такі розмови є шкідливі для здоров'я.

Діти господаря мене полюбили, особливо доня старалася у вільний від роботи час бути біля мене, дуже хотіла щоб я вчив її української мови, їхні батько та мати те заперечували, і ніякого незадоволення від них я не почув. Я дуже старався вести себе коректно, не даючи ніяких приводів, тобто тримати віддаль.

Час ішов, а з ним і міцніла радянська (чеська) влада на селі. Одного дня господар в розмові зі мною сказав, що влада села зацікавилася такими, як я, тобто в тому числі і мною, та попросив мене не дуже афішуватися в селі. Він пояснив це завистю сільської голоти. Крім того, він виявив готовність, у випадку потреби, переховати мене деякий час, поки не пройде та «гарячка» і не заспокоїться.

Така розмова повторилася ще раз пізно ввечері за столом в присутності цілої сім'ї, і всі схвально віднеслися до пропозиції господаря, що я повинен на деякий час зникнути з поля зору, а там далі все і влаштується. Але я мав іншу точку зору на те все.

Такі розмови повторювалися ще неодноразово, тільки тепер господарі переконували мене моїми ж розповідями про радянську дійсність. Я здогадувався про плани господарів на майбутнє відносно мене та своєї дочки Еви, а також майбутнього їхнього господарства. Але був свідомий того, що вже як когось візьмуть під «колпак», то марна справа що відпустять.

Але як я вже згадував, в мене була своя точка зору. Мені, хлопцеві з міста, не всміхалося бути сільським наймитом. Не знати, скільки, та як довго мені довелось б переховуватись, при тім порядна та чесна сім'я могла мати через мене великі неприємності. При тім їхня дочка Ева ще дитина, тому могла пізніше змінити своє вподобання. Та останнім найважливішим аргументом було повернення до своїх батьків. Не згадую про Україну, бо вона стала поневоленою більшовицькими окупантами, окрім цього, була велика туга за Львовом.

Зваживши всі за і проти, я таки вирішив виїхати, про що сповістив господарів. Господиня розплакалася, з нею і прислуга, ба навіть старий гриб розчулився.

Зранку вся сім'я випроваджувала мене, як рідного сина. Надавали мені деякий одяг, білизну, гроші та клунок з їжею на дорогу. Навіть Ева подарувала мені свою фотографію, яку я зберігаю по сьогоднішній день. Прощання з господарями було для нас всіх дуже болісним. Взагалі прощання є дуже неприємною справою, особливо коли є добрі стосунки між людьми.

Я пішов на залізничну станцію та став чекати будь-якого поїзда, лишень би швидше покинути те місце.

Такий поїзд підійшов та зупинився на хвилину. Це був товарний поїзд, на платформах якого їхало багато чоловіків, жінок та навіть

дітей. Я вскочив на платформу, не питаючись, куди поїзд їде.

Приїхав той поїзд в чеське місто Пардубіце, де був розташований фільтраційний табір для всіх тих, хто повертався з Німеччини на «родіну».

Пардубіце

Пардубіце — досить велике чеське місто, розташоване на Схід від Праги. Тут знаходився досить великий фільтраційний табір для репатрійованих осіб з Німеччини на батьківщину, тобто на «родіну».

На час мого приїзду тут вже знаходилося кілька тисяч осіб. Табір як табір, влаштований по всіх стандартах т. зв. спеціалістів по чорних справах тримати людей за колючими дротами.

При вході в табір кожного питали, чи він не є військовополонений. Колишніх військовополонених при позитивній відповіді відділяли від решти осіб в бік під варту та малими групами відводили.

Я з сумнівною підозрою віднісся до такої процедури відбору, але вагався, а може їм будуть надані якісь пільги. Мої сумніви розвіялися при зустрічі з ними в таборах ГУЛагу, їх всіх судили, і навіть «заочно» без терміну відбуття покарання, що не підлягає ніяким юридичним, моральним чи людським нормам.

Нас, цивільних, впустили в табір та сказали влаштовуватися, де хто може. Бараки були переповнені не тільки одинокими чоловіками, жінками, були тут також багато сімейних, які коцями робили стінки, ніби окремі кімнати чи перегородки.

В таборі панувала повна анархія. Пиятика, гра в карти (на гроші), гвалтування, а особливо злочинство. Та зрештою, чого доброго можна чекати в такому таборі, де відсутня дисципліна та орган нагляду, маю на увазі щось на зразок міліції.

Після тижневого перебування в таборі, мене викликали на допит до «кума». Це був блеф, тільки для того, щоб записати анкетні дані особи. «Кум» дуже добре знав, що тут йому ніхто про себе правди не розкаже, а по приїзді на «родіну» зі всіма розбереться НКВС. Але це треба було обов'язково пройти, щоб отримати довідку для проїзду через кордон.

Таку довідку ми отримували, але з грифом в правому верхньому куті: «відом на жительство не служит», тобто проїхати в «рай» ти можеш, але чи зможеш в ньому жити, того не знати.

Через кілька днів таких як я, з довідками, тобто тих, які пройшли т. зв. фільтрацію, завантажили в товарний ешелон та відправили в Херсонську область, ніби на «родіну».

Всі-ура! Як тішилися, що їдуть на «родіну», і не один із них жалівся та каявся, що зробив таку дурницю. Але якщо поглянути з іншого боку, то набридає поневіряння на чужині, і туга за рідною землею, домівкою бере верх, і людина тратить почуття небезпеки, за що іноді попадає в капкан.

Для мене та дорога була надзвичайно важкою. Зароблені в чеха — господаря крони вже були не дійсні, та я їх майже всі витратив на їжу. Маючи пару чистої білизни, я майже за безцінь ще в Польщі обміняв на хліб. Залишалася для мене лише одна дармова холодна водиця.

Ввечері доїхали до Медики. Тоді це була перша прикордонна станція на території СРСР. Вибігли прикордонники та стали бігло перевіряти документи, в основному лише ті довідки. Приблизно о 10 годині ранку ешелон заїжджав на Львівський двірець.

Окупований Львів 1945 року

Проїхати кордон в напрямку СРСР не було ніяких проблем, навіть без їхньої фільтрації. В інший бік було важче. Можна було заїхати в табір, але за допомогою поляків, і це можна було вчинити. СРСР мав такі залізні ворота, які відчинялися лише в один бік. Багато людей надіялися, що політика СРСР після війни змінилася, але це були оманливі думки. СРСР як був, так і далі залишився тюрмою поневолених народів.

Приїхав я до Львова «голий», як соколик, ні речей, ні грошей. Вантажний поїзд з репатріантами, яким я приїхав, прямував далі в Херсонську область України, куди направляли в більшості таких людей. Але мені не було чого туди їхати, коли мої батьки мешкають у Львові, і я з двірця пішов додому, але, на жаль, на тій вулиці вже не було ні мого дому, ні моїх батьків.

В під'їзді того будинку мене зустріла двірничка та розповіла про ту сумну подію, яка скоїлася з нашим помешканням та моїми батьками. В результаті тих подій мені не було більше сенсу тут залишатися, треба міняти напрямок пересування, тобто до Польщі. Тоді така можливість поки що ще була. В той час багато львівських поляків переселялися (чи їх переселяли) до Польщі, і можна між ними проскочити.

Я повернувся назад на двірць. Але поки я йшов, за той час встигли повідомити мою маму. Ми зустрілися на пероні, де вже мама в подробицях розповіла, як це все сталося.

На час проходження фронту через Львів мої батьки, щоб не попасти в більшовицькі лапи, виїхали на село до рідні. Скориставшись відсутністю батьків, НКВДисти розбили наше помешкання та поселили там якусь свою Машу Чекаліну. Все наше трикімнатне помешкання, абсолютно зі всім хатнім майном перейшло в її руки. Все було пограбоване, як кажуть, від «А» до «Я».

Тут напрошується питання: звідки могли знати про відсутність батьків новоприбулі окупанти, які тільки що вдерлися до Львова? Чи не була в тому «допомога» місцевого сусіда, мешканця того будинку?

Я більше схиляюся до ствердної думки, бо так підказує логіка. В той час це був непоодинокий випадок. Таких випадків було дуже і

дуже багато.

Мати попросила мене повернутися додому і не їхати. Я не міг не послухати маму і повернувся до тимчасового помешкання, яке батьки винаймали.

Залишимо особисті сентиментальні роздуми та повернемося до дійсності. В той час було дуже багато анекдотів на тему перебування більшовицьких окупантів. Декілька із них мені запам'яталися.

З виступу голови колгоспу на зібранні: «Ви не чекайте, поки більшовиків шляк трафить, а беріться за роботу».

В суді. Чоловік звертається до своєї дружини: «Я тобі стільки разів говорив, щоб ти не брехала, як советське радіо, тоді би тут не була». Після того і чоловіка засудили.

Отримує баба паспорт з терміном дії 10 років та питає паспортиста: «Йой! То ви ще так довго тут будете?».

Коронний анекдот: «Куме, які більшовики ліпші, перші чи другі? — Та що ви, куме, певно що перші, бо були лише 22 місяці і пішли, а ті вже вон скільки».

Львівська золота осінь була затьмарена наїздом «визволителів». «Герої освободителі» вертались з Німеччини з награбованим добром та осідали на Західних землях України, стягаючи сюди своїх родичів, а з ними приїздили їхні сьостри, бабушки, дедушки та інша мара. Те все «устрявалось» в кращих помешканнях та віллах.

Найбільшим скупченням безруких, безногих інвалідів війни були базарчики, такі як «Винниківський», «Стрийський» та інші. Вони не просили милостині, а вимагали. При відмові матюкали та кидали милицями. «Ми за вас кров пролівалі». Ціни на продукти були високі, а пенсія мізерна. Безногі інваліди їздили на саморобних візочках, зроблених з дощочок, а замість коліс на палицях були підшипники. Коли такий інвалід їхав, його було чути на цілу вулицю, особливо вночі. Та держава навіть не подбала про тих, які пролили свою кров за неї, їхньої пенсії навіть не вистарчало на буханець хліба, який коштував 120 крб.

Все, що вони навипрошували, а точніше понавимагали від людей, тут же і пропивалося. Вино, тобто дешева «бормотуха», продавалася на розлив. Ті нещасні каліки з купою медалей на брудних «гімнастюрках» спали п'яні, де попало в своїх фекаліях. Огідно було не тільки дивитися на них, але і пройти мимо.

Не краще «презентувалися» т. зв. фронтовички, до яких швидше підходило б інше слово, а за одним і офіцерня. Всі вони поверталися з Німеччини з награбованим майном, яке називали трофеями.

Трофеєм може бути якась річ, здобута в бою з ворогом і забрана в честь своєї перемоги.

Жіноча білизна, одяг чи речі домашнього вжитку аж ніяк не можуть бути трофеями. Це є просто награбовані речі в цивільних громадян. І такими злочинами займаються злодії та грабіжники, але ніяк не солдати чи офіцери армії «победительниці».

Майно чи річ, здобута нечесним шляхом, ніколи нікому не принесла користі, лише нещастя. Та проста істина відома всім людям, і порядні люди притримуються того неписаного закону, але на узурпаторів це не впливає, бо слово порядність для них не існує, тобто ними не сприймається.

Так і тепер «визволителі» пропивали награбоване і роздивлялися, де ще можна щось награбувати. В їхнє поле зору попадають люди, які мають трохи кращі помешкання або і хатнє майно. Тими людьми були «местние», які стали заздальгидь приречені на «безплатну» подорож в далекі сибірські райони СРСР під виглядом «пособників бандьор».

В підтвердження тих фактів, можна переконатися, перевіривши, хто займає кращі помешкання в кращих районах міста. Тепер там вже мешкають нащадки тих окупантів або «новие русские».

Галичани, хоча і були пригноблені, але ще не втрачали надії та потішали один одного можливістю початку вибуху конфлікту між СРСР та Америкою.

Були великі надії, що Західні держави не допустять панування більшовизму над половиною Європи.

Активно діяла УПА, і це мало надзвичай сильну моральну підтримку на все населення і не тільки Західних регіонів України.

Але з часом та надія почала згасати, а натомість репресії НКВС посилювалися. Поїхали ешелони репресованих та в'язнів у Сибір, далекий Схід та інші не обжиті райони СРСР.

Захід ніби не чув, що творилося на окупованих СРСР землях.

Загострилися також і політичні стосунки між Заходом і Сходом, але це не полегшувало страждань окупованих народів, а навпаки, посилювало репресії. Навіть невинне листування з родиною з-за кордону викликало підозру органів і могло бути причиною до репресії.

Особливо це застосовувалося до вчителів, керівників та інженерно-технічного персоналу, а тим більше, хто працював на військових заводах в т. зв. «закритих чи секретних» цехах.

Такі акції давали основу для поповнення спеціалістами з московщини. По сьогоднішній день не можемо позбутися того бур'яну, який заніс нам вітер війни із північного сходу.

Арешт

В довідці, яку я одержав з фільтраційного табору, застерігалось, що власник довідки після прибуття на місце мешкання, повинен зголоситися в місцеві органи. Дана довідка не є документом на право проживання.

На основі цієї довідки, я зобов'язаний був зголоситися в районний відділ міліції, який тоді знаходився по вулиці Яховича.

Кілька днів я затратив в чергах, поки попав до слідчого на перевірку. Було дуже багато людей.

Відношення слідчого, який проводив перевірку, було байдужим. Він був свідомий того, що тут йому правди не скажуть. Ставив ті самі питання, що у фільтраційному таборі. На основі пройденої перевірки мені виписали «вовчий білет», тобто щось подібне на тимчасовий паспорт.

Надійшла золота львівська осінь, а з нею почали відновлювати роботу освітні заклади.

Розвиток освіти можна було б щиро вітати, як би він не був пов'язаний з дволикою політикою Москви.

За часів польської окупації вступ до вищих учбових закладів для українців був дуже обмежений, і молодь, яка мала змогу, старалася виїхати на студії за кордон (до Відня, Праги). Це було також причиною створення українського підпільного університету, який поляки розігнали. Українські студенти, яким пощастило вчитися за Польщі в інституті, були мальтретовані еНДеками та польськими шовіністами.

Отже, тепер, при другій радянській окупації, відкрилася велика можливість здобути освіти.

В той час вступити в інститут та стати студентом не було проблем. Вступні іспити проводилися формально, навіть заохочували молодь, надаючи деякі пільги.

Я дуже сумнівався в тому, що радянська влада так сильно дбає про галицьку молодь, при тому не здійснюючи свої політичні наміри відносно України.

Свою недовіру я основую на тому, що студент, тепер вже молодий спеціаліст, після закінчення інституту не отримував тут же диплом, а

направлявся на т. зв. трилітній «стаж» роботи на підприємства, переважно в Східні області України.

Треба було мати важливі причини або «блат» в партійних босів, щоб отримати відкріплення, тобто вільний диплом.

Не кожний мав таку можливість викрутитися, тоді він чи вона змушені були їхати до «матушки Расеї» на три роки на роботу.

А там, хто як. Хто приживався і залишався назавжди, а хто закінчував «стаж» в ЗАГСІ. Хто брав в жону Машу, а хто брав в чоловіка Ваню. Як в тій пісні «ти українець, я росіяночка, дружба в нас». Але тепер це вже не була дружба, а сімейні зобов'язання.

Такі мішані подружжя, повернувшись в Галичину, вважалися напівдовіреними, тобто, ніби «своїми» в очах радянської влади. Вони ніби позбулися українського націоналізму, хоча це не завжди справджувалося.

То була московська політика асиміляції української молоді та відмежування її від повстанського руху та політики, шкідливої для СРСР.

Я поступив вчитися. Здав іспити у Львівський лісотехнічний інститут на машинобудівельний факультет і був зачислений в студенти.

Лісотехнічний інститут знаходився по вулиці Потоцьких (теп. ген. Чупринки) в приміщенні гімназії сестер о. о. Василіянок.

10 жовтня 1945 р. під час занять, в аудиторію зайшла секретарка деканату і попросила мене негайно зайти в деканат.

Коли я зайшов в деканат, там вже був капітан в летунській формі. Він, перевіrivши моє прізвище та ім'я, пояснив мені, що призивають в армію, і мені необхідно проїхати на військкомат для уточнення даних.

Я відчув якусь небезпеку, але ще сумнівався. В той час мене таки дійсно призивали в армію. Я навіть пройшов медогляд та був признаний як «годен к строевой службе». По правді говорячи, мене збила з пантелику його летунська уніформа. Я знав, що уніформи не міняють, але ті правила не застосовувалися в советській армії.

Коли ми вийшли на двір, там вже стояла легкова машина «ЕМКа», в яку ми сіли та поїхали.

Мене привезли на вулицю Лисенка, 17 та пояснили, що я знаходжуся в контррозвідці «СМЕРШ» 8 корпусу ПВО II українського фронту. А «СМЕРШ», в скороченні означає «смерть шпіонам».

Навіть сьогодні, глянувши на браму, можна перекоонатися в її советському походженні, коли сама кам'яниця є польської забудови. Крім того, в брамі є віконечко, тобто «волчок» чи «глазок», як в камерних дверях.

Перший допит тривав більше доби. Спочатку проводив сам начальник контррозвідки, підполковник Алексеев, а пізніше віддав мене на поталу двом слідчим, жидам — капітану Мойсееву та ст. лейтенантові Кучуріну.

Закінчився перший допит тим, що мене довели до повного отупіння, ідіотичного стану, при якому я вже ні на що не реагував. При допиті застосовувалися різні методи, як фізичні, так і моральні. Конкретно не хочу про це писати, бо дуже важко згадувати про ті всі терпіння, через які довелося пройти. Мене майже непритомного кинули в камеру.

В ході продовження слідства, мене майже через ніч викликали на допит, а в день забороняли спати.

Основною була мета «повішати» на мене знищення советських «партизанів», терор проти словацького населення, приналежність до організації та ще інші бздури, які вимагали від мене слідчі жида, з метою дискредитувати дивізію за час її айнзацу на території Словачини. Але по сьогоднішній день нікому не вдалося довести злочинної дії наших дивізійників супроти населення, хоча таких дій було дуже багато з боку советських «партизан», але про які стараються взагалі не писати.

Камера, в яку мене кинули, була колись звичайною пивницею, розміром 3x2,5 м. В ній нічого не було, крім суцільних нар, збитих з дощок, без матраців або якогось куска брудного лаха, щоб підкласти під бік. Не було унітазу, не було бачка з водою.

Я заповз в камеру та привітався ще з одним знедоленим, таким, як я. Тим сокамерником був колишній майор медичної служби при авіачастині на прізвище Чігвінцев.

Чігвінцев був родом з Благовещенська, мав приблизно років 50, прослужив в армії 20 років та мав партійного стажу 15 років. Одного разу, випиваючи з «друзями», обізвав Хрущова турком за те, що не висилає бандерівців в Сибір. За ті слова його засудили на три роки тюрми, але відбувши 1,5 року, звільнили.

Від нього я і почав свої тюремні студії. Слово без мата не обходилося. Найстрашніше було слухати матюки про Бога та всіх святих. В мене було враження, що після таких матюків повинна земля розступитися та запастися разом з нами, але такого не сталося. Катаклізм не відбувся, проте Чігвінцев через півроку вийшов на волю.

Заарештували мене восени і було ще тепло, тому я був одягнений лише в одному вбранні, а тут наступала осінь і холоднішало, хоча в пивниці і літом є холодно. В даній ситуації дуже багато рятував мене Чігвінцев. Він мав шинель і ми, притулившись один до одного, хоч скупю, але грілись. Серед ночі, коли вже дуже замерзли, побігали по камері і знов під одну шинель.

Чого вартував ранок. Падйом, оправляца, умивацца і т. д. Яке тут вмивання в холодній воді, коли ти всю ніч мерзнеш, а після чого оправляцца, коли ти весь день голодний. За три місяці перебування під слідством, нас ні одного разу не виводили на прогулянку, та і непотрібна вона була нам, провалились пропадом, гуляти по дворі серед лютих чекістів. А от з фізіологічними потребами були проблеми. Поки допросишся якогось чурка провести тебе в туалет, терпець кінчається, тут дійсно були страждання з нашого боку, а з їхнього знущання.

В половині грудня Чігвінцева осудили і забрали з камери. На прощання він мені сказав: «Я багато у тебе перехватіл і понял, хто ви такіє, спасібо».

Я залишився сам один, хоча не зовсім один, навідувало мене два щурі, яких я мусив відганяти, бо дуже мені докучали «спати», своїм нахабством лазячи не тільки по мені, але і по обличчі.

Я жахливо замерзав, так, що викликаний на допит, я не міг нічого говорити, лише дзеленькотів зубами, а вони з мене сміялися. Слідчий, п'ючи чай гарячий з пряниками та прицмокуючи, з явним садизмом знущався над моєю ситуацією, тобто моральним пригніченням.

Крім моєї камери, по коридорчику були ще дві камери з в'язнями, але нікого з інших камер я не бачив та не спілкувався. Нас всіх капітально зуміли ізолювати. Зрештою, маючи такого ненадійного сокамерника, я не робив ніяких спроб порозуміння.

Після закінчення слідства, в кінці січня мене перевезли в «бригідки». Перед переводом я одержав першу передачу з дому, де була тепла білизна, пальто та інші деякі речі, які конфіскували як недозволені, але попри те, не повернули батькам.

Після моєї тримісячної відсутності, тобто перебування під слідством, на запити батьків про пропавшого сина, відповіді були однозначні: «пропав безвісті».

Так, на віддалі кілометра від рідної хати, від батьків, в пивниці, тобто в КПЗ, був зарахований як пропавший безвісті.

Спогади про тодішні події не дозволяють мені промовчати про ще одну трагічну подію, яка трапилася з моїм двоюрідним братом Георгієм (Юрієм) Бобеляком. Хоча та трагічна подія не пов'язана прямо зі мною, але пов'язана з тими органами, які мене арештували, тобто контррозвідкою «СМЕРШ».

Мій двоюрідний брат Георгій (Юрій) Бобеляк, простий робітник залізничного депо, їдучи на Великодні свята в село Гонятичі до батьків, з дружиною та донечкою сіли в поїзд Львів-Стрий. Коли вже поїзд рушив в дитини випала торбинка з вікна. Брат вискочив з вагону, підняв торбинку, але назад вскочити у вагон вже не зміг, бо поїзд набрав швидкість.

Брат пішов на Кульпарківську дорогу в надії знайти попутне авто, яке довезло б до Миколаєва.

Таке військове авто над'їхало. Його, та ще одного такого, як він (хлопця) підбрало.

Їх вивезли за Сокільники та під силою зброї примусили роздягнутися з нових убрань. Той другий хлопець роздягнувся і його відпустили живим. Пізніше він виступав як свідок на суді, пізнав того офіцера та солдатів, що це робили. Мого брата, який не захотів віддати своє важко зароблене вбрання, розстріляли в голову, щоб не знищити одяг, та запорпали в рів за Сокільниками.

Після таких багатьох аналогічних інцидентів, люди, хоронячи своїх рідних, перед захороненням, стали розрізати одяг на небіжчиках, щоб уникнути мародерства.

Той одяг, в який був одягнений мій двоюрідний брат, братова (його дружина) впізнала на «барахолці» де його продавав той самий солдат, учасник мародерства, який пізніше видав своїх спільників.

Про це все я дізнався після свого повернення із заслання. Слідство велося тими самими слідчими, які мене допитували, тому що офіцер та солдати були з тої самої «команди», яка мене заарештувала.

Немає сенсу писати про моральний стан окремої військової частини, коли випадки систематичних мародерств можна було

спостерігати на всіх цвинтарях Львова. Особливо це відзначалося на таких цвинтарях, як Личаківський та Янівський.

На тих цвинтарях були похоронені в гробівцях багаті і визначні городяни Австрії та Польщі.

Ціна такого гробівця (склепу) за часів польської окупації могла коштувати в межах до 10 тисяч польських злотих. В порівнянні, тоді добра корова коштувала 500 злотих. Отже з того виходить, що таку розкіш не міг собі дозволити навіть середньозаможний громадянин.

Майже всі ці гробівці були пограбовані.

Свідченням їхнього грабунку є порозбивані вхідні плити, порозбивані труни та інші дії. Наругу чинили над небожами, але навіщо було стріляти по їхніх фарфорових фотографіях, як в стрілецькому тирі. Таке могли робити тільки дикуни «освободітелі».

Пройдіться по цвинтарі та уважно спогляньте, і побачите те московське дикунство.

Не буду розписувати про всім відому ситуацію поховань Січових Стрільців на Янівському цвинтарі. То була наймерзенніша наруга.

Вже сам той факт кидає невідмиту смердючу пляму на ідею, на приналежність до злочинного комунізму.

З кінця січня я в «бригідках».

Дуже було погано сидіти в одиночці, але ще гірше мати таке «товариство», яке було в тій камері.

Я ніяк не можу дати оцінки тому, що означає знаходитися в тюрмі серед політв'язнів в порівнянні з тим, що сидіти разом з побутовиками — «кодлом».

Якщо тюрма забрала в тебе волю на сто відсотків, то мабуть те спілкування з тим кодлом в камері відбере в тебе моральне приниження Ще на двісті відсотків. Може невдало я це оцінив. Як вмів.

Тільки я зайшов у камеру, як одержав сильний удар в живіт. Я зігнувся і коли випростався, мого мішечка вже не було біля мене. В мішечку була змінна білизна та пайка 400 грам хліба. Мішечок мені підкинули, але хлібець пропав.

Камера була площею 70–80 кв. метрів. По периметру під стінами лежали в'язні, один коло одного, крім того, посередині, головами до голів (два ряди), також лежали в'язні. Пройти по камері, щоб не наступити комусь на ноги, не було можливості. З простого розрахунку,

якщо під стіною в одному ряду лежало приблизно 50 в'язнів, то помноживши 50х4 та скинувши на місце під стіл та «парашу», розрахунок буде приблизно на 160 в'язнів.

На верху під стелею було два маленькі віконечка, постійно відчинені та заслонені козирками. Не дивлячись на зиму, в камері було дуже душно і в'язні лежали напівголі. Не було чим дихати.

З «меблів» тут знаходився напіврозламаний стіл, на якому складали пайки хліба, бачок з горнятком на ланцюгу, в якому повинна була б знаходитися вода, якої завжди не вистарчало, та основний атрибут — «параша», тобто 200 літрова металева бочка, яка за добу вщерть наповнювалася фізіологічними відходами. «Парашу» по черзі виносило двоє в'язнів раз на добу. Щоб винести парашу, треба було мати силу, або відкупитися пайкою хліба, якого і так не вистарчало.

Та «параша» отруювала і так отруєне повітря камери. Коли хто сидів на «параші», його проклинали ті ж, які самі через короткий проміжок часу сідали на неї. Була система «їсти» один одного.

Кожний день виводили на «прогулянку» на 20 хв. Але то була мука. Виходив з камери — рахують, виходиш на подвір'я — рахують, ідеш з подвір'я — рахують, заходиш в камеру — знову рахують, вже не кажу про інструкції: «не оглядиватся, не разгаварівать, руки взад». До нудоти ставало те все противним, так що і прогулятися ставало відразую.

В кожного були свої проблеми у фізіологічному процесі, але чи можна собі уявити, як та людина могла їх нормально провести на очах сотні людей, які мимоволі мусили спостерігати та нюхати це все. Не піддаються ніякому опису ті почуття, які переживала людина, сидячи на «параші» і котра ще не позбулася людської гідності. Те явище було надзвичай принизливим, навіть для в'язнів.

Тим дуже нетактовним та неприємним абзацом хочу звернути увагу та підкреслити нелюдські умови, яких дотримувалася радянська влада відносно в'язнів, не згадуючи навіть про політв'язнів.

Більшість в'язнів були побутовики, тобто злодії, грабіжники, бандити, насильники та інша наволоч, покидьки суспільства, яких, мабуть, і не вартувало тримати навіть в тюрмі. Мабуть, і повітря на землі було б чистішим, якби їх закопали дуже і дуже глибоко в землю. Та і сьогодні багато таких ходить по світу.

Перебування в камері було нестерпним, не тільки тому, що тобі відібрали волю, найнеобхідніші умови життя, такі як вмивання,

споживання їжі. Елементарні побутові умови були ненормальні або відсутні взагалі, крім цього ти ще зазнавав морального приниження від таких покидьків суспільства.

І до того лайна краще ставилися наглядачі. Вони з ними заговорювали, вели якісь гешефти. Тут напрошується одне резюме, що сама та влада також була лайном.

В тій камері я познайомився з багатьма культурними людьми, але найбільше мені запам'ятався Олександр Кухар (поряд спали). Вдруге я зустрівся з ним на Колимі, на руднику ім. Белова.

О. Кухар за часів німецької окупації був редактором якоїсь київської газети. Не відчуваючи себе винним, чи не мав змоги евакуюватися, попав в руки москальні і був засуджений по ст. 54 п. 10 за антибільшовицьку агітацію. Це була високоінтелігентна та інтелектуальна людина, вмів гарно розповідати.

Після сніданку та перевірки, коли вся камера заспокоїлася, він (О. Кухар) сідав на стіл та починав розказувати черговий твір чи якийсь роман, якому не було кінця, бо так вимагали блатні. Він так захоплююче розказував, що навіть та каналія його уважно слухала та вимагала спокою в камері, що було дуже нам на руку. Крім того, він був шанований і одержував зайву порцію баланди та пайку хліба, що було неабиякою допомогою при тому, що не діставав ніякої передачі.

Через кожних десять днів нас водили в «баню», тобто в лазню, а разом з тим відбувалася і санобробка, тобто відвошивлення. Це була каторга. Нам давали маленький кусочок мила, дві літри води: гарячої або холодної. Одяг брали на суху прожарку, тобто вішали над розжареною плитою.

Один раз я мав нагоду прожаритися (та не тільки я) на смерть. Плита, над якою проводилася прожарка, перегоріла та провалилася. Почав горіти наш одяг, і дим від горілого одягу заповнив всю лазню. Ми почали задихатися та кинулися до виходу. Але наглядачі, які стояли на виході із лазні зупинили нас автоматними чергами. На наше щастя, пожежу погасили, і ми не встигли задихнутися.

В мене згоріла шапка та низ пальта, що, можна сказати, «повезло». В інших, в яких згорів одяг, видавали старе порване барахло, ношене військовополоненими німецькими вояками. Можна собі уявити, яке це було барахло. Мабуть теперішні бомжі такого не одягнули б. Хочеш одягай, не хочеш — ходи голий, за відмову ще посадять в карцер.

28 лютого 1946 року нас п'ятьох чоловік везуть на суд у «воронку» на військовий трибунал, який знаходився по вул. Ломоносова, 15. То був не суд, а пародія, а точніше трагедія. До мене підійшов адвокат, якого я вперше побачив.

Адвокат в розмові зі мною виглядав дуже стурбованим, наче винним, хоча наша розмова тривала не більше 10 хвилин. Він мене запевнив, що я отримаю не більше 10 років. Його надії не сповнилися, бо я отримав таки 15 років. Дякую за його підтримку.

Військовий трибунал складався з трьох офіцерів. Два майори (з них одна жінка) і підполковник.

Крім анкетних даних, нас майже ні про що не питали. Якщо хтось із нас хотів щось сказати, вони говорили «садіться» і не бажали слухати. Цілий час перешіптувалися між собою. Адвокатів вони майже взагалі не слухали. Дали останнє слово, тобто пару речень і знову «садіться». Зрештою, який був сенс говорити, коли ти вже приречений на термін.

Трибунал пішов на нараду, тобто на чергову випивку. Навіть не соромлячись, виходили з наради, обтираючи свої морди після закуски і дожовуючи її рештки, це й нам було зрозумілим. Трибунальське бидло і тут не змогло повести себе по людськи.

Трьох із нас отримали по 8 років і 3 по «рогам», а нас двох по 10 років та 5 по «рогам». По «рогам» — це значить позбавлення громадянських прав. Тоді ми на це не дуже звертали увагу, але пізніше це виявилось важливим для подальшого життя, на яке майже ніхто не надіявся, що зможе це витримати.

Хіба це міг бути об'єктивний суд, коли підсудним та їхнім адвокатам (які в радянському суді не мали ніякого значення) не давали, тобто не приймали їхніх аргументів до уваги, також не приймали до уваги моральний та фізичний тиск на підсудних. Одним словом, не звертали уваги ні на що. Була одна мета — засудити «бандьору» будь за що! Геноцид.

Коли нас виводили після суду до «воронка», стояли мої та ще інших засуджених родичі. Я крикнув своїм батькам, що на Різдво буду вдома. Я дійсно приїхав на Різдво додому, але через 12 років. Мої пророчі слова сповнилися.

Ту свою репліку я висловив для того, щоб підбадьорити своїх нещасних батьків, але сам я не мав ніякої надії повернутися до рідного

дому. Одначе, це почув Господь Бог і дозволив таки повернутися до рідної домівки аж через 12 років. Аж на третій день Різдва Христового я був вдома.

Після суду нас перевели в іншу камеру — 27, тобто для засуджених. Що та, що інша камера, різниці ніякої не було. Навпаки, тут та каналія ще більше була необузданішою. Суд був позаду і тепер їм можна було робити, що заманеться.

Після тижневого побуту, нас, засуджених, етапують на пересильний табір по вулиці Пелтевній.

Пересильний табір не був медом, але набагато «кращим», ніж тюрма. Краще було тим, що було більше свіжого повітря та можна було побачити небо і хмари. Здалеку можна було побачити поїзди, вагони, навіть нормальних людей, які ходили вулицями. Для людини, яка просиділа в пивниці, це мало надзвичайно велике значення. Той, хто не відчув на своїй власній шкірі втрату волі, тому важко пояснити ці всі почуття.

Великий чи Великодній етап

Табір на Пелтевній був досить таки об'ємним. Чотири двоповерхові бараки по десять камер в кожному, по сто в'язнів у камері, дадуть приблизну інформацію про кількість ув'язнених. Це моя оцінка, і думаю, що набагато занижена. Та годі це все точно підрахувати. Одних привозили з різних тюрем, інших відправляли на етап в глибину СРСР. Одне можна твердо сказати, що комуністична м'ясорубка працювала справно, без затримки. Я навіть сумніваюсь у тому, чи сам НКВС зможе підрахувати свою криваву роботу. Начальником чи замом пересильного табору був тоді майор військ НКВС Петровський Іван Остапович.

Після мого повернення додому я мав змогу з ним зустрітися та поговорити. Я бачив, скільки нагробованого добра знаходилося в його помешканні.

Наглядачами в тому таборі були в'язні з малим терміном ув'язнення, переважно азіяти, або, як їх називали блотарі, «звері».

Не були вони вже дуже поганими людьми, навіть до деякої міри можна було з ними про дещо «договоритися» або підкупити, на що були дуже ласі.

Їх можна було зрозуміти, передач вони не отримували, а після довгих років митарств, далеко від рідних домівок, їм, як і всім, хотілося їсти, тим більше галицької (європейської) їжі, та щось мати з нормального людського одягу. Я розповідаю про тих простих азятів, а не про тих, які твердо ступили на злочинну дорогу, назвавши себе «блотарями», «суками», чи ще якоюсь іншою чортовою назвою.

По табору пішли чутки, що скоро готується дуже великий етап і незабаром це справдилось.

20 квітня 1946 року була Великодна Субота. В таборі почалася велика метушня. Почали викликати по формулярах «с вещами» на вихід та видавати етапний пайок хліба, який тут же з'їдався, хоча це видавалось на цілий день. Прибули дуже великі загони конвойних з псами, які вчинили великий гавкіт.

Сформовано величезну колону, яку важко оцінити, бо часте нагадування конвойних «голову не паднімать, не агдядиватся, не

разгаварівать» та таке інше, не давало змоги оцінити кількості етапованих в'язнів.

Поки сформували колону, почало вже смеркати. Нас вели під дуже сильною охороною з собаками вулицями міста з Пелтевної, мимо Бригідок та вивели на вулицю Городоцьку, а далі по ній до товарної станції головного двірця. Мені здається, що навіть дивитися на ту колону було важко, не те що в ній марширувати, тим більше в такий день, коли люди йшли святити паски.

На колії вже стояв «підготовлений» ешелон товарних вагонів із загратованими та ще і оббитими колнчим дротом віконцями вагонів. При дверях були споруджені з дощок коритця для фізіологічних потреб, і мабуть, розраховані для котів і то в часі стоянки, а не руху поїзду. Середина вагону була порожня, нари з голих дощок по обох боках вагону.

По формулярах нас викликають і формують по 60 в'язнів у вагон, призначають старшого, як звичайно із побутовиків (чи сук, бо правдиві блотарі від тих «посад» відмовляються, їхній «закон» це не дозволяє), або колишнього військовополоненого, зазвичай східняка.

Якщо приблизно (і то дуже приблизно) підрахувати, то ешелон мав не менше 60 вагонів. В кожний вагон запихали по 60, ато і більше в'язнів, то отримуємо 3600 чоловік за один раз, яких вивезло НКВС, а скільки таких разів було, знає лише ця «організація». Ця цифра мені здається дуже заниженою, в порівнянні з тією великою колоною, яку вели на станцію по п'ятірках в ряді.

1946 рік, 21 квітня, неділя, Великдень. Зранку «падйом, завтракать, не опоражнятыся», стоїмо на станції. 200 грам хліба, половина смердючого оселедця, сто грам брудної, солодкової води. Приблизно в 10 годині ранку ешелон рушив із Львова.

У вагоні мені вдалося влаштуватися на верхніх нарах біля віконця, тому міг досконало бачити всю «подорож».

При виїзді зі станції я побачив свою маму в гурті з іншими мамами з передачами, які розглядали ешелон в надії, мабуть, останній раз побачити своїх синів, дочок, рідних, яким не дозволили передати ту святочну передачу, їжу на далеку дорогу. До чого треба було бути озвірілим, щоб так вчинити.

Важко уявити, а ще важче описати ті моральні страждання, які перенесли наші батьки. Замість піти до церкви, спішили з передачею

на станцію, а тут більшовицькі сатрапи не дозволили і це зробити.

Дорога тривала повний місяць. За весь цей час наш ешелон зупинили один раз для купання та відвошивлення в Новосибірську.

На триваліших зупинках ходили конвоїри та обстукували вагони, перевіряючи, чи часом не прорізана дошка вагона з метою втечі. Обстукували вагони дерев'яним молотком, який називали «шутільником».

Тим самим дерев'яним молотком, тобто «шутільником», рахували в'язнів при вечірній перевірці.

Вечірня перевірка, тобто передача однією зміною конвою іншій, проходила наступним чином.

У вагон заходило два конвоїри, зганяли всіх в'язнів в один бік вагону і починали рахувати «шутільником», тобто мастити кожного в'язня тим дерев'яним молотком по спині. Хто швидше рухався, той менше дістав, а хто повільніше, той діставав свою порцію більше. Як на старого, то той летів в кут вагону головою вниз. Бувало, що конвоїри не могли зійтися в своєму рахунку, тоді ця процедура повторювалась, іноді і в третій раз, і то таким самим методом, лише більш жорстоким, бо вже сам конвой був озлоблений.

Кормили вкрай паршиво. Гарячої їжі майже не давали. Дали по пів оселедця, але води не дали, або навпаки. Ідучи через міст над рікою, думки були кинутися у воду та напитися води досхочу, а там нехай діється воля Божа. Мале відерце води не могло напоїти 60 в'язнів, а про вмивання не могло бути й мови. Зрештою, все було на своїх місцях, навіщо пити, як не було майже куди «вилити».

Іноді межа терпіння в'язнів вичерпувалась. І тоді в'язні розкачували вагон при русі поїзду, тим самим змушували поїзд зупинитися, щоб запобігти аварії.

Такі методи примушували конвоїрів бути більш поступливими та лагіднішими. Вони обіцяли на найближчій станції напоїти людей. Іноді вони виконували свої обіцянки, а іноді «забували» або видумували якісь інші причини, як відсутність води і т. п.

Блотарі та їм подібна наволоч фали в карти, обдираючи один одного догола. Придумували ще якісь інші блотняцькі ігри, при тому провокуючи нашу сторону. На превелике щастя, в нашому вагоні так якось склалося, що майже всі політичні в'язні зайняли одну сторону вагона і тому при всякій спробі провокації з боку цієї каналії,

отримувати гідний відпір, їхні напади на нас закінчувалися невдачею. Нас обізвали «бандьоровським кодлом», хоча по правді, то найгіршим кодлом були вони самі.

Зі свого спостережного пункту при віконці на верхніх нарах я мав можливість побачити, як виглядав «советській післявоєнний рай».

Я бачив. Я бачив, як люди «жили» в землянках, як колись описували письменники, як запряжені жінки тягнули плуга, а старець тримав чепіги, а може й він за них тримався, щоб не впасти. Це була визволена Україна від фашистів. Такого і фашисти не роблять. Таке можна було побачити не тільки на Україні, таке було і в Росії, де ще не ступала нога загарбника.

Те, що я бачив, це була мікроскопічна частинка того «раю», в якому існував «щасливий радянський народ», описуваний віршомазами та борзописцями. Це було подібне до того анекдоту, як казав Іван, якби не радіо, я не знав би, що так добре живу.

Навіщо нас було везти десь далеко в Росію, хіба тут на Україні не було для нас роботи? Та висади нас тут, ми цю святу земличку обробимо руками без плуга, без сохи, ще засіємо та зберемо урожай і вас шакалів накормимо. Але ні, треба було вивезти далеко та знищити, щоб з цієї нації не залишилося й сліду.

Чим глибше ми їхали в Росію, тим більше нам здавалося, що вона (та Росія), ще більше обгороджена колючим дротом. Як не табір, то військовий об'єкт. Одна огорожа закінчується, інша починається. Такий сумний ландшафт тієї території, лише іноді зустрічаються якісь бідні села чи містечка, яких годі розрізнити, та й через кілька десятків кілометрів.

Лише від самого вигляду Росії із заграбованого віконця, серце з жалю стискалося, куди нас везуть. Але це була лише «увертюра», тобто квіточки, а ягідки були попереду.

Чим ближче до Уралу, тим холодніше ставало у вагоні. В'язні стали надягати на себе лахміття, хто яке мав. Температура понижалася.

Проїжджаємо біля дерев'яного стовпа з двома протилежними дощечками, які показують межу «Європа — Азія». Межа двох Континентів.

Азія є Азія. Безперервний стукіт вагонів, одна рослинність, ніяких поселень, крім станційних будок, нема на що дивитися. Підходимо до Байкалу. Це вже трохи цікавіше. Виїжджаємо з одного тунелю, і тут же

наступний. Братва нарахувала їх аж 48, та і тепліше стало у вагоні, може, трохи від того смороду від локомотива, але все одно холоднувало.

Приблизно всередині травня нас, накінець, довели за Владивосток, до портового міста Находка.

Та ж сама процедура при виході із вагону маршем до пересильного табору. Як були сформовані групи по вагонах, так нас і приймали в цей пересильний табір.

О, це був табір із таборів, «королівський». Важко назвати цифру, скільки в ньому знаходилося в'язнів, але назву дуже скромну цифру, не менше, ніж 20 000 в'язнів. Не те, що бараків не вистарчало, але і палаток. «Спали» під бараками, палатками, навіть на подвір'ї, місця не вистарчало. Спали на сирому піску, рядочком. Чому на сирому піску, спитаєтесь, та тому, що вигрібши ямку глибиною в 15 сантиметрів, вона тут же наповнювалася соленою водою. І як хотілося пити, але все одно годі ту воду було пити. Від неї ще більшою була спрага. Той факт був явною ознакою близької присутності моря, в чому ми переконалися при посадці на теплохід «Дальстрой».

Слава Господу, що не падали дощі, а то не було б де сховатися.

Заходиш в табір і таке враження, наче заходиш в клітку з хижими звірями. Очі побутовиків тебе оцінюють, що з тебе можна ще здерти, що ще є в твоєму нещасному мішечку.

Як ми були сформовані у вагонах побригадно, так і йшли за хлібом та баландою (яку наливали в бочку та несли на жердині) цілою бригадою. Змушені робити це через те, що блатняцьке кодро чатувало за баракком, і при наближенні їжі, нагло вискакувало і клином врізалось в бригаду та грабувало хліб (пайки), а баланду «нечайно» виливали. Бригада тоді залишалася без їжі, бо інших порцій не давали.

Деякі в'язні, яким вдалося зберегти щось із одягу в більш-менш нормальному стані, нашивали на той одяг «липові» латки, щоб придати йому вигляд порваного, інакше з нього могли те здерти, або в гіршому випадку, вночі задушити та роздягнути. Так само можна було позбутися життя через сірникову коробку махорки, яку ти поміняв за пайку хліба та не встиг викурити. Такі випадки були дуже частими, а рано посіпаки виносили їх в мішках з табору.

Наглядачів в таборі годі було знайти, мабуть, вони самі боялися заходити. Коли когось треба було викликати з табору, то вони посилали

своїх посіпак із зеків.

Одним словом, можна сказати, що в таборі панувала повна анархія або влада блатняцького кодла.

Після двотижневого перебування в пересильному таборі нас почали викликати по формулярах на етап. Ту процедуру як почали зранку, то вона закінчилася аж під вечір. Все було щільно оточене конвоєм.

На рейді вже стояв готовий до відплиття теплохід «Дальстрой». Мав він чотири трюми, і кожний із них завантажувався в'язнями, мабуть, не менше, ніж по 4 тисячі. Один із трюмів займали жінки — в'язні. В трюмах були чотирьох поверхові нари, мабуть раніше це були стелажі для вантажу. Вночі, коли я пробудився, теплохід вже плив. Це відчувалося покачуванням та дрижанням теплоходу, шумом моря за бортом.

Як звичайно, проблема була з залагодженням фізіологічної потреби. Щоб це залагодити, треба було вистояти в черзі не менше 20 хвилин. Так званий «туалет» був збитий з кількох брусків та дощок і винесений за борт теплохода. Знаходитися на такій висоті за бортом, та ще коли внизу бурлить море, було дуже неприємно і важкувато було зробити свою потребу.

Навколишні краєвиди були фантастичними. Великі льодові гори (айсберги) яскраво-білого кольору на фоні голубого неба та синього кольору моря справляли сильне враження, враження холодної могутності природи. Вартувало простояти в черзі, щоб ще раз і ще раз на це подивитися, може і в останній раз.

Пропливаючи в одному місці, ми відчули сильне покачування, мабуть це був шторм. Обізнані в тій справі побутовики (мабуть не один раз туди пливли) пояснювали, що ми пливемо через Татарський пролив на Колиму, бо в тому місці завжди штормить. Вони мали рацію, бо так сталося.

Пропливши п'ять діб, теплохід причалив до бухти Нагаєво, тобто до Магадану, столиці колимського краю.

Через рік, після чергового рейсу, теплохід «Дальстрой», привізши гірниче облаштування, вибухівку та продукти, загорівся та вибухнув. Розказували, що деталі від теплохода розкидало на віддалі десяти кілометрів, а продукти, які ще встигли врятувати, були перемішані з

амонітом. Нас пізніше кормили тими продуктами. Особливо цукор та борошно, перемішані з амонітом, мали гіркий присмак та його запах.

До речі, цей теплохід американці віддали СРСР як допомогу в другій світовій війні, але мабуть, не для транспортування в'язнів на Колиму.

«Колима хоч і не острів, але гірше острова: відірваний шматок, куди втечеш з Колими!?! Тут біжать тільки від розпачу. Колись то, правда, якути добре ставилися до в'язнів і виявляли готовність: «Девять сонц я тебе до Хабаровска доведу». І возили на оленях. Але потім блатарі при втечах почали грабувати якутів, і якути змінили ставлення до втікачів, видавали їх».

О. Солженіцин.

Ступивши на колимську землю, зразу відчуєш різке повітря з ароматом хвої.

Нас повели до магаданського пересильного табору в лазню. При виході з лазні нам видавали повний комплект літнього одягу, мабуть, пошитого з американського матеріалу. Також видали пайок, тобто білий хліб, як пампук, це точно він був випечений з американського борошна. Це був одинокий раз, більше такого хліба ми не отримували.

Дуже дивною була та перша доба на Колімі. Все чекаємо, поки стемніє, щоб лягти спати, а то все ясно та ясно. Трошки потемніло і знову стало ясніти. Тобто, літом ночі немає, проте зимою, навпаки.

Важко було звикнути перші дні до такої різкої зміни «на тій чудній планеті».

Через неповний тиждень нашого перебування в пересильному таборі за нами почали приїжджати рабовласники, тобто начальники таборів та етапувати в свої колонії (табори).

Рудник «Ігуменовскій»

Так він називався на час нашого прибуття. Пізніше цей рудник був перейменований на рудник ім. «Белова».

За нами приїхали два вантажні автомобілі «Студебекер» і забрали по 46 в'язнів на кожний. З нашого етапу, з 92 в'язнів, залишилося живими лише 6 чоловік. Решта, не витримавши каторжних умов перебування та важкої непосильної праці, а також кліматичних умов, відійшли у вічність, спочивати в колимській мерзлоті. Вічна їм пам'ять!

Рудник «Белова» (колишній «Ігуменовскій») знаходиться на віддалі приблизно 520 кілометрів від Магадану, по центральній колимській трасі та бічним відгалуженням від неї ще 50 кілометрів.

Рудник розташований в долині, де бере свій початок (тут ще потічок) ріка Тенька. Адміністративно рудник належить Теньківському табірному управлінню, яке знаходиться в «містечку» Усть-Омчаг. До потічка вливаються ще декілька потічків, утворюючи гірську ріку. Вода в ріці є дуже холодною і майже дистильованою. Щоб її скип'ятити, необхідно додати трошки солі. Маю на увазі скип'ятити за допомогою двох електричних проводів.

Поселення було мале і мало не більше 40 хатин, переважно перероблених з тари, тобто дощатих коробок, в яких колись привезли гірничодобувне обладнання таке, як компресори та інше. Було також і кілька рублених хатин, в яких мешкало начальство.

Табір був розташований у підніжжі сопки і тільки розбудовувався. На час нашого прибуття тут знаходилося не більше 200 в'язнів. Роботи було дуже багато, особливо при розбудові табору.

Почали будувати їдальню, бо до цього часу варили їсти в казанах під брезентовим навісом. Допоміжну обслугу (заготовляти дрова, носити воду в бочках із річки та таке інше), набирали з бригад, але переважно з побутовиків, а не з політичних. Охочих було завжди багато, та і не дивина. На кухні як на кухні, завжди перепадав зайвий черпак баланди та каші. В порівнянні з роботою на шахті чи на лісоповалі, ця робота вважалася легкою, а тих, хто працював при кухні,

блотарі називали придурками. Та взагалі ті, хто крутився при обслузі, був придурком.

Будували їдальню та ще два бараки в темпі, бо колимське літо дуже коротеньке.

Те перше літо годували нас непогано, лише мало. Перше, друге, та крім цього давали по куску червоної риби. Розказували, що начальник табору якимсь чином «викрутив» цілу машину червоної риби (кети), і треба було її швидко використати. Інша версія була така, що це ще є американські запаси, які швидко закінчувалися із збільшенням прибуваючих в'язнів.

Інструмент (лопати, ломи та ін.), обладнання були виключно американського виробництва. При такій роботі це все ламалося і викидалося, а пізніше з жалем шукали та ремонтували, але час минув. Сформували з нас бригаду 80 чоловік та послали на будову дороги до першої ділянки, в сопці «зарізали» нову штольню. Ми зрізали похилу обочину сопки, а каміння кидали на протилежний бік, таким чином робили дорогу. Дрібне каміння безперестанно зсовувалося і засипало збудовану дорогу і вся наша праця йшла нанівець.

Кожного дня ми поновлювали свою вчорашню роботу. Нам начальство тикало під ніс норми, які треба виконати, щоб отримати мізерну пайку хліба. Мабуть ті норми були розраховані на дорожні машини, а не для людей з лопатами та ще при такому ґрунті, тобто мерзлоті.

До зими ми якось вимучили ту злощасну дорогу. При розумному керівництві цю дорогу можна було давно зробити, якщо укріплювати протилежні боки, але кого хвилювали затрати та рабська праця в'язнів.

Нашу бригаду послали на працю в штольню, яка мала назву першої ділянки. Вже і зима почалася, морози, а з ними і перші жертви.

Харчування ставало щораз гіршим, закінчилися американські запаси, закінчився навігаційний період. З одягу ми обдерлися, а нового ще не «положено», тобто термін не вийшов, а який той термін, мабуть, лише сам Берія знав. Ідучи з роботи, ведемо попід руки одного, а то і двох знесилених товаришів, яких переводять в напівстаціонар, а звідти на той світ. Бригада топиться, як перший сніг на сонці, і якби не поповнення з нових етапів, конвой залишився б без роботи, бо не було б кого супроводжувати.

Спочатку працювали в дві зміни по 12 годин, взагалі без вихідних. Згодом дали в неділю вихідний.

Сніданок — це 400 грам чорного гливкого хліба, половина смердючого оселедця та сто грамів чаю, де заварка зроблена зі спаленого цукру. Вечором обід і вечеря разом, хліба, хто скільки заробив, черпак баланди з смердючою камбалою, черпачок каші з чумізи або магари. Таких круп ми і не знали, нам пояснили, що це є китайські кормові крупи для кормлення тварин. Про картоплю можна було лише мріяти, та не тільки нам, а й вільнонайманим. Хліб мав присмак нафти від того, що форми, в яких він випікався, змазували автолом.

Ми вже досить сильно обдерлися. В якому одязі ходили на роботу, в такому і спали, бо не було ніякої постілі. Не те що постілі, навіть матрасів не було, просто голі нари із дощок або навіть із горбилів. Якщо здати порваний одяг, фуфайку на ремонт, тоді чим накритися, навіть якщо ти спав на верхніх нарах, все одно було холодно. Якщо твоя фуфайка ще була трохи порядна, з ремонту ти міг отримати останнє барахло, а твоя «загуділа» на іншу спину. Піди пожалійся, тобі скажуть, що ти диверсант, не хочеш йти на роботу, особливо коли ти політичний.

Хлопці, як могли, старалися самотужки ремонтувати свій одяг, але не було голок. За позичку голки треба було дати пів пайки хліба, а це була проблема!

Одного разу, ідучи на роботу, я знайшов кусок зламаної ножівки для металу. Я заховав її, а прийшовши в табір, став її відточувати на камені. Після відточення я взяв кусок сталевий дротини з тросу і, зігнувши, став пропилювати з одного боку, потім з другого. Так я випиляв вушко, що було основним, бо заточити вістря вже не було проблемою. З кожною голкою в мене все краще виходило. І так я став виробником голок. З нитками не було проблем, їх витягали з брезенту, якого було досить.

Я мав з того досить велику вигоду. Я зміг самостійно відремонтувати свій одяг, одяг друзів, а незабаром це рознеслося по табору. До мене почали приходити з майстерні із замовленнями на виготовлення голок, а також поодинокі в'язні.

Внаслідок своєї діяльності я мав завжди додаткову пайку хліба або щирю подяку чи якийсь подарунок з отриманої посилки, хоча від нікого

я не вимагав якоїсь плати, тобто не користувався критичним положенням людини, як тепер використовують на цвинтарях, в меріях чи інших адміністративних урядах, беручи «на лапу», що по праву повинно залагодитись без того.

В бараках було жахливо тісно. Житла не вистарчало, бо привозили все нові етапи. На нарах, замість двох осіб, спало по три. Двоповерхові нари перетворилися в триповерхові тому, що під нарами на підлозі також спали люди. Це було найгірше місце, дуло з підлоги, з дверей, а тепло туди не доходило, бо навколо пічки також спали. Над пічкою, на бантах сушилися валянки та онучі, тому і тим, хто спав на верхніх нарах також не було завидно. Навколо пічки спала шантрапа, яка вночі лазила по кишнях та обкрадала все, що лише давалося вкрасти. Хоча їх і тлумили, але все одно вони робили своє. Свого постійного місця вони не мали, ніяка бригада їх до себе не приймала, це були відмовники, тобто зайвий баласт для бригади.

Штольня в шахті була вузькою та низькою, переважно трохи більшою за золотоносну жилу, це робилося для того, аби не затрачати часу на вивіз породи.

Ще в той час ніхто із нас не мав електричних жарівок з акумуляторами, крім вільнонайманих (маркшейдери, підричники, начальство), а користувалися факелами.

Факел — це бляшанка, тара від 300-грамової консерви, начинена ватою з фуфайки та залита соляркою. Такий факел давав більше копоті, ніж світла. І в тій печері «світило» аж п'ять факелів. Два мали бурильники, два відкатники та один кріпильник. Від такої кількості копильників (факелів) на такому малому просторі та ще від пилюки, яка підіймалася від вантаження лопатами вагонетки, важко собі уявити, чим ми дихали. Це не було повітря, а суміш кіптяви з пилюкою. Не то що груди, але навіть наш одяг не витримував і розлазився. Ніс, горло були зацементовані. Ще ти не встиг трошки віддихатися, як треба було знову йти на роботу на 12 годин. І так 6 днів в тижні. До того треба додати вечірню перевірку, яка, в кращому випадку, забирала в тебе годину часу твого відпочинку.

Та сама процедура відбувалася також і зранку. Прийшовши зранку з нічної зміни, замість лягати відпочити, чекаєш поки пройде та дурна перевірка. А ще як в тих матолків-наглядачів не сходиться облік, то як

скажені пси ганяють по бараках, ба навіть хворих з температурою виганяють на двір на лінійку, то проходить добрих дві години.

Кагебітська політика добре знала як викінчувати «політичних». Зимом, коли на дворі пекли морози, побутовиків посилали працювати в шахти, не дивлячись на жорсткі умови, але там все ж таки було тепліше. Політичних посилали на зовнішні роботи, де крім важких умов дошкуляв лютий мороз. Літом все відбувалося навпаки. Хочу зауважити, що з праці побутовиків там було мало користі.

Внаслідок такої політики, нас, кілька політичних в'язнів, перевели з шахтарської бригади в бригаду лісопозавальників. Зима 1946–1947 років була надзвичайно суворою, сніжною та морозною. По пояс в снігу треба було добиратися до деревини, зрізати, обчистити від гілок та складати в штабелі. Норма була 4 кубометри на брата, а завжди працювало по двоє, тобто треба було обробити 8 кубометрів. Якщо ділянка була з густим лісом, то ще можна було ту норму виконати, але якщо ділянка мала рідкий ліс, то було дуже важко ту норму виконати. Хто не встиг того зробити за 12 годин, того залишали до тих пір, поки норма не була виконана, решта бригади чекала на них. Отже і тут був наганяй від своїх, які матюкали, мовби через вас нас тут тримають і ми мерзнемо. А конвой сидів в кожухах коло ватри та грівся, хоча і їм було б краще швидше позбутися нас.

З кожним днем ліс віддалявся від нас, тобто з кожним днем все більше часу затрачалося на дорогу, а це не враховувалося, і норма залишалася незмінною.

Це була варварська розробка лісу, а точніше його знищення. Трохи розпорпавши сніг, зрізали дерево, під снігом залишався пеньок висотою приблизно в метр. Весною, коли розтопилися сніги, жахливо було дивитися на це. Високі, почорнілі від гнилі пеньки створювали враження, ніби над тайгою пронісся тайфун чи ще якась варварська нищівна сила, після якої тайга повільно вмирає.

І тут мимоволі нав'язується питання. Таких бригад, як наші, було тисячі тільки на Колимі, а по всьому СРСР, обліку ніхто не знає. Результат такого господарювання вилізе боком нашим дітям, внукам, потомкам. Природа нічого не прощає!

Непосильна важка дванадцятигодинна праця, погане харчування та морози біля -50°C без теплого одягу робили свою чорну справу.

Про який одяг тут можна говорити, коли в мене на тілі залишилися тільки рубці від сорочки та спідньої білизни, все давно розлізлося після прожарок. Змінки «не положено». Тут все ясно.

Я був на грані смерті, тобто ходячий скелет, внаслідок чого мене комісували (велика смертність).

На табірному жаргоні — я «доплив». Мене списали з бригади як непотріб, як макулатуру чи сміття і перевели в напівстаціонар. Це була ні лікарня, ні робоча бригада, а просто бригада смертників, призначена на повільне конання.

Той напівстаціонар був не тільки нищений голодним пайком (400 гр. хліба), а й моральним пригнобленням. Дали нижню білизну, а верхнього одягу не давали, нема чого на двір виходити. Страшно було дивитися на тих живих трупів, слухати їхні розмови про їжу, яка вона буває смачною, про видумані меню, чим себе більше роз'ятрували. Бували часті випадки, коли померлого тримали під нарами кілька днів, поки не став смердіти, а на нього брали пайок та ділилися. Були в'язні дійсно хворі, ще з волі, але Для всіх були одні ліки — аспірин. Навіть я, більш-менш нормальний, став себе відчувати «звихненим».

Деякі із в'язнів мали трофічні виразки, які постійно виділяли гній та смерділи. Навіть наглядачі, які приходили нас рахувати при перевірці, затикали носи і говорили: «вонючее трупью, пора вас всех вистрелять».

І в той же час, в робочих бараках на чистій постілі, гладкі від їжі та безділля, зі своїми шестірками (які одночасно були їхніми жінками) блатарі грали в карти та розважалися, обіграючи один одного догола, або на чиесь життя. Наглядачі навіть не сміли виганяти їх на перевірку з бараку, тоді як робочий люд годинами стояв на лінійці на морозі і чекав чи зійдеться облік в тих матолків.

Та вся «каналья» була «советським народом, временно нарушившим закони советской власти», а ми були невинні вороги тієї влади, що було істинною правдою.

Пробув або, як казали по-табірному, прокатувався в напівстаціонарі майже два місяці, що при таких умовах мало велике значення, бо багато терміну було ще попереду.

Начальником медпункту (тобто гол. лікар) був здоровенний кагебіст капітан-лікар Мерц. Говорив швидко і картавив по-жидівськи, не любив ніяких заперечень і слухав тільки самого себе.

Одного дня Мерц зайшов в наш «живий морг», оглянув все навколо і виходячи, кивнув на мене пальцем, в розумінні іди за мною. Я вийшов вслід і він не звертаючись до мене, наказав санітарові видати мені одяг та забезпечити вільне пересування поза зоною для збирання гілок сланіку, як протицинготного засобу для потреб табору.

Мені видали білизну, фуфайку та ватяні штани, все поношене, але можливе для ношення, в порівнянні з тим, що я майже рік не мав на собі білизни та можливого для ношення одягу. Бо з отриманого ще в Магадані одягу, залишилися лише шмати, навіть непридатні для миття підлоги.

Він тут же примусив мене переодягнутися, мабуть, боявся, щоб я той одяг не проміняв на хліб, що досить часто практикувалося, та наказав мені кожний день виходити в тайгу та приносити два мішки дрібних гілок сланіку, заливати в їдальні кип'ятком, а вечором, коли бригада приходить з роботи, роздавати по черпачку кожному, хто підійде. Мерц завів мене на вахту і наказав наглядачам, під свою відповідальність, кожний день зранку випускати мене із зони в тайгу на півдня. На поселення заходити мені було заборонено.

Сланік — це північні хвойні корчі, які росли на схилах сопок. Мають грубі довгі шпильки, на кінцях гілок росли маленькі солодкаво-гіркі шишечки. Сланік — найбільш багата рослина на вітамін «С», відсутність якого в організмі викликає хворобу цингу (лат. скорбут). Цинга є батою всіх, не тільки в'язнів, але і вільнонайманних. Наслідки хвороби — це кровотеча ясен, а опісля випадання зубів, прищі по всьому тілу, незаживаючі трофічні виразки, кволість по всьому організму. Я мав нещастя відчути наслідки цієї хвороби на собі.

Спочатку мене дуже стурбувала та робота, в розумінні, як я дам собі раду, але пізніше мені це сподобалося і навіть мало свої принади.

Першим фактором було те, що я мав на собі можливий одяг. Хоча, маючи на собі сорочку, гімнастерку та фуфайку (без светра), це був абсолютно залегкий одяг для таких морозів, як -45°C . По-друге, я виходив із зони без автомата за спиною, бродив сам по тайзі, дихав чистим повітрям, не чув матюків, дурних розмов про їжу, ніхто до мене не чіплявся, і мріяв, ніби я ходжу по Карпатах, хоча бродіння по пояс в снігу досить таки виснажувало й так виснажений організм.

Третім фактором було те, що я був до деякої міри нештатним робітником їдальні і отримував додаткову порцію баланди та черпачок

каші. Та основне було те, що я, з'їдаючи шишечки сланіка, відчув, як цинга стала відступати. Завдяки тому, я став поволеньки видрапуватися з могили, куди мене спихав жорстокий, кривавий режим ненависної влади.

В тому напівстаціонарі я зустрів Федора Матковського, якого всі називали Федько. Родом він був із Станіславщини, колишній вояк УПА, засуджений на 15 років. По його комплекції можна було визначити, що колись це був кремезний сільський хлопець. Тепер з нього залишилася купа костей в шкіряному мішку. Працював він гробарем, або, як в таборі називали, «лапайдухом». Роботи мав багато. Наклавши на санки по два, три трупи, вивозив за зону заборувати. Викопати могилу в мерзлоті навіть здоровому чоловікові не під силу, тому, як міг, заборував. Перед вахтою він зупинявся, і тоді виходив вахтер з дерев'яним молотком і бив ним кожний труп по черепу, після чого пропускав за зону на поховання.

Хіба могла гола людина, не то, що зимою при такому морозі, але і літом вижити в тайзі. Та процедура була мерзенною та злочинною. Авторів та виконавців тієї інструкції необхідно суворо судити, як катів. Але чи таке станеться, я сумніваюся. А якщо до такого дійде, то не буде кого, бо вони вже виздыхають.

З часом Федько зміцнів і вже не возив трупів на санках, а брав два небіжчики під пахи та виносив їх на вічний спокій. Заборував та запахав палку з біркою та номером.

На черговій комісії ВТЕК (врачебно трудовая експертная комісія), яка проводилася кожного місяця, мене визнали придатним до роботи і приписали до шахтарської бригади на другу дільницю. Аж так я встиг на «нендзних» тюремних харчах поправитися, що став знову «моцним» гірником.

Друга дільниця знаходилася на віддалі 5 кілометрів від табору. Часом возили на самоскидах на роботу, але в більшості ходили пішки під конвоєм. Така довга дорога вимучувала, а ще треба було працювати.

Приблизно посередині дороги на шахту другої дільниці ми проходили мимо розвалених дерев'яних споруджень і майже ніколи не звертали на це увагу. Були впевнені, що тут колись проводилося промивання золотоносного піску, і внаслідок збідніння жили, розробку закинено. Але все це було не так.

Істинну правду про це все я дізнався лише через кілька років від одного вільного інженера, коли працював в мехцеху.

Виявилось, що приблизно більше десятка років тому там велася розробка золотої жили і знаходився табір з в'язнями. В тому таборі виникла якась епідемія. Той табір оточили НКВедисти та розстріляли всіх, разом з охороною і вільнонайманими. Що не змогли знищити, підпалили та розрівняли бульдозерами. Я думаю, що причиною такого трагічного кінця того табору мусила бути якась важливіша причина, ніж епідемія. Жорсткі кліматичні умови на Колімі гасять всякий розвиток епідемій. Причину тієї трагедії забрали з собою в могилу невинні жертви.

Шахта другої дільниці, в яку я попав після напівстаціонару, була досить стара, маю на увазі, що її штольні були досить довгі, а також глибокі гезенги. Це була найстарша шахта на руднику, і можливо на ній працювали розстріляні наші попередники. І найчастіше нещасні випадки траплялися на ній. Можливо, що це був збіг обставин або ще якісь інші фактори.

Мене призначили помічником бурильника. Бурильником був українець, східняк на прізвище Малета. По комплекції здоровий мужчина. Був у німецькому полоні і за те отримав по ОСО без терміну, а пізніше йому дали 10 років (хоч знаєш термін).

ОСО — «особое совещаніє», тобто без терміну, як про тебе колись і хтось собі пригадає, то звільнить. А так сиди, доки не здохнеш. На мою думку така невизначеність свого кінця морально пригноблює людину.

Тут до речі згадати слова шовініста, *«великого собірателя руских земель»* О. Солженіцина:

«Кто бистро бегает, тому сроку в лагере не дожеть — упарітся, свалітся...».

(О. Солженіцин. «Одін день Іван Денісовіча», стор. 77.
Москва 1989.)

Хоч ми всі ходили під одним клеймом як «ізменнікі родіни», суджені по одній статті 54 (в Росії — 58), майже з однаковими термінами ув'язнення, але чомусь наші погляди та думки про той лад не сходилися і тому не могли з ними знайти спільної мови. В них, деяких східняків, були до деякої міри поблажливі погляди на ту владу.

До нас, галичан, ставилися з недовірою, а до бандерівців, то можна сказати, з якоюсь, нічим непідтвердженою ворожістю.

Пневматичний бурильний станок (його називали молотком) вагою 16 кг, яким за зміну треба було вибурити в золотосній жилі 12 шпурів (отворів) глибиною 1,2 метра, витрясав з бурильника всі патрохи. Ще тоді не було автоматичних пневматичних подавачів. Все треба було тиснути вагою свого тіла. Від того залежав план проходки, видобутку руди, це було пов'язано з планом виконання цілого рудника.

Як я вже згадував, мене призначили помічником бурильника. Попрацювавши днів з 10, я категорично відмовився від тієї роботи. За ту відмову мені довелося відсидіти в карцері три дні «на дієті», тобто це була склянка теплої води та 200 г. хліба два рази денно. Але для мене це був кращий вихід. Після виходу із карцеру мене призначили відкатником в ту саму бригаду.

Хоча робота відкатника була легшою від роботи бурильника, тим не менше, мала свої недоліки. Справа в тому, що накидаючи руду у вагонетку, крім пилюки, піднімалися гази від вибухівки — амоніту, яким ми дихали та отруювалися.

Шахту після вибуху вентильовали, але недостатньо. Начальство старалося чимдуж загнати бригаду в шахту, щоб забезпечити виконання плану (тут і премії їм). А про те, що ми отруювалися газами, ніхто не турбувався!

Непокірливих ніхто не любить і не хоче біля себе тримати, і тому я відчув, що бригадир має намір мене здихатися з бригади, також про це мені шепнули, я був тому радий. Причиною того, що я став непокірливим, була моя відмова від роботи бурильника, а також часті суперечки з бригадиром, який улесливо вислужувався перед начальством, незважаючи на те, що це робилося за рахунок страждань бригадників. Або, як іноді говорять, по трупах лізе заради своїх благ.

Одного разу на вечірній перевірці нарядник оголосив: хто має спеціальність будівельника, нехай виступить. Виступило таких «будівельників», як я, майже пів табору. Але до тієї бригади треба було лише 50 робітників. Оскільки я стояв близько біля нарядника, мені вдалося записатися. Тепер вже колишній мій бригадир був навіть дуже радий, що я вступаюся з його бригади і ми мирно розійшлися.

В процесі роботи виявилось, що хто міг розрізнити вістря сокири від обуха, той вже був спеціалістом, а якщо ти ще зумів забити цвяха,

то був великим спеціалістом.

Бригадиром бригади будівельників був призначений естонець, з політичних. Його заступником був Іванов, білорус, дійсно інженер-будівельник, також політичний. Як один, так і другий були дуже порядні люди, і тому в бригаді існував лад та спокій, що відсутнє було в інших бригадах.

З Івановим я здружився, і ми мали собі багато про що розповідати, звичайно, без свідків і то надворі, бо кумові стукачі добре старалися. Бригадир естонець більше спілкувався з латишами та естонцями. До нас, українців, він добре відносився, та взагалі про нього можна сказати, що був культурною людиною.

Призначення політичних бригадирами чи «замами», було дуже рідкісним явищем. На виконання цих функцій НКВС мало своїх, тобто з побутовиків, стукачів, яких вони вважали благонадійними, якими політичні ніколи не були. Така поступка була вимушена виробничою потребою.

Спочатку нас водили під конвоєм на поселення, де знаходився цех з одного боку бараку, а з другого боку мешкав сам начальник цеху з дружиною. Був він чи грузин, чи жид, важко було розрізнити, але факт, що був дуже жорстокою і злою людиною. Не раз вночі, накинувши шинель, ходив по об'єктах, де ми працювали та перевіряв, чи всі працюють. Коли пилорама трохи довше стояла (не виїжджала), він виходив зі своєї конури та кричав «почему не работаете?».

В цеху цей начальник давав рознарядку, кого на який об'єкт посилати. О восьмій вечора всі мали бути присутні на вечірній перевірці.

Така комедія тривала кілька днів, бо пізніше ми ходили, як нам треба було. Наглядачі часто приходили до нас з проханням дати їм кусок дошки чи цвяхів чи ще щось відрізати, вистругати, тобто по своїх побутових проблемах, які завжди мають люди. Внаслідок того, їхній запал тримати з нами дисципліну пом'якшав.

Мене та ще одного руського (побутовика) на прізвище Савватєєв, призначили на пилораму різати дошки. Днем все це було ніби нормально, але вночі я не міг зрозуміти, як могли спати на поселенні вільнонаймані люди при такому визгу пилорами, який було чути за кілометр до самого табору. А пилорама знаходилася майже в центрі поселення, 50 м. до хат.

Коли ми з Савватєєвим працювали в нічну зміну і нам попадалася суха деревина, ми її на циркулярці різали впоперек на чурбани, з яких робили в'язанки дров та відносили на поселення вимінювати на хліб або інші продукти. Другий із нас стояв біля циркулярки тримаючи кусок деревини, яка імітувала роботу пилорами. Це все ми робили дуже обережно, щоб, не дай Господи, не спійматися, тоді були б забезпечені 10 добами карцеру, а може і іншими карами.

Одного дня захворів наш бригадний черговий по бараку і мене тимчасово призначили на його місце. До функцій чергового належало отримувати хліб на бригаду, бути присутнім при видачі їжі, а також слідкувати за чистотою в бараці.

Одного разу ввечері я отримав хліб в пайках на бригаду. Більша частина бригади вже повечеряла, а декілька чоловік ще не прийшли з роботи, і я їх чекав з хлібом в їдальні. Я незчувся як здрімнув, і коли мене розбудили бригадники, які повернулися з роботи, на підносі не залишилося ні крихти хліба. Я був в шоці. Мені довелося кілька днів віддавати свій хліб, а решта мене зрозуміли і не захотіли мого хліба. Зрештою, в бригаді були столярі, які ремонтували або робили «мебель» вільнонайманим і не були голодні.

Я змайстрував собі полицку для хліба над своїми нарами та вирішив там тримати хліб для тих, хто запізнювався.

Наш барак знаходився в куті табору, майже під вишкою вартового. Одного вечора я почув постріл вартового на вищі і коли вибіг, він показав мені, що горить барак. Полум'я було невелике, і я відром води та снігом легко його загасив. Коли я після того приліг відпочити, зазримітив що з полицки щез весь хліб.

Хліб для бригади я отримував в хліборізці, яка знаходилася біля входу в їдальню. Над віконцем хліборізки висіли списки бригад, кому і скільки хліба виписано, а черговим треба видати. Якщо напроти прізвища стояв напис «архів номер три», це означало, що людина відійшла на той (може кращий) світ. Таких записів було кожний день по два, а то і по три. Крім неділь, рідко бували дні без такого запису.

Одного дня читаю: Малета — архів номер три, а ще через декілька тижнів: Стеценко — архів номер три. Малета — це був той українець, східняк, з якого я був помічником бурильника. Стеценко — це той, який прийшов на моє місце. Добурилися, вічна їм пам'ять.

Пригадалися мені часті суперечки з Малетою, який переконував мене, що треба добре працювати, щоб одержувати велику пайку хліба (бурильники одержували 1,1 кг. — макс. пайок), і лише так можна врятуватися та вийти на волю. Я йому заперечував та доводив, що при такій важкій роботі такий мізер нічого не вартує. Той хліб та додатковий черпак баланди і каші не покриває тих затрат енергії, яку ми витрачаємо при тій роботі. Але мої переконання були марними. В них вже була закореніла «колгоспна думка», за що, можна сказати, заплатили своїм життям. І тут дуже справедливі слова епіграфу (від О. Солженіцина), який я навів попередньо.

Якось я вимучив свій період чергування та повернувся на попереднє місце роботи.

Надійшла колимська осінь, а якщо по правді, то її і немає. Трохи попадає дощ, пізніше дощ зі снігом, далі поїхало, повезло — зима. Ми вже отримали зимовий одяг, лише не треба думати, що видали кожухи, светри та інше. Видали фуфайки, ватні штани та валянки, оце був і весь зимовий одяг. За білизну навіть не пам'ятаю, мабуть не видавали.

По табору розійшлися чутки, що готуються великі етапи, лише не знати кого, коли і куди. А тут має бути якийсь спецтабір. Незабаром ті чутки стали підтверджуватися. Кожного вечора, після приходу бригад з Роботи, стали викликати по 30–40 в'язнів на етап, яких вивозили. Не минула та доля і мене.

Одного дня підійшла черга і до мене. Після роботи викликали мене «с вешчамі» на прохідну та наказали здати весь зимовий одяг, який я недавно отримав.

Не дивлячись на наші рішучі протести, з нас майже силою здерли той зимовий одяг, а видали старе порване барахло, а на ноги гумові галоші. Мабуть в нас навіть найгірший сільський жебрак був краще одягнутий.

При такому морозі, який того вечора був нижче -45°C , їхати в таку далеку дорогу на відкритій машині роздягненим було рівнозначне загибелі. Але ми, при Господній допомозі, вижили.

Перевіривши по формулярах, завантажили нас на відкриту машину. За нашими спинами біля кабіни сіло двоє конвоїрів в кожухах та поверх накинутих тулупах.

Їхали досить довго, і майже на самому перевалі зламалася машина, не витримав кардан. На морозі навіть залізо не витримало. Бувалі

в'язні впізнали, що це є Кулінський перевал. Шофер старався щось полагодити, але не дав ради. Ми вже домерзали, та, мабуть, і конвоїри підмерзли, тому вони дозволили побігати навколо машини, погрітися. Спочатку ми бігали навколо машини малими колами, а потім чим раз більшими. Вдалині внизу побачили світло і з відчаю, всі, неначе по команді, кинулися бігти до того світла. Конвой кілька разів вистрілив по нас, але тим нікого не налякав.

Добігли до якоїсь великої шопи, розбили двері, відібрали в сторожа дубельтівку, який націлювався нею по нас стріляти. Наклали повну пічку дров та розляглися навколо пічки грітися. Це все робилося мовчки, без галасу, організовано і швидко.

Через якийсь час прибіг захеканий конвой та став нас перераховувати. Всі до одного були на місці. Конвоїри заспокоїлися, сіли подалі від нас обтирати піт та відпочивати.

Ми вже трохи відігрілися, коли сторож підняв рейвах, що горить дах шопи, та і не дивно, бо ми наклали стільки дров в пічку, що і труба була червоною. Але на той крик ніхто із нас не зреагував. Всі були настільки втомлені, голодні, що перестали на будь-що звертати увагу.

Довелося сторожеві разом з конвоїрами гасити шопу. В шопі (це був гараж) стояла вантажівка.

Десь після полудня приїхала та сама відремонтована вантажівка, ми посідали та поїхали далі. Вже доходила доба, як ми нічого не їли.

Родовище «Гвардієць»

В даному випадку не іронізую, якщо висловлюся, що назва добре підібрана, бо тут відбувала покарання гвардія злочинного світу, тобто радянського союзу.

Родовище з однойменною назвою табору «Гвардієць» було втричі більше, ніж в таборі на Белова, як по кількості в'язнів, так і по величині свавілля. Це був табір блатних, сук та іншої каналії. Як казали наглядачі, тут були помії цілого советського союзу.

Прийнявши нас в табір по формулярах, провели в їдальню вечеряти. Після вечері нас знову по формулярах викликали за зону і, сформувавши колону в сто в'язнів (приєднали ще одну бригаду), повели під конвоєм в глибину тайги до філіалу, тобто лагпункта номер три, який знаходився на віддалі 4 км від основного табору. Незабутнє враження. Навкруги повна тиша, сніг скрипить під ногами та відблискує срібним сяйвом від місячного світла. А місяць світить ясно, здається, що ми ідемо по якійсь іншій планеті, де крім нас більше нікого немає. Ідемо мовчки, нікому навіть не хочеться розмовляти.

Тут знову та сама процедура прийому по формулярах. Ой, як воно те все нам надоїло! Стій та мерзни на морозі, поки конвой всіх перешлябізує. Та дехто із блатарів має по кілька прізвищ та по кілька статей. Але на то нема ради.

Накінець закінчилося, і нас запустили в зону. Забігли в холодний барак та полягали на голі нари без ніяких матраців. Холод, зуб на зуб не попадає, ноги та спина ниють, але сон бере своє, і ми засинаємо.

На тому табірному пункті начальником табору був еНКВедист, але в основному табором правив староста Васільєв.

Васільєв був зсучений блатний (як він сам себе афішував), але насправді — колишній військовополонений, такий собі руській боярин, батюшка. Ходив в гарному кожусі, морда червона пашіла від алкоголю. Безжалісний, жорстокий, міг безнаказано побити або навіть вбити, а міг і помилувати за якийсь хабар. Одним словом, був паном нашого існування. Політичних ненавидів, хоча сам мав політичну статтю.

Через деякий час після мого від'їзду з того табору, я довідався, що його жорстоко закатували, як кажуть, собаці собача смерть. Хоча це несправедливо відносно собаки.

Цей табір був малий. Два житлових бараки, їдальня, вахта та обов'язково карцер, недобудований, без даху. Нас тут було не більше 250 в'язнів, тобто дві бригади та ще якась обслуга, або, як ми їх називали, придурки. На другий день нас підняли і після сніданку вивели на роботу в тому, в чому ми приїхали, в лахміттях, з галошами на ногах, не давши ні дня відпочинку з дороги.

На другий день все-таки видали старі латані валянки тим, хто був «взутий» в галоші.

Нас повели працювати на полігон і дали кожному завдання видовбати в мерзлоті по шурфу.

Полігон — це відкрита територія, де під не товстим шаром землі знаходилися золотоносні піски.

Шурф — це прямокутна яма, приблизних розмірів 1,2 x 0,8 метра та глибиною 1 м. Лопату мав кожний свою, але кайло (джаган) було одне на кілька чоловік, як і лом. По суті сказати, інструменту не вистарчало, і ми бігали один до одного позичати.

Спочатку ми розкладали маленьку ватру на тому місці, де мав бути шурф, щоб трохи відмерзла земля, а при тім і руки можна було зігріти. Але з кожним сантиметром видовбаної землі ставало все важче. Закінчувалась деревина, хоча навколо її було повно, але конвой не дозволяв принести, а також вогонь в ямі не хотів горіти. По сантиметрах ми довбали мерзлу землю та пригорщами викидали із шурфу. Якщо хтось яро старався та швидше вигриз шурф, тому давали гризти наступний. Побачивши таку «технологію», всі сповільнили темп, що викликало в начальства злість.

Коли ми вже «повигризали» заплановану кількість шурфів, приїхала вантажівка та привезла амоніт. Нам роздали той амоніт з електродетонаторами, з розрахунку по 20 кг на шурф. Ми амоніт кидали на дно шурфа, підричник з'єднував електродетонатори, після чого ми засипали шурф землею. Коли було виконано всі підготовчі роботи, нас зняли з полігону та повели в зону. Це було для нас майже свято, бо ми мали півдня вихідного.

А звільнили нас з роботи тому, що проводилося загальне зняття вибухом верхнього шару землі, який вважався породою і мав бути

пізніше знятий бульдозерами.

Але тих бульдозерів ми довго не бачили й не чули. Працював один нещасний скрепер, і мабуть, та земля знову замерзла. Така була радянська господарка, та кому дбати про дармову рабську працю.

Були дні, коли мороз тиснув нижче відмітки $-50\text{ }^{\circ}\text{C}$, і тоді, за їхніми драконівськими законами, день мав бути актованим, тобто вільним від роботи. Ми дуже добре орієнтувалися по температурі, крім того, по ознаках природи, особливо повітря. При такій температурі, коли дмухнеш, то повітря аж гуде. Але незалежно від того, нас виводили на роботу і тоді серед в'язнів піднімався вияв невдоволення та ознаки непокори. В таких випадках з вахти виносили термометр і показували що є тільки $-49\text{ }^{\circ}\text{C}$. Якщо це не допомагало, тоді наставлялися дула автоматів. Це були знущання з людей, бо якщо в зоні за парканом ніби було $-49\text{ }^{\circ}\text{C}$, то на відкритому полігоні могло бути і $-55\text{ }^{\circ}\text{C}$ (приблизно, якщо не більше).

Як звичайно в природі буває, що після сильних морозів наступають великі снігопади. Так і тоді сталося. Наш табір, а з ним і ціле поселення внаслідок сильного снігопаду був відрізаний від всякого постачання продуктами. І тут знову таки по їхніх мерзенних інструкціях, без видачі ранкової пайки хліба не мали права виганяти на роботу. Але вони плювали на свої «інструкції» та взялися за інший спосіб, щоб познущатися над зеками. Кожному, хто виходив на роботу (попробуй не вийти), видавали жменьку борошна, вважаючи це за пайку хліба. Тоді ми на полігоні замішували борошно із снігом (води не було) та на лопатах на вогні пекли млинці.

Солі катастрофічно бракувало, і ми відчули цінність того мінералу та його смакові вартості, над якими в буденному житті не задумуємося і навіть може мало цинимо. Хто приховав якийсь випадково знайдений самородок золота, то обмінював його на сіль (по вазі один до одного).

Був в нашій бригаді Клімов, по національності руський. Поза спиною всі називали його гнидою. Блатні його не признавали, та і суки не хотіли з ним мати справу. Він ніколи нічого не робив, не брав ніякого інструменту. Ходив з перекривленою головою та запханими руками в рукави фуфайки і виймав їх лише тоді, коли їв або «стрельнув» в когось закурити. Вночі шарив по чужих кишнях, за що часто був битий. Він всім добре набридав, а ще більше бригадирам, які отримували на нього норму, яку за нього змушені інші відробляти, і

тому старалися його позбутися. Одного разу Клімов зайшов з бригадиром в сильний конфлікт, і бригадир вирішив його таки позбутися. Бригадир вивів бригаду за зону на роботу, а за зоною відмовився від нього.

Запустити Клімова назад в зону наглядачі не дозволили. І це повторювалося кілька днів, поки Клімов таки врізав дуба від морозу.

Такі способи застосовували до відмовників, їх старалися вивести із зони, а там конвой не брав їх в бригаду на роботу. Назад в зону їх не запускали. Відмовники цілий день на морозі тупцювали під вахтою. І так їх доводили «до кондиції», тобто, хто витримав і здався, а кого понесли до моргу.

Застосовували ще і інші методи насильства, в залежності від «хитрості» табірної начальства. Серед відмовників більшість були побутовики і рідше політв'язні.

Фактично на полігоні не передбачалося ніяких робіт, крім бульдозерних, а їх все не було, і тому нашу бригаду загнали працювати в шахту родовища.

Шахта родовища відрізняється від рудникової своїми широкими, проте низькими штреками і не є такою глибокою та менш загазована. За те багата тріщинами, які висять над головою і завжди готові обірватися та прикінчити тебе, в кращому випадку, зробити інвалідом.

Система була тут така. Ти під'їжджав з тачкою до забою, де тобі насипали фунт і пхав її по поламаному трапу до бункеру, де зсипав його. Біля бункеру стояв обліковець, і коли ти назвав свій номер, він робив помітку. Коли була неповна тачка, обліковець міг її і не зарахувати, хоча він був такий самий в'язень, як і ти, лише побутовик. Тобто, свій свого примушував гнути спину. Щоб виконати норму треба було за зміну вивезти сто тачок фунту, тоді ти отримував 900 гр. хліба. За кожних 10 тачок вище норми додавали 50 гр. хліба. Але вигнати тих сто тачок при поламаних трапах та тачках було проблемою та, зважаючи ще на те, що віддаль до бункеру все збільшувалася.

Одного разу ми розпізнали, що наш обліковець є сліпуватий. Користуючись темнотою в шахті, ми кидали в тачку пару глибин ґрунту для гуркоту, а поверх накидали фуфайку, створюючи імітацію повноти тачки. Тоді ми норму всі виконували, але віддачі не було. З часом, все з'ясувалося, мабуть, тут не обійшлося без допомоги стукачів.

За це наша бригада була покарана. Ми цілий день працювали по 16 годин і отримували пайок 400 гр. хліба (штрафний).

Через кілька днів після того випадку мене зустріла біда. Коли я їхав завантажений до бункеру, обірвався закол та впав мені на руку, переломивши її. Я вже не зміг далі працювати, вийшов із шахти та сів на відвал, чекаючи зміни. По приході з роботи табірне начальство знало про цей випадок і кваліфікувало його, як відмову від роботи, хоча явно було видно перелом руки. Мене передали на розправу старості Васильєву, який з радістю посадив мене в карцер.

Як я вже попередньо згадував, карцер — це дерев'яний колодязь, де температура повітря мало чим відрізнялася від температури назовні. Раціон — 200 гр. хліба та склянка теплої води два рази в день. Все було розраховано так, щоб ти не здох з голоду і щоб тобі не хотілося жити. Просидів я в тому ізоляторі півтори доби і, хто його знає, скільки мені ще б довелось сидіти, якби не прийшов фельдшер з головного табору, який констатував факт перелому руки та виписав мені лікарняний.

Фельдшер прив'язав ганчір'ям мою руку до куска дранки, перед тим змазавши її йодом. Гіпсу та бинтів не було. Це було все лікування. Я був і тому радий, основне, що я був на якийсь час звільнений від роботи (зимою) і трохи відпочину.

З часом ганчірка ослабла і я міг рухати рукою, тим самим не даючи їй зростися. Мабуть нестача необхідних речовин в організмі, а також повний авітаміноз, були тими факторами, через які кість руки не зросталася.

В кінці кожного місяця була комісія, на якій я показув свою руку. Лікарі дивувалися, що рука так довго не зростається, але щоб загіпсувати її по людськи, чомусь того не робили. Для мене це було краще, хоча існувала небезпека гангрени.

Так я «прокантувався» два місяці. Надходила весна, і одного разу зранку, вставши з нар, я почув, що рука таки зрослася. Мабуть, скоро прийдеться йти на роботу. Так сталося при наступній комісії, яка признала мене придатним і виписала на роботу.

На філіал я вже не повернувся, мене залишили в основному таборі «Гвардієць», це було краще, що я не буду мати справу з тим сатрапом старостою Васильєвим.

Мене приписали до шахтарської бригади. Більша половина бригади були політичні, різних національностей. Не зразу ми могли між собою порозумітися, але спільні думки на політику радянського ладу були одні. Дуже треба було бути обережним в розмовах на політичні теми. Стукачі доносили навіть серед побутовиків, але переважно основна увага зосереджувалася на політичних. Якщо деякі висловлювання побутовиків на тему ладу пропускалися кумом «мимо вух», то політичним це не прощалося.

В цій бригаді я здружився з одним азербайджанцем на прізвище Айтуаров. Він злився, коли його кликали Айтуаров і говорив: «я не рускій і мене звать Айтуар». Він був засуджений по 58 ст. п. 10 (агітація) за анекдот, який розказав у вузькому колі своїх товаришів. Хоча росіяни називали людей азійського походження «зверямі», але я швидше сказав би навпаки. Він отримував посилки і по щирості ділився з близькими товаришами. Одного разу він почастивав мене махоркою, яку отримав в посилці, але попередив сильно не затягуватися. Коли я зробив пару затяжок, на мене виступив холодний піт, ноги стали ватні, все перед очами завертілося і я кинув курити. Це був перший і останній раз, коли я попробував курити наркотик. З тих пір я став ворожо відноситися до наркотиків і дуже дивуюся, яка може бути в тому приємність.

Отримати посилку в таборі — це є великий клопіт. З одного боку є дуже приємно, що її тримали у руках твої рідні, і вона мала запах, аромат твоєї рідної батьківщини, такий дорогий на чужині. Якщо поглянути з другого боку, то та шантрапа коршунами налітала на тебе, вижебрувала, вимагала, крала з під рук все, що могла з тої нещасної посилки. Свідомий того, що твої рідні може останні гроші тратили на те, щоб чимось допомогти, а тут з неї користає та нечисть. І тобі так гірко стає на душі, що більше вже нічого не хочеться. Ти вже все роздав та забув про посилку, а в тебе все одно вижебрують, дай та дай.

В навігаційний період (кілька місяців) посилки йшли три місяці, а так, то і по півроку.

Доля зласкавилася до мене і скоротила моє перебування в тому таборі побутовиків. Одного дня вечором, коли я прийшов з роботи, в наш барак прийшов посильний та сказав, що мене негайно викликає кум до себе. Коли я прийшов до нього, він, перевіривши мої дані, сказав завтра не йти на роботу, а прийти до нього на прохідну.

Коли я повернувся в барак, мене почали розпитувати що сталося, але я не міг нічого сказати, бо сам нічого не знав. І тут почали робити різні висновки та здогадки, що це все значить. Найбільшою ймовірністю було те, що «мотають» новий термін, і я цілу ніч не спав та думав про різні причини, де я міг зробити якийсь «прокол».

Зранку, коли я прийшов на прохідну, «кум» мене вже чекав і, вивівши за зону провів до вантажівки. Шоферові (червонопогонникові) він віддав пакет, а мені перепустку до Усть-Омчага. Я сів в кабіну, і ми поїхали. Я хотів довідатися в шофера, що це значить, але він сам нічого не знав. Знав лише те, що має мене завезти в Усть-Омчаг (районний центр, містечко) та здати мене і пакет в пересильний табір.

Їхали ми нормально, ніхто нас не затримував, не перевіряв. Проїхали через той проклятий перевал, де я пригадав собі, скільки тут довелося мерзнути та пережити. Надвечір ми приїхали до Усть-Омчага до пересильного табору.

Ми зайшли з шофером на прохідну і, трохи почекавши на начальника охорони, віддали пакет та перепустку. Він, прочитавши листа, сказав мені зайти в зону. На моє запитання, куди я маю іти, він послав мене руським матом далеко, яким посилають непотрібних людей. Я опинився в чужому таборі без бригади, без житла, взагалі без притулку на самопасі. Треба було щось думати та якось влаштуватися.

Пересильний в Усть-Омчагу

Табір в Усть-Омчагу був розділений на три зони. Перша зона була відведена для блотарі в, друга для сук, а третя була робоча, а також і пересильна. Пересильна зона була невеликою, інші дві не знаю, бо там не був.

Вже темніло, і я, походивши по зоні, запримітив недалечко від прохідної акуратний чистий барак і по запаху та охайному вигляду визначив, що це, мабуть, лікарня. Найбільше мене втішило те, що з боку бараку є драбина, по якій можна вилізти на стрішок. Дочекавшись повної темноти, я виліз по тій драбині на стрішок. Там була купка сіна, що мене ще більше втішило. Я заліз в ту купку сіна та, незважаючи на докучливий голод, заснув, як малеча, тим більше, що попередню ніч я майже не спав. Нехай діється воля Божа, основне тепер виспатися.

Прокинувшись рано, я відчув себе відпочилим, лише голод нестерпно дошкуляв мені. Виглянувши, побачив, що нікого немає, я зіскочив із стрішка та подався в їдальню, де прилаштувавшись до якоїсь бригади одержав миску баланди та черпак каші. Поки що треба було обходитися без хліба, основного табірному продукту харчування. І так я набрався сміливості ходити три рази денно (зранку, в обід, вечором) в їдальню.

Мною зацікавилися кухарі, до якої я бригади належу, нате я їм відповів, що я є санітар з лікарні і вдавав здивування, що мене ще до цих пір не включили в список на харчування. Кухарі посміялись та сказали, що коли прийдуть в медпункт, то щоб я допоміг їм дістати лікарняний, я пообіцяв. Так я підпільно мешкав на стрішку та «незаконно» харчувався. Одного дня, зранку розбудив мене пан Комарницький, завгосп тієї лікарні.

Пан Комарницький мав приблизно років 50. Був родом із Комарно, що поблизу Львова. Пан Комарницький дав хлопцям із УПА їсти і за те був засуджений по 54 ст. на 10 років та 5 позбавлення прав.

Він сів біля мене на сіно та став про все розпитувати. Мені не було що приховувати і я розповів йому все про себе щиро. Він вислухав уважно, розповів трохи про себе, і ми стали радитися, що робити далі і

як вийти з тієї ситуації. Він пообіцяв мені допомагати, чим зможе, але порадив далі залишитися на стрішку і нікуди без потреби по зоні не ходити. Тут на стрішку є найбезпечніше місце, куди крім нього ніхто не залазить.

Але одного дня, коли я йшов з їдальні, мене зустрів начальник охорони та майже накинувся з кулаками, питаючи, де я подівся. Я відповів йому, що я є там, де він послав мене перший раз, коли я зайшов в зону. Він трохи отямився і вже лагідніше сказав прийти мені завтра зранку після розводу на прохідну. На другий день, коли я прийшов на прохідну, мене вже чекав конвоїр, якому він наказав відвести мене в містечко до слідчого.

Слідчий, звіривши мої дані по формулярах наказав мені написати свою автобіографію, а опісля став допитувати, кого я знаю з гімназії, а також дивізії. Я відмовлявся когось називати мотивуючи тим, що мені в таборі відбили всю пам'ять.

Слідчий став показувати знімки якихось двох хлопців, яких я дійсно не знав і не бачив. Так мене допитували три дні і нічого не добившись, відпустили.

Я полегшено зітхнув, переконавшись, що те, чого я так боявся, тобто нового терміну ув'язнення, поки що не сталося. Але це ще не означало, що так більше не може бути. При такому драконівському режимі та донощинстві можна було всього сподіватися.

Колимське літо дуже коротеньке. Недавно розтанув сніг, і не встигли люди трошки погрітися, як знову почав падати сам дощик, а пізніше зі снігом, і справедливо висловився невідомий автор тих рядків віршика:

«Чудная планета Калима,
там двенадцать месяцев зима,
а остальное — лето.»

Почало холоднішати надворі і на стрішку стало холодно спати, хоча п. Комарницький дав мені якогось старенького коца. Треба було рухатися.

Поруч з лікарнею, в самому куті зони, майже під вишкою, стояв маленький рублений будинок, точніше хатинка (на курячій ніжці) з одним віконцем. В середині була малесенька залізна пічка з бочки. Фактично, це був табірний морг. Я порадившись з Комарницьким,

перебрався туди мешкати. Там були нари, на яких робили автопсію трупів, але на даний день там не було нікого. Коли з'являвся якийсь клієнт, то я на ніч виносив його за задню стінку моргу та спирав на дроти так, що з табору його ніхто не бачив, лише вартовий із вишки, але йому байдуже і напевно він приймав мене за робітника моргу.

Я назбирав дров, розпалив пічку, змайстрував собі каганець та щось ножиком витісував. Так спокійно проходило моє життя в табірному «підпіллі», але не довго.

Одного вечора, коли я сидів біля каганця та щось стругав, відчинилися двері та зайшов головний лікар лікарні та запитав, що я тут роблю.

Я встав та став пояснювати, що тимчасово знаходжусь на етапі і мені нема, де переночувати, тому я тут. Він, не дослухавши моєї відповіді, сказав мені завтра рано після розводу зайти до нього в амбулаторію.

Головного лікаря всі кликали Семен Денісович, прізвища не пам'ятаю. Майже не маю про нього ніяких відомостей, лише те, що розказав п. Комарницький.

Це був росіянин кремезної статури і в той час йому було років за 70. Колишній кремлівський лікар, в роках 1936–1938 засуджений по політичній статті на розстріл, який потім замінили на 25 років з довічним поселенням. Донька від нього відмовилася, мабуть примусово. На той час термін його ще не закінчився, але він ходив вільно, бо його послугами частіше користувалося табірне начальство та вільнонаймані всього містечка. Він мав дуже великий авторитет.

Я здогадався, хто мене зрадив. Це був мій каганець та димок з комина моргу. Мабуть Семен Денісович, вертаючись пізно із поселення від пацієнта, запримітив світло та дим з моргу і тому зайшов. На завтра рано, як він мені сказав, я вже чекав його біля амбулаторії. Перед тим я розповів п. Комарницькому, що сталося. Комарницький був дуже стривожений та настрашений, мабуть швидше за все за свою шкіру, за свій недогляд.

Надійшов Семен Д. та запропонував мені зайти і сісти та розказати все про себе, як кажуть від «А» до «Я». Я тепер не мав чого приховувати і все про себе розповів. Він все уважно слухав, погладжуючи свою коротеньку борідку. Після моєї розповіді він запитав, яку мову я вивчав у гімназії. При згадці латинської мови, він

заворушився, встав та підвівши мене до шафки з ліками, запропонував перечитувати назви ліків з етикеток. З обличчя Семен Д. я помітив його задоволення.

Коли наша бесіда закінчилася, він наказав покликати п. Комарницького, і коли той зайшов та хотів щось сказати, мабуть виправдатися, Семен Д. перервав його і сказав, що треба було раніше мені про того хлопця розказати, а тепер візьміть його до нас на облік та на роботу нічного санітара, забезпечте постіллю та місцем, зрештою, всім необхідним. А ти, звернувся до мене — будеш допомагати мені на прийомі в амбулаторії. Якщо будеш старатися, я вивчу тебе на доброго лікаря. На тім наша бесіда закінчилася.

Ми з п. Комарницьким втішилися таким поворотом справи. Я був дуже задоволений своїм новим місцем роботи, лише тривожило мене те, що на це скаже адміністрація табору, і чи не пішлють мене далі на етап, особливо, чи не етапують на попереднє місце на злочасний «Гвардієць».

Я постійно асистував Семену Д. на прийомах в амбулаторії і уважно вислуховував та запам'ятовував його пояснення, на які він був щедрий.

Працював в тій лікарні фельдшером один східняк українець. Він був відлюдний, а швидше за все, всі старалися обминати спілкування з ним. П. Комарницький попередив мене, щоб я старався його уникати, бо він є стукач, та і Семен Д. в розмові натяками дав мені зрозуміти непевності тієї людини. Того фельдшера дуже часто посилали для обслуговування табірних пунктів, так що майже постійно він був відсутній.

Після деякого часу своєї роботи в лікарні я став поправлятися, особливо в тому мені допоміг рибний товщ, який був у лікарні в 200 літровій бочці. Я собі його не шкодував, їв з хлібом і без хліба, згадуючи, як я на «Гвардійці» хворів курячою сліпотою.

Коли на дворі сіріло, я майже не міг потрапити до свого бараку, до своїх нар, і мене проводили мої товариші.

За час роботи в лікарні мені запам'ятався один дуже трагічний випадок, хоча їх було багато, але цей був для мене особливим.

Одного вечора на прийом в амбулаторію привів конвой одного молодого хлопчину, який скаржився на сильний головний біль. Семен

Д., збадавши, наказав його негайно покласти в лікарню і наглядати за ним. Коли він був ще при пам'яті, я розговорився з ним.

Прізвище його було Здебський, 1930 року нар., львів'янин, українець. Засуджений по ст. 54 ст. на 10 років та 5 «по рогам», тобто позбавлення прав. В Магадані, на пересильному таборі йому вкрали шапку і не дивлячись на те, його етапом везли на відкритій машині з остриженою голою головою, а це 420 км. при температурі -30 °С. Як наслідок, він захворів запаленням мозку. Семен Д. сказав мені, що при існуючих обставинах він безпорадний його врятувати (та і взагалі, чи можна його врятувати). Давали лише ліки для полегшення болю. Дві доби він мучився, а на третю ніч над ранком мав таку страшну агонію, що позгинав залізні пруть в ліжку, які я пізніше випростовував молотком. На світанку він помер. Я попросив Семен Д. не робити йому автопсії і він погодився.

За того невинного хлопця, майже дитини (а таких були десятки тисяч), ніхто не був покараний.

Як я вже згадував, табір в Усть-Омчагу був розділений на три зони. Блотарів водили мимо пересильної зони правою дорогою, а сук лівою. Але одного разу, і тих і тих повели однією дорогою. Чи це була помилка конвою, чи навмисне, важко сказати. Наслідок був такий, що між ними зав'язалася жорстока бійка. Огорожа табору в тому місці вмить була розібрана та пішла в хід як «бойове знаряддя».

Бійку припинив лише вартовий з вишки автоматною чергою по озвірілому натовпу в'язнів.

Ми в амбулаторії мали тоді дуже багато роботи.

Ліків та бинтів такої кількості не було. На перев'язку використовували простирадла, подерті на бинти. Семен Д. підказував мені не панькатися з ними, бо це не люди, а помії союзу.

Після надання пораненим першої допомоги, наглядачі відводили їх в ізолятор. Нікого з них не залишали в лікарні. Декількох віднесли в морг. Наглядачі сказали, що нічого страшного не сталося, що це був звичайний бандитський розбір між собою, і про те не слід нікому говорити.

Після деякої підготовки, Семен Д. став мене посилати на розвід бригад на роботу як фельдшера. Знань лікарських тут майже не треба було мати. Основне, виміряти температуру та підтвердити звільнення з роботи. Діагноз поставлять в амбулаторії.

Я відчув, що мною зацікавився начальник режиму і розказав про це Семену Д., але він мене заспокоїв і запевнив, що поки він тут, мене ніхто не рушить. Запевнення його були марними проти тієї лихої влади.

Одного разу, коли Семен Д. пішов на поселення до хворого, за мною прийшли начальник режиму з наглядачем та наказали з речами вийти на етап. Мене вивели за зону та посадили на вантажну машину, де вже було таких, як я, два десятка.

Приїжджаємо на той самий рудник «Ігуменовській», тепер вже його назва замінена на «Белова». Очам своїм не вірю, що так доля покерувала мною. Звідки поїхав, туди назад повернувся.

Рудник «Бєлова». БЕРЕГЛАГ

«В 1948 році проведено перереєстрацію всіх в'язнів. Для тієї категорії, що була засуджена за зв'язок або участь в протисоветських організаціях за диверсійну роботу, за шпигунство і за найважчі кримінальні злочини, в 1948 році були організовані спецтабори, які відрізнялися від звичайних концтаборів особливою суворістю режиму: в'язнів після відбуття терміну поселяли у віддалених місцевостях без права повертатися до родин»

ЕУ2, Львів 1994, т. 3., стор. 1119.

До Хабаровського краю входила Магаданська область («Дальстрой»). Тут було створено систему концентраційних таборів Колими — Берлаг, або простіше називали Берлаг.

Так я, після майже дворічних скитань в таборах «Гвардієць», Усть-Омчаг, опинився там, де мав бути згідно з радянським драконівським режимом.

Тут ми всі втратили свої людські ознаки (імена та прізвища), а стали живими інвентарними особами з номерами, які були нашиті на шапці, на спині фуфайки та на правій штанині.

З цього дня я називався А-158.

За мою відсутність табір значно змінився, як по суті, так і по формі.

По формі табір значно розширився, став більш впорядкованим та чистішим.

По суті табір став більш українським (особливо галицьким) з домішкою інших народів, тобто інтернаціональний. Були тут латиші, литовці, естонці, поляки, а також багато азійських народів, як корейці, в'єтнамці, японці. Зрештою, годі перерахувати всі національності, які були не тільки з СРСР, але і поза меж імперії зла.

Вже рідше можна було зустріти хижі погляди блотарів, урків та іншої швали, їхніх бандитських навиків грабувати все, що тільки вдасться.

Об'єднує одна назва — тюрма, табір, але по суті перебування в них є дві великі різниці. Як табір, є ще «півбїди». Основне — це середовище, в якому доводиться перебувати термін.

Для прикладу наведу такий факт, як отримання передачі чи посилки.

Отримання посилки в таборі побутовиків є для в'язня радісною подією, яка разом з тим викликає неприємності, конфлікти, навіть з адміністрацією, а також і біду, як її грабунок, побиття та інше.

Рідко хто з побутовиків (з важкими злочинами) отримував посилки. Та хто мав їм їх посилати? Хіба вони мали сім'ї, дітей? Вийшов на волю і не встиг прогуляти награбоване, як знову опинився за решіткою. А до дармового та ще домашнього яка спокуса!

Хіба вони (побутовики) розмовляють людською мовою. Ні! Одні матюки вилітають з їхнього «хавальника» (по жаргону), як лайно із заднього проходу.

І тим не менше вони були патріотами «такої родіни», вони були майже друзі «такого режиму».

В той же час політв'язень, який розказав антисоветський анекдот, за доносом стукача, опинився разом із ними в тому таборі і був тими побутовиками принижений та пригноблений на найнижчому рівні та не мав ніякого захисту, бо охорона завжди була більше поступливою до них, ніж до політичних.

По своїй жорстокості, побутовики були на голову вище політичних і то не тільки по відношенню до своїх противників- політичних, але і до своєї братви.

На відміну від побутовиків, політичні, майже кожен другий отримував посилки, крім тих, яких рідні були на засланні. Кожний із нас ділився, чим міг. Не було ніяких зазіхань на чуже добро. Чудово розуміли, що коли ти поділишся сьогодні, завтра поділяться з тобою, навіть сторицею. Та і розмови були зовсім іншими, без матюків, які нам так остогидли. Ми мали теми, про що можна було говорити.

У своїх судженнях я виключаю окремі випадки інтелектуальних злочинців (переважно рецидивістів), а також і низькопробних «політичних» (випадкових, малограмотних). Такі були як з тієї, так і з іншої сторони.

Повернуся до ситуації, яка сталася в таборі. В бараках з'явилися матраци, подушки, набиті тирсою, ба навіть простирадла, наволочки та ще і коци. Це було великим досягненням прогресу відносно минулих літ. На стінах вже були «брехунці», як ознака підвищення культури та технічного прогресу. Основним контингентом табору були в'язні,

засуджені по статтях 54 (рос. 58 ст.) та 59 ст., за бандитизм. В'язні засуджені, по 59 ст., були, якби відносно порівняти, тією ложкою дьогтю до бочки з медом, їх була значна меншість, і тому вони не проявляли свою активність. І тут адміністрація спиралася на їхню допомогу, призначаючи бригадирами та іншими «керманичами». Це було до деякої міри стримуючим стимулом їхніх бандитських навиків.

Мене приписали в бригаду, яка працювала на фабриці ЗВФ (золотовидобувна фабрика), бригадиром якої був Вася Степанов.

Вася Степанов, росіянин, худорлявий, високого росту, років 35, засуджений по 59 ст. за бандитизм, врівноваженого характеру, непогано ерудований. Керував він бригадою на фабриці досить вміло. Він часто міняв місцями роботи бригадників, в результаті чого кожний із нас, на випадок хвороби чи іншого випадку, міг замінити один одного. Така його робоча тактика приносила результати. План видобутку золота завжди виконувався, чого і треба було ненаситній імперії насильства.

При моєму першому перебуванні на тому руднику була лише одна видобувна фабрика, з технологією видобування мабуть ще 18 століття (якщо не брати до уваги електромоторів).

Ця фабрика — це два великі (діаметром 2 метри) чавунні колеса, які крутилися на одній осі в залізному кориті, наповненому водою, яка текла з потічка по дерев'яних коритах. З одної і з другої сторони стояли два в'язні, які лопатами кидали дрібну руду в те корито. Колеса крутилися і силою своєї ваги роздрібнювали ту руду на пульпу (пісок), який пізніше промивався в коритах, вистелених обмідненими бляхами, натертими ртуттю. Грубші брили руди в'язні розбивали молотами.

Це все відбувалося на відкритому просторі, в'язні, нічим не захищені від дощу, снігу, вітру або іншої негоди, змушені працювати, як живі автомати за пайку хліба, миску баланди та черпак каші з магари або чумізи, якими китайці кормили худобину.

Не хочу повністю описувати технологію видобування золота, бо це б зайняло багато місця і, по відношенню до сучасності, це є глибокий архаїзм, та і мета моя має не той напрям, але зупинюся на процесах, які мені доводилося виконувати.

В перші дні мого виходу на роботу на фабрику, бригадир поставив працювати на агрегат, який називався саймонс.

Із блека (дробильний агрегат) руда, вже тепер величиною волоського горіха, подавалася на саймонс. Саймонс — велике веретено, яке крутилося між залізними щоками, роздрібнюючи руду до величини горішка. Працював він на цинкових підшипниках, змащуваних рідким маслом, який подавав насос. Після саймонса руда транспортерами подавалася на кульові млини.

Кульовий млин — це залізна довга ємність, типу бочки, наповнена чавунними кулями, який повільно обертався, роздрібнюючи подану руду із саймонса до піску, фактично, це вже була пульпа, з якої легка фракція текла по шлюзах. До кожного млина були приєднані два шлюзи.

Окрему увагу вартує звернути на шлюзи. Це були корита довжиною 15 метрів, вистелені обмідненими бляхами, які натиралися на початку зміни ртуттю. Та ртуть наливалася в брезентові мішечки, і ними в'язні натирали шлюзи. В кінці кожної зміни в'язні гумовими скребками згрібали ту ртуть, тепер вже амальгаму в відра, відносили в хімічну лабораторію, де під дією температури ртуть випаровувалася, а золото стоплювалося в плитки.

За зміну перероблялося кілька десятків тон руди, яка підвозилася з шахт самоскидами.

Якщо в роздроблювальному відділенні фабрики, де працював саймонс і блек, повітря було сірим від пилюки, то в наступному відділенні повітря було насичене парами ртуті від шлюзів, які за приблизними даними були площею в 100 кв. метрів.

Тут був цілий арсенал засобів для знищення в'язнів, починаючи від силікозу, до дуже отруйних парів ртуті. Всі ми працювали без респіраторів, та їх і в помині не було. Навіть не було вентиляторів, які могли хоч трошки розганяти повітря.

Була лазня, але ми могли митися в ній раз в декаду, згідно з графіком. Одяг був настільки просякнутий пилюкою, що був твердий, як панцир. Шкіра на тілі була сірою і не хотіла відмиватися в двох літрах води, яку наливали в шальку, як норму, та кусочком мила, величиною цукорка, — також норма. Про ніс і годі говорити — він був зацементований. Пропрацювавши на саймонсі якийсь час, бригадир Степанов послав мене працювати «на хвості».

«Хвостами» називали останній ступінь обробки золотоносної пульпи. Там працювали три потужні помпи, які всі відходи з фабрики

помпували назад на фабрику, на додаткову обробку. Все одно, не дивлячись на застосування додаткових засобів при обробці руди, вдавалося отримувати лише близько 70 % золота.

Про це все я довідався від вільнонайманих промивальників золота, які ходили на ті хвости з лотками, використовуючи для промивання фабричну пульпу. В них також був план здачі золота, і тому вони змушені були це робити підпільно. Крім того, вони розказали мені, що японці запропонували СРСР за використання фабричних відходів, а також за пеньки зрізаних дерев, побудувати підігрівну автостраду на «материк». Колиму вважали островом, який відрізаний від решти земель СРСР.

Корпуси турбін помп були товстостінні, відлиті з чавуну і, незалежно від того, попрацювавши кілька діб під дією пульпи, тобто піску з водою, стиралися на решето. Вже через два дні фонтанили маленькі струмочки, далі все більші, і тому їх необхідно було міняти.

На дні корпусів залишалася амальгама. З початку я не знав, що з нею робити та зливав в бляшанку. Один вільнонайманий натякнув мені про те, що за залишок амальгами в корпусах турбін, міг би мені принести дещо з їжі. Я поставився до тієї справи недовірливо, може, це провокація. За такий гендель амальгамою можна було заробити новий термін і то, як говорили, «на всю катушку». Але зваживши нате, що вільнонайманий більше ризикує, ніж, я погодився. Так між нами відбувався бартер, який приносив нам двом користь.

Отже, мені часто доводилося міняти корпуси, іноді мені допомагав слюсар, але в більшості випадків я справлявся сам. При тій роботі руки були мокрі по лікті, та і ноги не менше. Колимська вода є дуже холодною, майже льодяною.

Внаслідок частої заміни корпусів помп, при яких я фактично проходив мале купання в льодяній колимській воді, захворів запаленням суглобів рук та ніг. Всі суглоби розпухли, і я навіть не зміг відламати кусочка хліба. Ложка була такою важкою, і мені здавалося, що вона важить 10 кг. Видрапатися на нари було для мене цілою проблемою, і тому змушені були допомагати товариші. Я звернувся в медпункт, де всі мої суглоби змазали йодом і це було все лікування. Ще Слава Господу, що дали звільнення, аж на цілий тиждень. Мушу признатися, що це дуже докучлива хвороба.

Маючи цілий тиждень вільного, я мав змогу краще познайомитися з однотабірниками. Особливо цінним було моє знайомство з Сильвестром Петровичем Скоробогатим.

Сильвестр Петрович Скоробогатий родом із Львівщини, приблизно 1922 року нар., колишній в'язень Освенціма, про що свідчив витатуйований номер на руці, а тепер в'язень більшовицького берлагу, був засуджений на кару смерті, яку замінили на 25 років каторги. Після мого звільнення його таки перевели в каторжний табір. В УПА він був в чині Генерала. Про це я довідався з інших джерел, бо його скромність не дозволяла тим афішувати.

В 1994 році, будучи членом КУНу, я мав можливість в розмові з с. п. Петром Дужим впевнитися в правдивості тих даних. На той час с. п. Скоробогатий мешкав в м. Тернополі. На жаль, із певних причин, незалежних від мене, не вдалося зав'язати з ним контакт.

На час нашого знайомства с. п. Скоробогатий був бригадиром електриків і користувався авторитетом в начальства цеху, яке було вільнонаймане.

С. Скоробогатий був і для нас, в'язнів також авторитетною особою. Не дивлячись на табірні умови життя, був завжди чистий, акуратний, дисциплінований, як відносно себе, так і на роботі. Ерудований, вмів вести розмови на всі теми, пожартувати, посміятися і порадити у важкій ситуації. В його особі відчувалася сила волі.

С. Скоробогатий, поговоривши зі мною, пообіцяв влаштувати мене в бригаду електриків, свого слова він дотримав, і незабаром я став працювати електриком на високовольтних лініях, а згодом перейшов працювати в його бригаду зарядників акумуляторів для шахтарських ламп. Це був свого часу прогрес в порівнянні з 1947 роком, коли ми в шахтах користувалися каганцями.

Наша робота полягала в тому, що ми приймали розряджені акумулятори від шахтарів, які йшли з роботи та видавали заряджені акумулятори шахтарям, які виходили на роботу в шахту. Розряджені акумулятори ставили на зарядку. Ми також проводили ремонт шахтарських ламп, за що, іноді, лише від вільнонайманих, нам перепадало куриво чи кусень хліба, і то по їх добрій волі.

В 1950 році (мабуть) було оголошено заліки, тобто, за виконання завдання на 100 %, в'язень одержував залік день за день, а при виконанні на 121 %, день за три. Наш цех вважався підсобним і тому

більше, як день за день не могло бути (як ставка). Я розміркував, що важчу половину терміну я переборов, а тепер треба думати, як перейти на відрядну ділянку праці, щоб при виконанні завдання на 121 % одержати день за три, тим самим швидше звільнитися з табору, та крім того, мати якусь спеціальність. Гімназія дала мені знання і більше нічого. Фах треба було собі самому здобувати і то такий, який по душі, інакше ніколи не будеш добрим спеціалістом.

Доброго фахівця всюди цінять, навіть, якщо він має «підмочену» автобіографію. Ця правда підтвердилася навіть тоді, коли я вийшов на волю, і табірне минуле було далеко позаду.

В нашому таборі був дуже багатий Інтернаціонал, особливо прибалтійських народів: литовці, латиші, естонці, і неприбалтійських, як поляки, білоруси, при тому найбільше українців, росіян, зрештою, годі всіх перечисляти, бо майже всі там були.

Іноді з прибалтійців ми жартували, що в них ще там на батьківщині залишилися москалі та манкурти. Ті жарти вони сприймали, додаючи, що також їхні дружини з дітьми. Сумні це були жарти, але доля правди була в них.

Із досвіду співжиття різних національностей в одному таборі при жорсткому режимі, вимальовуються притаманні риси характеру та їхня ментальність. На деяких прикладах нам необхідно було б вчитися, вибираючи все, що краще.

Якось зимою привезли етап корейців та в'єтнамців, мабуть 150 в'язнів. Їх годі було відрізнити, і нам здавалося, що всі вони однакові. Всіх їх поселили в один барак. Ті народи абсолютно нікого до себе із «чужаків» не підпускали. Не дай Бог, когось із них зачепити, зараз всі як сарана кидалися на захист. Це був азійський замкнутий світ, хоча з погляду їхньої логіки, може, вони боялися поганого впливу московщини, тоді вони в тому мали повну рацію.

Іншим прикладом, більш раціональним, мабуть, повинен бути приклад поведінки представників прибалтійських народів як більш європейський, цивілізований та прийнятний для нас, українців. Характерною їхньою рисою є згуртованість, особливо поза межами виробництва. На роботі вони ведуть себе, як найкращі друзі, тим більше, коли можуть від тебе чогось навчитися. Після роботи вони спілкуються лише із своїми співвітчизниками. Їхня похвальна риса є

згуртованість і ми їм в тому заздрили та старалися наслідувати, але на жаль, не завжди це нам вдавалося.

Це є мої власні думки, які зародилися на основі спостережень при побуті в таборі в екстремальній ситуації, тобто ув'язненні. Кожна людина має індивідуальні риси характеру, які не обов'язково повинні збігатися з цілою нацією. Але, як я вже попередньо зазначив, ті риси характеру особливо проявляються при загострених ситуаціях. Як говорить справедливо наше прислів'я, що лише в біді можна друзів пізнати.

Бригади мехцеху та електроцеху мешкали в одному бараці та працювали в одній робочій зоні, тому ми мали можливість краще познайомитися одні з одними. На мою долю випала можливість познайомитися з моїм однолітком Іваном Ярошуком, який працював токарем в бригаді мехцеху.

І. Ярошук, 1928 року народження, з Польщі на Холмщині (яка колись належала до України), за часів радянської окупації переселений разом з батьками спочатку до Одеси, а пізніше до Львова. Українець, засуджений по 54 статті на 8 років. Він був дуже добрим товаришем, з яким ми переписувалися після звільнення. Він не зміг прописатися у Львові і тому змушений був виїхати в Краматорськ. Він був першим моїм вчителем токарної справи, якою пізніше, після звільнення, я мав можливість заробляти собі на хліб насущний.

Наші майстерні електроцеху та мехцеху знаходилися недалеко в одній робочій зоні. В нічній зміні, поставивши шахтарські акумулятори на зарядку, я був на деякий час вільний. Тоді я йшов до Івана, в мехцех та просив його дати мені верстат, щоб трохи поточити. Іван ніколи не відмовляв мені в тому, витрачав свій робочий час, щоб мені пояснити, давав свої різці та інструмент.

Трохи підвчивши токарну справу, я попросив Івана замовити за мене слово в начальника мехцеху про моє переведення в мехцех. Іван постарався, і незабаром я вже працював токарем.

Я задалегідь попередив С. Скоробогатого про свій намір, який дасть мені можливість заробити більше заліків, тим самим швидше звільнитися, і він мене зрозумів та похвалив.

На той час начальником мехцеху був Яків Васильович, або інакше між собою ми називали його Васільок (іноді Яша). Колишній довголітній в'язень, нервовий, дуже крикливий, але нікому не шкодив.

Маючи хист до механіки, я швидко опанував токарну справу та став добрим токарем. Новачкам, як завжди, дають працювати на найгірших верстатах, так вчинили і зі мною. Мені дали верстат 1921 р. випуску, старий, розхлябаний. Різці треба було собі самому робити з напайок победіту з поламаних бурів. На перших порах було дуже важко, але потихеньку все владналося, а може призвичаївся.

Виточити задану деталь не було клопоту, але з чого її виточити — це була проблема. На запитання до начальника цеху про метал була одна відповідь: «іді по зонє і іщі, может, что найдьош». Ми більше витрачали часу на пошук матеріалу, ніж на його виготовлення. Іноді доводилося точити деталь з немірного матеріалу і тоді 80 % металу гонили в стружку, яка ржавіла на відходах, тобто, перетворюючись в гниль. Прокату катастрофічно бракувало.

Такі були радянські виробничі відносини, така була радянська передова техніка та технологія для золотовидобувної Магаданської області, і те саме творилося на спецавтомехбазі (72 км центральної траси де я працював після звільнення з табору).

В нашому мехцеху працював нормувальником Михайло Жарковський. Поважного віку, біля 60 років і тому ми всі звали його дядя Міша. Це був польський жид (не приховував національності) з Варшави, засуджений по політичній статті на 15 років. Про себе він ніколи не хотів нічого розповідати, був скромною, тихою та доброю людиною. Він нам допомагав, як міг, тобто підкручував норми так, щоб виходило 121 %, щоб одержати залік день за три. Це було для нас великою допомогою і тому ми всі ставилися до нього з пошаною, а тим більше, що він ні від кого не вимагав ніякої відплати.

Одного дня нічна зміна розповіла нам про трагічний випадок, який стався в робочій зоні. Чергового слюсаря з фабрики, який йшов на об'єкт щось лагодити, підізвав конвойний із-за огорожі, щоб дати йому прикурити. Він, нічого не підозрюючи, переступив через заборонену зону з метою дати конвоїрові прикурити, і в той час конвойний його застрелив. Всі були дуже схвильовані тим випадком та застерігали один одного, щоб не підступати до конвойних і не піддаватися на провокації.

В березні 1953 року до верстату, де я працював, підійшов бригадир Льоша та пошепки повідомив мене що помер Сталін. Це повідомлення викликало в мене бурну реакцію втіхи, і лише поштовх бригадира

привів мене до тями, а бригадир втік. Через кілька днів мене викликав «кум» та став допитувати, що такого веселого мені розповідав бригадир в день смерті великого вождя та батька всіх народів. Довго і тяжко мені довелося переконувати «кума», що це аж ніяк не було пов'язане зі смертю «найдорожчого ката». І бригадир, і я, були жахливо налякані, тому що наші терміни закінчувалися, і нам могли їх продовжити.

З кінчиною Сталіна репресії не закінчилися, бо були ще інші опричники, співучасники злочинів, які були зацікавлені в продовженні тієї злочинної політики. Хвилями були деякі тимчасові полегшення, а пізніше знову поверталось все на свої місця. Починаючи ще від царської Росії і закінчуючи на горбачовській перебудові, шлях існування тієї держави був вистелений репресіями.

Підходив кінець місяця серпня, тобто вже був майже початок колимської зими. Вечором після приходу з роботи зайшов в барак посланець та сказав, що мене викликають в спецчастину.

Коли я ввійшов в спецчастину, якийсь НКВДист став перевіряти мої анкетні дані, після чого підсунув мені два папірці для підпису. В першому було повідомлення про закінчення терміну ув'язнення, а в другому, що я зобов'язуюсь нікому ніколи ні про що не розказувати, що я бачив та чув, тобто взагалі мовчати про табірне та тюремне життя. За будь-яке розголошення мене притягнуть до кримінальної відповідальності за ст., ст. (номер).

Той другий папірець був явним зашморгом для людини, щоб мати можливість в потрібний час притягнути її до судової відповідальності.

Із спецчастини я вискочив як ошпарений, на ходу став зривати номери з фуфайки, штанів та шапки. В бараку хлопці на перебії стали мене поздоровляти та бажати швидшого повернення додому. Але на жаль, дорога додому ще не стелилася, бо попереду ще був один термін — п'ять років позбавлення громадянських прав, а це, вважаєш, поселення.

На роботу я більше не виходив, але із зони я також не мав права вийти, тобто юридично був вільний, а практично ще був в'язнем.

При розписці завжди попереджали «ждіте документів», і таке чекання іноді тривало місяць. Той місяць чекання роком тягнувся. Днем в таборі майже нікого немає, а хто з нічної, той спить. По табору

шугають наглядачі і не хочеться з ними зустрічатися, бо тоді пояснюй їм, хто ти такий. Найкраще лежати в бараку і не висовувати носа.

Йшов вже другий місяць, а моїх документів все ще не було. Я став сильно переживати, чи часом мені не «шиють» нового терміну, бо були і такі випадки. Навіть мої товариші були занепокоєні таким довгим моїм чеканням та двозначно натякали, що в тій системі бувають різні випадки і треба бути до всього готовим. В думках я згадував всі можливі «проколи», але так і не зміг прийти до якогось конкретного висновку.

В кінці другого місяця чекання мені повідомили, що прийшли документи, і на завтра рано треба бути готовим до виїзду.

На другий день зранку зібрали нас, таких, як я, чоловік десять та разом з супроводжуючим начальником спецчастини посадили на вантажівку та повезли до Усть-Омчага на оформлення.

В спецчастині Усть-Омчага ще раз скурпульозно перевірили наші анкетні дані, після чого стали видавати «вовчі білети».

«Вовчий білет» — такий собі шматлавий документ, ерзац паспорта, з яким ти не маєш права від'їхати більше, ніж на 50 км від свого місця проживання. Кожний місяць ти повинен прийти до свого дільничого «кума» на відмітку, де він в ньому розписується, а ти в його зошиті.

Після одержання «вовчого білету» мене направляють на поселення на 72 км центральної магаданської траси, тобто в селище Стекольний.

Переночувавши в Усть-Омчагу в знайомих товаришів, зранку виїжджаю до Стекольного.

Якщо в Усть-Омчагу вже йшла повним ходом зима з 30 °С морозу, то тут ще лише почав падати сніг. Різниця у віддалі не так велика, приблизно 500 км, а в кліматі є. Відчувається вплив моря. Після приїзду я пішов до дільничого «кума» зареєструватися, після чого він послав мене до коменданта. Комендант призначив мене в гуртожиток, видав постіль та порадив негайно піти та нарвати сухої трави до матрацу, що я і зробив. Зробив добре, бо вже ранком все було покрите білою пеленою. Вранці, після дуже скромного сніданку, я пішов на спецавтомехбазу влаштуватися на роботу. Влаштувався токарем (токарів дуже не вистарчало) і мені навіть на моє прохання, видали авансом гроші на прожиття. Мене признали як доброго токаря та стали давати точити досить складні деталі. І життя пішло своїм шляхом. Гуртожиток поповнювався, бо стали приїжджати з таборів колишні

політв'язні різних національностей, але в більшості українці, і то «западнікі». В селищі незабаром зібралася досить велика наша діаспора. Але не завжди життя йде гладко, хтось тебе мусить провокувати. Нас почала чіпатися шантрапа, що це їхній колишній табір та бараки, і тому ми повинні платити їм за наше проживання. Ми з тим питанням звернулися до коменданта, але він усміхнувся та порадив нам з тим питанням звернутися до дільничого «кума». «Ви, бандери, воювали з нашою армією, а тут боїтеся якоїсь шантрапи. Вас тут тепер багато і ви можете їх притиснути. Робіть з ними що хочете, я не буду нічого бачити і чути», — відповів нам «кум».

Нам того і тільки треба було, а далі ми самі дамо з ними раду. Спочатку вони стали змагатися з нами, навіть підпалили наш барак, так що ми майже згоріли. Це вже була остання крапля. Ми створили такі умови, що до місяця їхнього духу на нашому поселенні не стало. І люди, і «кум» були нам за це дуже вдячні. Стало набагато спокійніше жити.

Щоб поїхати в Магадан щось купити з одягу, треба раніше було йти до «кума» та просити перепустки. А він все стогне та допитує нащо? пощо? так що іноді вже проходить бажання їхати. Тепер він як зустріне де, то вже сам пропонує дати перепустку.

В селищі був також великий завод по виготовленню скляного посуду, пляшок та ін. Сировину для нього возили зі згаслого вулкану (попіл), що знаходився 4 км від заводу. Я не міг собі уявити, що вулканічний попіл може бути такий біленький, як саме найкраще пшеничне борошно. Коли я одного разу в неділю пішов туди на прогулянку, мене пізніше цілу ніч боліли очі, я так не міг надивитися на ту красу природи.

Приблизно на сороковому кілометрі, трохи в бік від траси знаходився став, де били гейзери. Там навколо ставу завжди зеленіла трава, а зимою все було оповите парою. Також в цьому районі знаходилися дачі високопоставлених діячів. Під'їхати туди ближче, щоб подивитися, не було можливості, тому що туди нікого не підпускали.

В селище стали приїжджати дружини з дітьми політичних поселенців. Діти були вже майже дорослі. Кожний такий приїзд був сенсацією. Ми збігалися та розпитували, як там в нас на Україні. Але потішаючих відомостей не отримувати. Та чого можна було доброго

чекати від окупантів. Сім'ї стали будувати хати, обробляти городи. Що можна було виростити на тій землі, коли вона при самій найгарячій погоді більше не розтавала, як на 25 см. Але суть в працьовитості та господарності нашого народу. Руські говорили: «смастрі, только приехали і уже агароди гародят, зачем ім ето нужно». «А вот і нужно», не так, як вам, нічого не потрібно, бо ласі на чуже добро. Потихеньку і вони стали городи обробляти, навіть і біля хати паркани ставити. Було з чого, деревини повно, було б тільки бажання.

їдучи на селище Стекольний, я надіявся на кращі побутові та виробничі умови, маючи на увазі близькість магаданського порту, який був джерелом постачання всієї Магаданської області, а може і Якутії, але розчарувався.

В селищі був лише один магазин, він же і універмаг. Основними продуктами, якими тут торгували, були макарони, хліб з перебоями, балик та червона ікра в дерев'яній 200 кг бочці, яка продавалася на вагу (досить дешево), горілки не було, не витримувала морозів, лише спирт на розлив. Були в селищі дві баби — «тьоті Моті», які робили брагу та торгували нею. Але одного разу хлопці одній тьоті Моті порубали бочки та вилили закваску, бо вже забагато підсипала махорки в брагу, щоб підвищити її міцність, від чого вони отруїлися.

Щоб купити щось з одягу та взуття, треба було їхати в Магадан, затративши цілий день.

Не кращим було і виробництво. Верстати зношені, прокат був, але ті сорти сталі не відповідали суворим кліматичним умовам. Виготовлені з них деталі ламалися навіть при не дуже сильному морозі. Гума на колесах тріскалася, і з неї летіла сажа.

Кожного року в квітні ДАІ проводило техогляд вантажівок. Вантажівка, яка пройшла техогляд, виїжджала через головні ворота, об'їжджала базу та заїжджала через задні ворота на базу. Тут її вже чекала бригада слюсарів, яка в темпі знімала з неї деталі та швидко комплектувала іншу вантажівку на техогляд. Але той номер пройшов раз, бо на наступний рік ДАІшники опломбували задні ворота. Мабуть, хтось таки доніс. Вантажівок на базі було 120, а гараж був малий, від сили вміщав лише 40 вантажівок. Хто приїхав з рейсу, той встиг поставити машину в гараж, хто пізніше залишав її на подвір'ї.

І ті водії мали проблему. Вони змушені були за дві години прийти швидше на роботу, щоб під парою розігріти машину. Вантажівки за ніч

настільки промерзали, що двигун не мав сили прокрутити колеса.

Одного разу я посперечався з начальством і згарячу перевівся водієм. Як звичайно, новачкам дають гірші машини та посилають в гірші рейси. Так сталося зі мною. Мені дали лісовоз та послали возити ліс. Я проклинав все на світі. Тими лісовими дорогами важко було проїхати трактором, а не то лісовозом з довгим причепом. Вже мовчу про кількість поламаних ресор. Пізніше послали в далекі рейси, але і тут не було краще. Снігом так замітало дороги, що важко було відрізнити де є дорога, а де тайга.

Випадок виручив мене. Начальник цеху від'їжджав у відпустку на «материк» (так називали СРСР) і мені запропонували повернутися в цех майстром, на що я погодився.

В цеху були свої нюанси. Деякі робітники після авансу або зарплати запивали так, що по кілька днів (а то і тиждень) не виходили на роботу. При аварійних ситуаціях, а їх було багато, доводилося іноді самому «закочувати рукави», або за додаткову оплату просити інших робітників виконати цю роботу. В кінці місяця ті пияки, які прогулювали, приходили з претензіями та сварками за малу зарплату. Доводи про прогульні дні на них не діяли. В них було лише одне: «за что я жить буду».

Звільнити таких робітників було неможливо: в першу чергу, нестача кадрів, а по-друге, було небезпечно, бо вони були на все здатні. Завжди крайнім в тих випадках був майстер, то була така біда, яка знаходилася між молотом та наковальнею.

Ті робітники не були добрими спеціалістами, переважно, це були паталахи, високої думки про себе. Добрі спеціалісти вели себе з розумінням.

Доброго ремісника від поганого дуже легко відрізнити, навіть не знаючи їх. Достатньо лише поглянути, який в них інструмент та як зберігається. Це вже дасть повну характеристику про ту людину.

В жовтні 1955 року отримую від батьків телеграму, в якій вони мене повідомляють, що мені повернено громадянські права. Незабаром після телеграми отримую від «кума» повідомлення з'явитися до нього в селище Палатка. Їду до нього і отримую довідку про повернення мені громадянських прав та перепустку на проїзд в Магадан для отримання паспорту та військового білету. Їду в Магадан та оформляю і отримую всі названі документи. Після закінчення всіх процедур

разом із шофером директора (директор дав мені для цієї поїздки свою машину) зайшли відсвяткувати ту подію в ресторан. Там я вперше за 12 років побачив та покуштував яблуко. За гроші навіть в Магадані були яблука.

Чому так це все сталося, дасть нам пояснення наступна подія:

Вересень 1955 року. Аденауер (тодішній канцлер Західної Німеччини) приїхав до Москви та вмовив Хрущова звільнити всіх німців, а також всіх, хто проходив по німецькій справі.

Надруковано: «Известия» від 09.09.1955 р. Тому, як наслідок такого повороту політики, я одержав громадянські права та був звільнений від примусового поселення. Копія довідки прикладена у фотододатку.

Але, як кажуть в народі, це була «Фількіна грамота». При заповненні будь-якої анкети ти змушений писати: знята судимість, що вже давало пояснення, хто ти є. Далі напис на довідці — «відом на жительство не служит», це означає, що ти не маєш мешкати там, де ти хочеш або по «німецьки» — копен зі дупен на 101 кілометр від обласних міст, якщо ти їх знайдеш в Галичині, бо навіть не мали бажання прописувати.

При таких даних перед тобою автоматично замикалися всі двері при влаштуванні на роботу, навіть в якусь «шарагу», а тим більше при поступленні у ВУЗ, в чому я пізніше переконався. Навіть один паспорт, який виданий в Магадані, говорив про все.

Але все ж таки була одна велика користь, що ти мав змогу купити квиток та виїхати з тієї проклятої колимської землі та хоч трохи зустрітися з батьками та рідними.

Зразу виїхати до Львова я не зміг. Договір про добровільно-примусовий найм закінчувався в грудні 1957 року, а розірвати його передчасно викликало б фінансові витрати.

Додому

25 грудня 1957 року їду в магаданський аеропорт, 13 км центральної траси, і купую квиток на літак Магадан — Хабаровськ та 30 грудня в 10 годині ранку вилітаю. П'ять годин льоту з дозаправкою в Комсомольську на Амурі. В Комсомольську літак сідає десь за сто метрів від порту. Летить нас не більше десятка пасажирів. Треба щось поїсти. Льотчики показують нам в далечині якийсь барак, то ніби має бути порт. Прибігаємо (бо тисне мороз) в той барак, там є буфет, але в буфеті нічого немає, крім розведеного спирту, якісь кусочки оселедця та чорний хліб з маслом. Берем це та похапцем їмо, бо льотчики підганяють, треба летіти. Знову бігом до літака та вилітаємо.

Прилітаю в Хабаровськ і автобусом їду на залізничну станцію. Очам своїм не вірю, що цей обдертий, брудний, дерев'яний барак має бути залізничним вокзалом Далекосхідної Залізної Дороги, та ще такої вузлової станції, як Хабаровськ. Але так воно є. Втискаюся всередину. Барак вщент заповнений якимось обдертим, брудним народом. На підлогах розташувалися цілими сім'ями, бо місць не вистарчає. По вокзалу шугають підозрілі типи, подібні на злодіїв. Працюють дві каси, перед віконцями яких товпляться люди, черги немає, хто як може, продирається. Якась дівчина просить мене купити їй білет та дає гроші. Я віддаю їй постерегти свою валізку, а сам продираюся до каси. Вдається. Купив собі і їй білети. Від'їзд Хабаровськ-Москва о 21:00. Маю ще три години часу і йду оглянути місто, але нічого не бачу та і нема на що дивитися. Думки рояться про батьків та Львів, якнайшвидше виїхати звідси, покинути те все, якнайшвидше сісти у вагон. Я сам собі ще не вірю, що їду додому, голова «тріщить» від думок, не витримую і виходжу на перон. Поїзд вже чекає.

Я з радістю впав би на коліна та поцілував би ті рельси, які приведуть мене до дому, але того не роблю тому, що мій поступок оцінять як ненормальний. Сідаю у вагон, поїзд рушив. Змовив Молитву та попросив у Господа щасливої дороги.

В купе нас четверо. Я, жінка з чоловіком та маленькою дитиною, їдуть із Сахаліну додому. За Хабаровськом вони дістають пів літри і ми зустрічаємо новий 1958 рік.

Так проколисався я у вагоні дев'ять з половиною діб лише до Москви, а ще доба до Львова.

Приїхав до Москви о 2-ій годині ночі, приліг на лавці та глянув на стелю вокзалу, а вона хитається, зірвався, невже вокзал валиться, та ні, мене так за ту довгу дорогу заколисаło.

Рано закомпостував білет на поїзд Москва-Чоп, надав батькам телеграму, а вечором далі продовжував свій шлях до Львова.

11 січня 1958 року, на третій день Різдва я вдома. Родичі на двірці мене не впізнали, мабуть, через мій москальський вигляд чи одяг. Тих радісних хвилин зустрічі не буду описувати, це ні до чого.

Дуже важко мені було окліматизуватися, різниця в часі дев'ять годин мала свій вплив на організм людини. Вдень хочеться спати, та нема можливості, а вночі не спиться. Якщо говорили, що на дворі великий мороз — десять ступенів, я посміхався та подумки згадував, а де ще сорок. Я відчував себе якимось незграбним, напівдиким. Але час своє робить, і я потихеньку пристосовувався до тутешніх умов життя, мені дуже хотілося працювати, бути між людьми, але я був у шестимісячній відпустці.

Два тижні ми мали спокій, поки сусіди совети не донесли на нас у міліцію, що я мешкаю без прописки, і відтоді почалися в нас неприємності.

До нас став часто навідуватися дільничний міліціонер. Те, що я показав йому офіційне посвідчення відпускника (на основі якого мені видали авіаквитки на виїзд з Колими), нічого не помагало. Тоді я подав документи на прописку, в тому числі і довідку про зняття судимості в 4-те відділення міліції, яке тоді знаходилося по вулиці Лисенка. Там тягнуть — прийдіть завтра, прийдіть післязавтра, і так без кінця. В результаті одержав відмову в прописці тому, що я не працюю. Пишу заяви в різні інстанції. І мені приходять відповіді: «в прописці в місті Львові вам відмовлено», без всякої мотивації.

За те, що я мешкаю в рідного батька без прописки, його штрафують перший раз на 15 крб., другий на 20 крб., третій на 25 крб. Беруться за нас сильно. Де ще була така жорстока держава, яка оштрафувала б батька за сина. Виходить, що батько повинен був мене вигнати з дому.

Ніякій логіці це не відповідає, хіба комуністичній, це можна лише кваліфікувати, як скриту підлогу, лицемірство або шантаж.

Роз'їжджаю по містах і містечках Львівської області в пошуках роботи. Робота токарів дуже потрібна, приймають. Як доходить до оформлення у відділі кадрів, мені говорять: ваше місце вже зайняте. Як зайняте, дивуються начальники і стараються мене відстояти, але після відвідин відділу кадрів, виходять похнюплені та розводять руками, нічим не можемо допомогти.

Одного разу їду по стрийській дорозі. Перед Миколаївом торчить комин та стоять пару бараків. Мабуть, якесь виробництво, спробую тут влаштуватися, заходжу в контору, там сидить якийсь кабан, великий начальник. Питаю, чи потрібні робітники. Потрібні, що вмієте робити?

Все, що треба. Це його влаштовує, як лише дізнався, що я був суджений, сказав «тут в лісах ходять бандерівці (1958р.!), ви з ними зв'яжетеся і будете мені шкодити». Найбільш, чим можна було там нашкодити, так це перевернути тачку, підложити камінь під колесо.

Я не мав наміру вчитися, але під впливом моїх батьків та їхніх знайомих піддався агітації.

Мій німецький атестат з гімназії не був дійсний, треба було мати радянський. Те положення мотивували тим, що радянська освіта має вищий рівень знань, — яке це було брехливе та цинічне твердження, насправді все було навпаки.

Про те, що радянські дипломи за кордоном нічого не вартували, замовчували. Там знали, що у ВУЗах багато годин виділяли на вивчення брехливої історії КПРС та ще якоїсь марксистсько-ленінської філософії, лженауки, нікому непотрібної. І то вдовбували молоді в голову, що без знань тих предметів студент не може стати добрим спеціалістом. І той, хто це говорив, і молодь не вірили в те. Я поступив у десятий клас вечірньо — заочної школи робітничої молоді. Якщо порівняти мій такий довгий та тернистий відрив від науки з іншими учнями (в два-п'ять років), я все ж таки був одним із кращих в класі. Гімназія дала мені тверді знання.

Допомогти мені з пропискою старалися депутати Верховної Ради УРСР- академік, історик Іван Крип'якевич та герой Соціалістичної праці Володимир Гургаль, який вчився зі мною в одному класі. Вони написали на своїх іменних бланках заяви-прохання на ім'я начальника міліції м. Львова. Я скептично віднісся до тих заяв, але все одно їх подав і в черговий раз отримав відмову.

Весь народ знав, що депутати — це маріонетки, які мають право підносити руки лише «за», не більше. В політичних справах їхні голоси нічого не вартують. Це була омана для народу і світу, ніби влада належить народу. Фактично влада належала одній тоталітарній партії, яка створила той суворий поліцейський режим для панування над народом. Якщо це навпаки, то все одно суть не міняється.

Якщо логічно подумати, то не я був тим порушником паспортного режиму, а влада. Я намагався прописатися, а влада мені відмовляла, то хто властиво був тим порушником? Лише влада!

Почалися випускні іспити, і для одержання атестату мені треба було здати останній іспит.

До того, мене вже два рази саджали в КПЗ за порушення паспортного режиму, але, протримавши не більше доби з погрозами в майбутньому засудити на термін, відпускали. При тому вимагали дати розписку, що я виїду з міста. Але я категорично відмовлявся. На той раз, третій, мене знову заарештовують і знову підсовують таку розписку, в якій я протягом 48 годин зобов'язуюся покинути місто. Я з ними торгуюся і вимагаю 72 години (щоб здати іспит), але вони не ідуть на поступки, я також.

Тоді слідчий (заводиться кримінальна справа) покликав з вулиці двох свідків і, прочитавши при нас всіх ту цидулку, пояснив, що вони своєю присутністю засвідчують моє ознайомлення з текстом. Після цієї процедури мене відпускають.

Ситуація стала дуже критичною. Минала вже 47 година назначеного терміну. Мій батько, махнувши на все рукою, без надії, як і я, пішов до голови облвиконкому С.В. Стефаніка з моєю заявою. Це вже було після 18 години, робочий день закінчився.

Ще коли С. Стефанік не був головою облвиконкому, мій батько шив йому вбрання, а його дружина була продавцем в крамниці біля нашого дому, і мати не раз зимою запрошувала її на гарячий обід до нас додому.

Не дивлячись на пізний час, С. Стефанік прийняв батька. Приблизно через півгодини, яка була вічністю, батько вийшов з моєю заявою, на якій була написана резолюція:

«Тов. Кіріленко! Пр. Пропісать!
Стефанік.»

(Кіріленко — нач. 4-го відділу міліції м. Львова.)

На другий день раненько вже була міліція в домі. Я показав їм цю заяву з резолюцією з своїх рук. Вони хотіли її забрати, але я не дозволив. Я пішов разом з ними у відділок і здав її з паспортом секретарці Кіріленка, офіційно зареєструвавши в журналі. Минуло ще мабуть півтора місяця, коли прийшло повідомлення з міліції прийти за паспортом. Я був прописаний!!!

Після прописки я влаштувався токарем на інструментальний завод. Допомогла мені в тому ситуація, що на заводі катастрофічно бракувало токарів і у зв'язку з виробничою необхідністю, мене зі скрипом прийняли. В ту справу втрутився сам головний інженер і настояв на своєму.

За одне, я вимушений був стати на облік у військоматі.

Батьки тиснули, знайомі радили поступити в інститут. Я не мав ніякого бажання вчитися, був ситий по горло тими походами за пропискою, нерви були на викінченні.

Один випадок примусив мене призадуматися над своїм положенням та змінити свій погляд відносно навчання.

Одного дня майстер, такий собі рагуліна, який ледве міг розібратися в кресленнях, примусив нас вантажити скрині з продукцією. Хоча це не входило в наші обов'язки, але він командир, а не я. Так що, я ціле життя буду виконувати команди простаків? В мене є досить інтелекту мати справу з мудрішими, в крайньому випадку, самому бути начальником.

І я вирішив готуватися до вступних іспитів в інститут.

Надійшла пора вступних іспитів. Я подав документи в Політехнічний інститут. Ректором був Максимович. Набравши необхідну кількість балів, надіявся стати студентом. Але мрія моя не здійснилась. На прийомі Максимович дав мені зрозуміти, що такі, як я, не можуть мати вищої освіти і повинні спокутувати свою провину працею. Я вважаю, що це було брудне втручання спецчастини КДБ.

Восени проводиться набір студентів в Сільськогосподарський інститут. Беру довідку про здачу вступних іспитів та, разом з іншими документами, подаю туди на механічний факультет. Через якийсь час отримую відповідь з інституту: «Ви, міський мешканець, не підете працювати на село, тому нам немає сенсу приймати Вас в наш інститут».

Вони не могли знати, куди я піду працювати, а може й піду. Їхня справа була вчити і могли вони примусово направляти після отримання диплому, що і робили. Та у Львові був завод сільськогосподарських машин, я міг і там працювати. Але справа була в тому, щоб перекрити мені всі можливості для навчання.

Це все зачепило мене за «живе». Я вирішив спробувати в третій і останній раз, та знову почав готуватися до вступу вже на наступний рік. Пора вступних іспитів вже минула.

Перед подачею документів іду на співбесіду до декана фізичного факультету Університету пана М.Т. Сеньківа та викладаю йому все, хто я такий. Декан М. Сеньків гарантує мені, що при умові здачі вступних іспитів, я буду прийнятий.

Існувала ще така небезпека, що при втручанні КДБ, мене можуть спеціально «завалити» на іспитах. Нехтую цією небезпекою і здаю іспити. Нарешті мене прийняли і я став студентом-вечірником. УРА!!!

Почалася перша настановча сесія. Довідку з університету на звільнення від роботи не давали тому, що вона проходила у вечірні години. На роботі пішли мені на поступки тим, що послали працювати лише в першу зміну.

Через кілька днів отримую повістку з райвійськомату з'явитися туди для проходження перепідготовки, яка також проводиться у вечірній час.

Приходжу у військомат зі всіма паперами і пояснюю їм своє становище та прошу відтермінувати перепідготовку на пізніший термін, але військовим матолкам годі щось доказати, є наказ і все.

Іду до комісара і це все йому також пояснюю. Не допомагає. Я розлютився і говорю йому прямо у вічі: «Я був вашим ворогом та воював проти вас у німецькій армії, навіщо ви тепер, як ворога, берете в свою армію».

Тут він заворушився і питає: «В яких частях ви там білі?».

Я відповідаю: «В зв'язі».

Тоді він викликав командира перепідготовки і говорить: «Определіте єво в связь».

Я розвів руками, сплюнув та пішов геть, які могли бути більше розмови.

Так я маявся близько місяця. З роботи трохи на сесію в Університет, з Університету трохи на перепідготовку у військомат,

після чого падав на ліжко трупом, інколи, не роздягаючись. Від біганини та нервів шкарпетки були мокрі, наче з води. В неділю, не встиг трохи відпочити, як вже знову понеділок і знову та важка карусель. Знайомі радили кинути Університет, бо не витримаю того навантаження та натягну ногами. Батьки також вже не були раді, що я вчуся, але я зціпив зуби, і при Божій допомозі, таки витримав та закінчив той найважчий факультет.

Моя тверда воля взяла верх і перемогла ту підлу радянщину.

Слава Україні!

Деякі довідкові дані

КОЛИМА — ріка в північно-східній частині Рад. Азії (Якутська АССР, Магаданська обл. РСФСР), довжина 2600 км. Сточище впадає до Льодовитого океану. Південно-східну частину сточища займають гори й височини, північно-західну низовини: суворе підсоння (температура січня до -70°C тайга і тундра), край здебільшого не заселений.

В басейні р. Колими розміщена група концентраційних таборів, які входили в систему «Дальстрою» і були організовані на початку 1930-х рр. До 1955 року в них перебувало до 3,5 млн в'язнів, у великій мірі українців. Колимські концтабори належали до найважчих в СРСР: в'язні працювали здебільшого в копальнях золота.

ЕУ, том 3, стор. 1082, Львів-1994

МАГАДАНСЬКА область, в складі РСФСР, розташована в північно-східній частині Азії між Льодовитим і Тихим океанами: 1,2 млн кв. км, населення 248000 чол.

ЕУ, том 4, стор. 1426, Львів-1994

*Контррозвідка «СМЕРШ», 1945 рік, м. Львів, вул. Лисенка, 17
(стрілка — вікно моєї камери)*

Військовий трибунал, м. Львів, вул. Ломоносова, 15, 1946 рік

Центральна колимська траса в напрямку Магадана 72 км (поряд с. «Стекольний»)

Центральна колимська траса в напрямку тайги (біля с. «Стекольний»)

Перед звільненням 1954 рік, рудник «Белова»

Довідка про зняття судимості та звільнення від примусового поселення

12 км. Центральної траси с. «Стекольный», Магаданської обл. Спецавтомехбаза (ремонтний цех), 1954 рік.

В гуртожитку с. «Стекольный», Магаданської області, 1955 рік

1

Крохмалюк Р. Вишкільний табір українських юнаків у Мальті (Каринтія), Вісті Комбатанта. ч.4. 1978. ч. 4. — стор. 52–55.

2

Василь Лаба (1887) укр. кат. свящ., митрат, соборний крилошанин львівської митрополичої капітули, бібліст, патролог і каноніст, церк. діяч д. чл. НТШ, проф. Богословської Академії у Львові на емігр. засновник і ректор Укр. Духовної Семінарії. З 1950 р. синкел (ген. вікарій) едмонтонської єпархії у Канаді. В 1919-20 рр. начальний духовник УГА, в 1943-45 — дивізії «Галичина». ЕУ. Львів-1994 р. Том 4, стор. 1249.

В. Лаба — референт душпастирства при ВУ стрілецької дивізії «Галичина», начальний капелан спершу УГА, відтак в дивізії «Галичина». Військовий ступінь — майор (штурмбанфюрер).

А. Боляновський. Дивізія «Галичина». Історія. Львів 2000 р., стор. 79.